

**Ochrona
ex situ żubra
Bison bonasus w Polsce**

Ochrona *ex situ* żubra *Bison bonasus* w Polsce

**INFRASTRUKTURA
I ŚRODOWISKO**
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską
ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego
w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko

Dofinansowano ze środków Narodowego Funduszu
Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Projekt „Ochrona ex situ żubra *Bison bonasus* w Polsce”

Projekt w 85% dofinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko, działanie 5.1 priorytetu V – umowa o dofinansowanie nr: POIS.05.01.00-00-155/09-00

Projekt w 15% współfinansowany przez Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej – umowa o współfinansowanie wydatków kwalifikowanych Projektu realizowanego w ramach V osi priorytetu POIiŚ nr: 615/2010/Wn-50/OP-WK-PS/D

Beneficjent wiodący: Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
Katedra Genetyki i Ogólnej Hodowli Zwierząt

Partnerzy : Nadleśnictwo Kobiór
 Nadleśnictwo Niepołomice
 Ośrodek Kultury Leśnej w Gołuchowie
 Stowarzyszenie Miłośników Żubrów

Czas realizacji: lata 2010– 2013

Wartość projektu: 7 382 024,40 zł

Strona internetowa projektu: <http://www.projektextsitu.sggw.pl/>

Redakcja i korekta Elżbieta Strucka

Przygotowanie do druku i druk KF Partner

Zdjęcie na okładce Janusz Sochacki

Podziękowanie

*Właściwa ochrona żubra w naszym kraju
nie byłaby możliwa bez ogromnego zaangażowania,
pracy i wysiłków wielu ludzi reprezentujących
różne środowiska i instytucje.*

*To dzięki nim rośnie też zainteresowanie żubrami
daleko poza granicami Polski.*

*Wszystkim, w imieniu priorytetowego gatunku
dla sieci Natura 2000
bardzo dziękujemy.*

fot. Mieczysław Hławiczka

fot. Janusz Sochnacki

PROJEKT POIŚ „OCHRONA *EX SITU* ŻUBRA *BISON* *BONASUS* W POLSCE”

Status żubra

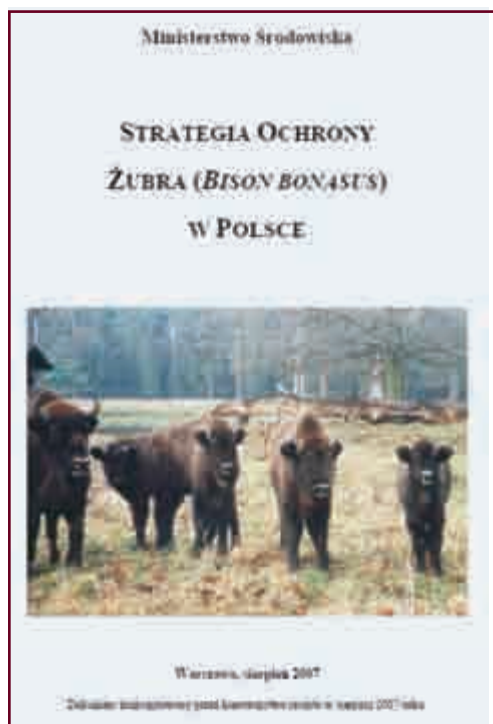
Zgodnie z klasyfikacją Czerwonych List Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN) żubr *Bison bonasus* jest gatunkiem zagrożonym o kategorii

VU (Vulnerable, gatunki o stosunkowo wysokim ryzyku wymarcia), przy czym ocena ta dotyczy wolno żyjących populacji. W polskiej czerwonej księdze żubr ma również status gatunku zagrożonego.

Żubr chroniony jest prawem międzynarodowym – jest wpisany do III załącznika Konwencji Berneńskiej, co powoduje, że gospodarowanie tym gatunkiem powinno być prowadzone w sposób niezagrażający trwałości populacji. Żubr jest gatunkiem priorytetowym wymienionym w Dyrektywie Siedliskowej (92/43/EWG), co oznacza, iż na krajach Unii Europejskiej ciąży szczególny obowiązek działania na rzecz ochrony tego gatunku. W Polsce żubr podlega ochronie gatunkowej ścisłej na podstawie rozporządzenia Ministra Środowiska z 28 września 2004 roku, w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną (Dz. U. Nr 220, poz. 2237).

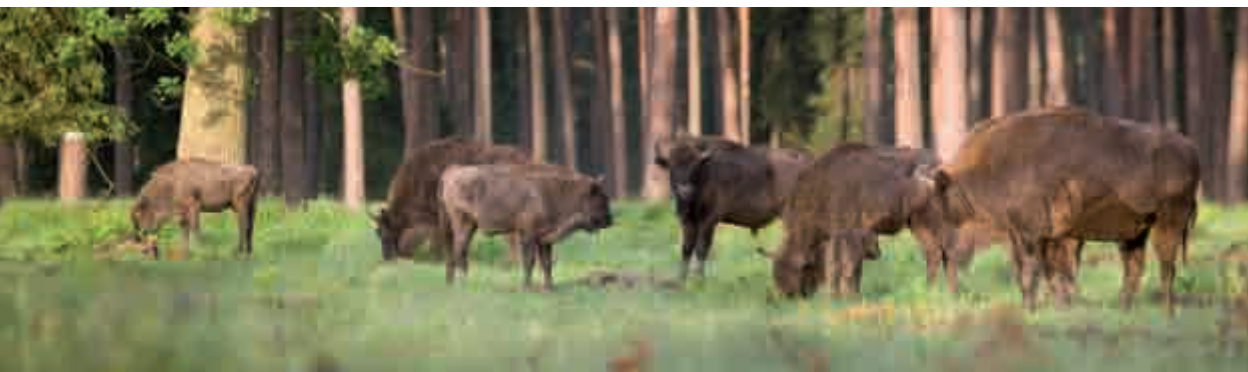

fol. Janusz Sochacki

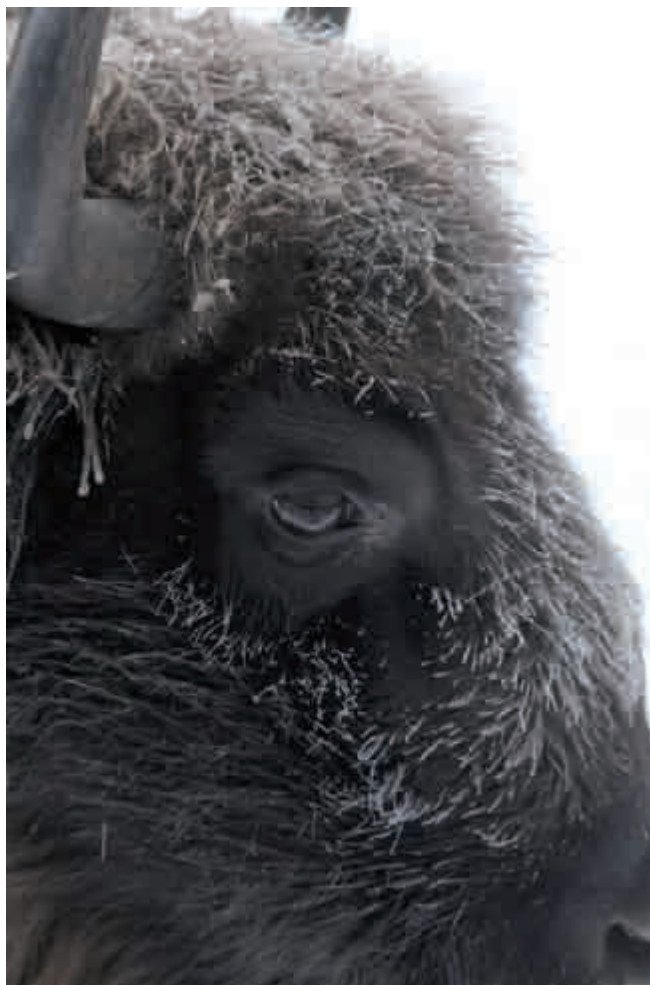

W roku 2004 IUCN opublikowała „*European Bison – Status Survey and Conservation Action Plan*” – dokument, który jest wykładnią dalszego procesu restytucji i ochrony gatunku. W sierpniu 2007 roku kierownictwo resortu środowiska zatwierdziło dokument „Strategia ochrony żubra *Bison bonasus* w Polsce”. Dokument ten określa dalsze zadania stojące przed naszym krajem w dziele restytucji żubra, gatunku, za który Polska jest szczególnie odpowiedzialna.

fot. Janusz Sochacki

Co zagraża żubrom

fot. Bogusław Włynarczyk

Podstawowym zagrożeniem dla gatunku jest niewielka liczebność jego populacji. Zarejestrowane aktualnie w Księdze Rodowodowej 4400 osobników nie zapewnia trwałości populacji gatunku. Z małą liczebnością wiąże się fragmentacja i izolacja stad, co utrudnia i ogranicza możliwości zachowania zmienności genetycznej w obrębie gatunku. Chcąc przeciwdziałać temu podstawowemu zagrożeniu dąży się do tworzenia nowych populacji i stad zarówno wolnych, jak i w niewoli.

Wszystkie współcześnie żyjące żubry wywodzą się od 12 założycieli. Jeden z założycieli to przedstawiciel podgatunku kaukaskiego, pozostałe to żubry nizinne. Pula genowa szczególnie linii nizinnej jest bardzo ograniczona i zdomino-

wana przez geny jednej pary założycieli. Dodatkowo izolacja i fragmentacja siedlisk żubra sprawia trudność we właściwym sposobie zarządzania zmiennością genetyczną w obrębie populacji. Żubry mają niską zmienność genetyczną, więc z ogromną troską powinno się wdrażać właściwe metody doboru i zachowania zmienności genetycznej. Wymagana jest jak największa efektywna wielkość populacji. Wiadomo, że populacje o efektywnej wielkości równej co najmniej 100 można uznać za demograficznie i genetycznie bezpieczne, a takie populacje są zaledwie 4 w Europie. Jedynym sposobem powiększenia efektywnej wielkości jest zapewnienie przepływu genów między populacjami poprzez przewóz zwierząt. Bez tego typu działań erozja zmienności genetycznej w obrębie gatunku będzie postępowała nadal.

fot. Mieczysław Hławiczka

Kolejnym zagrożeniem jest niska akceptacja społeczna dla żubra. W powszechnym odbiorze żubr uznawany jest za zwierzę akceptowalne, ale w rejonach jego bytowania, szczególnie w przypadkach lokalnego wysokiego zagęszczenia akceptacja dla tych zwierząt spada. Powodem są szkody w gospodarce rolnej i leśnej. Zgodnie z obowiązkiem ustawowym Skarb Państwa jest odpowiedzialny za szkody powodowane przez żubry. Problem braku akcep-

tacji jest poważny i bez działań rekompensowania szkód, też utraconych korzyści, bardzo trudno jest znaleźć wsparcie dla rozszerzania zasięgu żubra.

Czynnikami wpływającymi negatywnie na stan populacji żubra są choroby i infekcje pasożytnicze. Organizm żubra aklimatyzuje pasożyty innych gatunków. Również wirusowe choroby bydła domowego (pryszczycza, choroba błękitnego języka) są

fot. Mieczysław Hławiczka

fot. Janusz Sachacki

bardzo niebezpieczne i powodują bardzo wysoką śmiertelność. Występowanie i nasilenie parazytoz jest wprost proporcjonalne do zagęszczenia populacji, więc nie dopuszcza się do tworzenia dużych stad na małym areale.

Ostatnim istotnym zagrożeniem dla trwałości populacji żubra jest bizon amerykański, a właściwie potencjalne z nim krzyżowanie. Te dwa gatunki są względem siebie bardzo bliskie, krzyżują się bez barier behawioralnych, a mieszańce są płodne. Sprowadzanie do Europy w celach komercyjnych bizona sprawia, że zagrożenie to jest bardzo prawdopodobne. W Polsce bizon jest gatunkiem obcym i inwazyjnym i nie można przedstawić tego gatunku sprowadzać bez zezwolenia Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska. Niestety istnieją nielegalnie sprowadzone hodowle bizona, a co ważne – niektóre w niewielkiej odległości od wolno żyjących stad żubra.

Działania ochronne finansowane przez POIiŚ

Podstawowym celem ochrony żubra jest utrzymanie we właściwym stanie krajowej populacji, z dbałością o zachowanie zmienności genetycznej i poprawę warunków bytowania zwierząt.

Ze względu na duży udział populacji utrzymywanej w niewoli obydwie formy ochrony *in situ* (w populacjach na wolności) i *ex situ* (w zagrodach, rezerwatach i ogrodach zoologicznych) są dla żubra równie ważne. Biorąc pod uwagę wskazania działania 5.1 „Wspieranie kompleksowych projektów z zakresu ochrony siedlisk przyrodniczych (ekosystemów) na obszarach chronionych oraz zachowanie różnorodności gatunkowej” V priorytetu, złożono w Centrum Koordynacji Projektów Środowiskowych łącznie cztery projekty do finansowania ze środków Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko. Trzy z nich skierowane są głównie na ochronę wolnych populacji żubra, poprawę warunków bytowania oraz poszukiwanie możliwości rozprzestrzeniania gatunku. Czwarty projekt dotyczy ochrony żubra *ex situ*. W Polsce większość żubrów w niewoli utrzymywana jest

w czterech Ośrodkach Hodowli Żubrów (OHŻ) w Pszczynie, Białowieży, Smardzewicach i Niepołomicach i dwóch zagrodach pokazowych: w Gołuchowie i Międzyzdrojach.

Projekt „Ochrona *ex situ* żubra *Bison bonasus* w Polsce” realizowany jest przez SGGW w Warszawie – Katedrę Genetyki i Ogólnej Hodowli Zwierząt – jako beneficjenta wiodącego we współpracy z Nadleśnictwami Kobiór i Niepołomice, Ośrodkiem Kultury Leśnej w Gołuchowie i Stowarzyszeniem Miłośników Żubrów.

**INFRASTRUKTURA
I ŚRODOWISKO**
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską
ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego
w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko

Dofinansowano ze środków Narodowego Funduszu
Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Główne cele założone w projekcie to:

- utrzymanie istniejących populacji żubra w niewoli,
- poprawa warunków utrzymania żubrów w niewoli,
- utworzenie nowego stada w woj. lubuskim,
- wdrożenie kompleksowego programu ochrony zmienności genetycznej,
- prowadzenie monitoringu genetycznego i zdrowotnego żubrów.

fot. Zbigniew Ryś

© Mieczysław Hławiczka

Geographical range

Species of the Day: European Bison

The **European Bison**, *Bison bonasus*, is listed as 'Vulnerable' on the IUCN Red List of Threatened Species™. It is the largest herbivore in Europe and, historically, was distributed throughout western, central, and south-eastern Europe and the Caucasus.

By the end of the 19th century, the European Bison was close to extinction, with only two wild populations remaining. Habitat degradation and fragmentation due to agricultural activity, forest logging, and unlimited hunting and poaching were the primary reasons for the decrease and extinction of European Bison populations.

As a result of captive breeding, reintroductions, and intensive conservation management, the total population of free-ranging bison has now increased. The captive population is therefore extremely important as a gene reservoir for increasing numbers in the wild. Re-introductions to forests in Belarus, Poland, Russia, Slovakia, Lithuania and the Ukraine, have been extremely successful. The saving of the bison has undoubtedly been a success, but further action is essential in order to continue protecting the existing population.

www.iucnredlist.org
www.notitia.com/bison
Help Save Species

Species of the Day
is sponsored by

The production of the IUCN Red List of Threatened Species™ is made possible through the IUCN Red List Partnership: IUCN (including the Species Survival Commission), BirdLife International, Conservation International, NatureServe and Zoological Society of London.

Działania mające na celu utrzymanie stad żubra czy monitorowania ich stanu zdrowia dotyczyć będą bezpośrednio stad utrzymywanych przez beneficjentów. Ale monitoring genetyczny, analiza rodowodów i wdrażanie programu ochrony zmienności genetycznej dotyczyć będzie całej populacji żubra w kraju łącznie z populacjami wolnymi.

Bardzo ważnym elementem projektu jest wdrożenie programu zachowania zmienności genetycznej w obrębie populacji w niewoli, ale również wzbogacanie puli genowej krajowych wolnych stad. Podstawą oceny wartości genetycznej osobników jest bieżąca analiza danych rodowodowych i wyników monitoringu DNA, na podstawie których opracowywane są plany kojarzeń. Na bazie informacji rodowodowych oceniane jest spokrewnienie między osobnikami i do rozrodu dobierane są jak najmniej spokrewnione pary, co gwarantuje minimalizowanie przyrostu inbrodu (skojarzeń krewniczych) w kolejnych pokoleniach.

fot. Mieczysław Hławiczka

Kolejnym elementem dbałości o zachowanie puli genowej gatunku będzie utworzenie i prowadzenie Banku Genów Żubra, w którym w niskich temperaturach przechowywane będzie zarówno DNA, jak również nasienie samców. Nasienie będzie pobierane *post mortem* od eliminowanych samców i kriokonserwowane (zamrażane w ciekłym azocie) jako zabezpieczenie przyszłości gatunku.

Realizacja ochrony zmienności genetycznej wymagać będzie przewożenia żubrów między ośrodkami w Polsce oraz przywozu w Bieszczady nowych osobników z zagranicy w celu wzbogacenia genetycznego populacji tam bytującej. W ten sposób zmniejszana będzie izolacja poszczególnych stad i populacji i dzięki przewozowi zwierząt zapewni się formę metapopulacji (połączonych stad) żubra w kraju.

W działaniach projektu planuje się prowadzenie monitoringu stanu zdrowia, w tym intensywności i ekstensywności inwazji pasożytniczych.

Wszystkie projekty razem realizują wspólne cele i są ze sobą powiązane merytorycznie, a poprowadzone równolegle pozwolą na zachowanie żubra w istniejących siedliskach i przygotowanie się do rozsiedlenia tego gatunku do innych stanowisk w kraju.

Spodziewanymi efektami naszych działań będzie ochrona zmienności genetycznej w populacji żubra, zapewnienie współpracy ośrodków, podniesienie rangi naszego kraju w europejskim procesie ochrony gatunku oraz wzrost wiedzy i akceptacji zarówno dla żubra, jak i potrzeby ochrony przyrody.

We wszystkich projektach prowadzone będą działania informacyjne poprzez stronę internetową, foldery i organizację krajowej konferencji. Przewidywane jest prowadzenie specjalistycznej strony dla osób bezpośrednio zaangażowanych w opiekę nad tym gatunkiem, na której przedstawione będą zasady i możliwości ochrony zmienności czy katalog dobrych praktyk opieki nad żubrem. Można mieć nadzieję, że dzięki projektom żubrami zainteresują się kolejni hodowcy w naszym i innych krajach.

fot. Mieczysław Hławiczka

„The *ex situ* conservation of European bison *Bison bonasus* in Poland”

The main purpose of the group of projects funded through the Operational Program Infrastructure and Environment, is to ensure appropriate conservation status for national population of *E. bison*, increase its size and improve its living conditions. The part of the project concerning the *ex situ* conservation, activities will focus on providing proper care for animals, improving the infrastructure of breeding centers, conducting of genetic monitoring and arranging veterinary care. An important part of the project is the implementation of coordinated program concerning the protection of genetic diversity of the species, including the exchange of animals between herds and enrichment of the gene pool of free living populations. The Bank of European Bison Genes will be created where apart of DNA samples, stored will be also the semen collected from bulls. An important part, are information activities including the annual scientific conference. The expected effects of our actions will be protection of genetic diversity, assuring the cooperation between breeding centers, upgrading the status of our country in the European process of species' conservation and increase of knowledge and acceptance for European bison and nature conservation.

fot. Janusz Sochacki

ŻUBR *BISON BONASUS*

Portret żubra

Żubr (*Bison bonasus* L.) jest największym ssakiem Europy. Należy do rzędu parzystokopytnych (*Artiodactyla*), rodziny pasterowatych (*Bovidae*).

Dorosły samiec (byk) waży od 600 do 700 kg, a największy okaz ważył aż 920 kg. Samica (krowa) jest mniejsza i waży od 400 do 540 kg. Różnica jest też widoczna w wysokości mierzonej w kłębie, tuż za karkiem: samiec mierzy od 158 do 188 cm, samica natomiast 137–167 cm.

Nisko osadzona głowa żubra zwęża się w kierunku nosa i zakończona jest niewielką śluzawicą czyli wilgotną, nieowłosioną powierzchnią. Każdy osobnik ma inny wzór na śluzawicy, więc jej odcisk może być tym, czym są linie papilarne u ludzi.

Oczy mają ciemnobrunatne tęczówki, a u starych zwierząt naczynia spojówki nabiegają krwią, co nadaje im czerwonego blasku.

Na masywnej głowie żubrów znajdują się rogi – ciemne, w przekroju prawie idealnie okrągłe, skierowane na boki i zakrzywione do góry i ku środkowi. Rogi zaczynają rosnąć niedługo po urodzeniu aż do wieku 5–7 lat. U starszych samców końcówki rogów są stępione i pokryte głębokimi wyżłobieniami – pozostałościami odbytych walk. U samic rogi są znacznie cieńsze i krótsze, a w ich obwodzie widoczne są przewężenia, które są śladem za-

foto. Janusz Sochacki

równy przyrostów rocznych rogu, jak i odbytych cięż. Rogi składają się z okrywy rogowej pokrywającej porowaty wyrostek kostny z charakterystycznymi podłużnymi bruzdami.

U dołu głowy żubry mają brodę – trójkątną zwisającą kępę włosów o długości nawet przekraczającej 35 cm. Dorosły żubr ma 32 zęby, w górnej szczęce tylko przedtrzonowe i trzonowe.

fot. Janusz Sochacki

Za karkiem występują silnie wzniesione kręgi grzbietowe, co jest widoczne jak gdyby w postaci „garbu” – kłębu, szczególnie wyraźnego u samców. Przednia część ciała (szyja, kłęb i boki) pokryte są długim kędzierzawym włosem. Pozostałe części tułowia pokryte są włosem krótszym, składającym się z dwojakiego rodzaju włosów: mocniejszej i dłuższej sierści oraz krótszych i bardziej miękkich włosów puchowych. Wiosną żubry linieją – tracą włosy puchowe. Włosy mają barwę płowo-brunatną z odcieniem rudawym lub szarawym, jaśniejsze latem niż zimą.

Zad żubrów jest stosunkowo lekki, ale mocno umięśniony. Kończy się ogonem o długości około pół metra zakończonym kiścią o dłuższej sierści. Skóra żubra jest gruba, szczególnie w okolicy kłębu, ale bardzo elastyczna.

Żubry mają mocne nogi zakończone racicami, przy czym przednie są szersze niż tylne. Tropki żubra są duże; mają wymiary 11–18 cm u byka i 10–14 cm u krowy.

Żubry mogą żyć ponad 20 lat. Na wolności zwykle krócej niż w niewoli, pod opieką człowieka. Według informacji z Księgi Rodowodowej najstarsza samica żyła 26 lat i prawie do końca była zdolna do rozrodu. Najdłużej żyjący samiec miał w chwili śmierci 22 lata.

fot. Antoni Piasecki

Jak odżywia się żubr

Żubr jest roślinożercą, a jego dieta oparta jest głównie na roślinach zawierających dużo włókna. Stwierdzono, że w skład diety żubrów na wolności wchodzi ponad 370 gatunków roślin. Są wśród nich trawy, turzyce, rośliny zielne, a także liście i gałązki drzew i krzewów takich jak grab, jesion, brzoza, malina, lipa, wiąz. Kora spalowana jest głównie z dębu, grabu i jesionu. Ulubionym pokarmem żubrów są żołędzie, lubią też bukię. W lecie 2/3 pobieranej paszy stanowią trawy, turzyce i rośliny zielne, a w zimie ze względu na dokarmianie prawie 3/4 diety stanowi siano łąkowe. Dorosłe zwierzę zjada dziennie od 30 do 45 kg świeżej zielonej masy. Żubry przeważającą większość czasu żerowania poświęcają na jedzenia runa leśnego. Przez cały sezon wegetacji roślin żubry żerują w lasach liściastych. Sezonowo w czerwcu i lipcu żubry penetrują również bory mieszane świeże. Grupa żubrów zwykle składająca się z kilkunastu osobników nie pozostaje długo w jednym miejscu, dzięki czemu siedliska regenerują się pod względem zasobów pokarmowych.

Pan Jan Potoka ze swymi podopiecznymi (ze zbiorów Białowieskiego Parku Narodowego).

fot. Jan Jerzy Karpiński

Żubry korzystają z naturalnych zbiorników wody – strumieni i oczek śródleśnych. Zimą, gdy zbiorniki te są zamrożone żubry w podmokłym terenie wyginiatają raciami dziury, w których zbiera się woda i topniejący śnieg. Czasami również zjadają bezpośrednio śnieg. Nie muszą pić codziennie, szczególnie w dni deszczowe nie jest im potrzebne dodatkowe źródło wody.

We wszystkich zagrodach przez okrągły rok pasza jest żubrom dostarczana. Głównie jest to siano łąkowe, rośliny okopowe takie jak buraki pastewne, marchew oraz niewielkie ilości mieszanek ziaren zbóż. Podaje się również żubrom gałęzie drzew liściastych.

Na wolności żubry są dokarmiane jedynie zimą, a poza tym okresem same dbają o odpowiednie dla siebie urozmaicenie diety.

fot. Janusz Sochacki

Społeczne życie żubra

Żubr jest zwierzęciem stadnym. Dorosłe krowy, cielęta oraz młodzież obu płci tworzą grupy mieszane. Przewodnikiem takiej grupy jest starsza, doświadczona krowa. W sezonie wegetacyjnym grupy mieszane liczą około 20 zwierząt, w zimie łączą się w większe ugrupowania w miejscach dokarmiania. Skład grup mieszanych jest zmienny, podczas spotkań różnych grup część zwierząt, głównie młode samce, zmienia grupę. Samce dojrzałe płciowo w wieku 3–5 lat tworzą niewielkie grupy kawalerskie, a starsze byki raczej są samotne. Do grupy mieszanej w okresie rui dołączają dorosłe byki.

Żubry inaczej spędzają dzień w czasie zimy, gdy ziemię pokrywa śnieg, a inaczej od wiosny do jesieni. Różnica wynika z dostępności pokarmu naturalnego i dokarmiania zimowego. Różna jest również wielkość stad w tych dwóch porach roku. Wielkość mieszanej grupy samic i cieląt w lecie wynosi średnio 13–15 osobników, a w zimie grupy takie łączą się ze sobą i liczą nawet blisko 100 zwierząt.

W ciągu doby żubry dzielą czas na żerowanie, odpoczynek połączony z przeżuwaniami i ruch. Ta ostatnia aktywność związana jest z dostępnością żeru i zimą, gdy są dokarmiane znacznie mniej czasu poświęcają na ruch. Żubry są zwierzętami powolnymi, ale mogą na krótkich dystansach galopować, nawet z prędkością 50–60 km na godzinę. W momencie zagrożenia mogą przeskoczyć przeszkodę o wysokości 180 cm.

Stado żubrów zwykle reaguje ucieczką na pojawienie się człowieka i zachowuje odpowiedni dystans. Przestraszone stado ucieka galopując około 150 metrów, potem staje i zbija się ciasno. Żubry nie reagują na pojawienie się samochodu czy traktora, gdyż szybko się do tych pojazdów przyzwyczajają, ale pojawienie się helikoptera wzbudza panikę. Zwykle zachowują dystans od człowieka większy w lecie niż zimą.

W okresie wegetacyjnym mieszana grupa przeznacza średnio 60% czasu dnia na żerowanie, 30% na odpoczynek i resztę na ruch bez pobierania pokarmu, a zimą sytuacja jest odwrotna – 30% na żerowanie, a 60% na odpoczynek.

Każdego dnia stado przemieszcza się na większe lub mniejsze odległości, zależnie od warunków pokarmowych i pogodowych. Pokonuje ono od 2 do 14 km dziennie, a średnio odległość ta wynosi 7,5 km. Podczas tych przemieszczeń dochodzi do spotkań z innymi grupami. Wędrówka stada odbywa się według pewnego porządku. Prowadzi krowa-przewodniczka, a reszta stada podąża za nią „gęsiego”. Mieszana grupa rzadko używa dróg leśnych, w przeciwieństwie do pojedynczych byków.

Podczas odpoczynku żubry leżą na brzuchu, a bardzo rzadko na boku z wyprostowanymi nogami. Rzadko też odpoczywają stojąc. Lubią odpoczywać na wzniesieniach

i miejscach odkrytych, gdzie owady z reguły są mniej dokuczliwe. Cielęta poświęcają dużo czasu na zabawy: bieganie z uniesionym ogonkiem, skakanie na tylnych nogach, kręcenie się w kółko. Młode byczki staczają symulowane walki. Zabawa odbywa się podczas odżywiania się lub odpoczynku stada.

Żubry dbają o higienę. Składa się na nią lizanie, tarzanie, drapanie i ocieranie się. Zwykle przed lub po odpoczynku żubry lubią ocierać się o drzewa czy gałęzie. Takie drapanie

fot. Mieczysław Hławiczka

jest częstsze latem, gdy owady silnie dają się we znaki. Tarzanie się rzadko jest obserwowane u cieląt, ale dorosłe osobniki często wykonują tę czynność. Co ciekawe – podczas tarzania się żubry nie przekraczają się przez grzbiet z powodu bardzo wysokich wyrostków kolczystych kręgosłupa, więc muszą wstać, aby tarzać się z drugiej strony.

Zachowania agresywne w stosunku do członków grupy zdarzają się niezmiernie rzadko i są z reguły wyrażane jako atak pasywny, czyli jedynie przyjmowanie postawy agresywnej. Wśród byków częściej zdarzają się zachowania agresywne, zwykle w czasie rui i głównie są to walki o samicę z innymi samcami. Zdarza się natomiast, że byki, szczególnie w okresie rui krów, reagują na obecność człowieka nie tylko postawą agresywną, ale i rzeczywistym atakiem.

fot. Mieczysław Hławiczka

Rozmnażanie i wychów młodych

Okres aktywności rozrodczej u większości samic rozpoczyna się w wieku 3 lat, czyli na ogół samica rodzi swoje pierwsze cielę nie wcześniej niż w wieku 4 lat. Samce osiągają dojrzałość płciową w wieku około 2 lat, ale nie kryją samic od razu. Samce w zagrodach nie mają zwykle żadnej konkurencji i mogą kryć samice w wieku od 3 lat. Na wolności wykształca się hierarchia i jedynie samce w pełni rozwinięte fizycznie, czyli w wieku 7–12 lat biorą udział w rozrodcie. Wcześniej i później ustępują samcom silniejszym.

Żubry są zwierzętami sezonowymi i szczyt sezonu rozrodczego przypada u nich na sierpień–wrzesień. Zauważa się rozchwanie sezonowości i występowanie rui poza wymienionymi miesiącami głównie w ogrodach zoologicznych i rezerwatach. Cięża trwa średnio 264 dni, więc cielęta rodzą się na wolności od maja do lipca. Zwykle na świat

fot. Janusz Sochacki

przychodzi jedno cielę. Zanotowano w Księdze Rodowodowej Żubrów tylko 4 przypadki bliźniąt, na zarejestrowanych ponad 6500 urodzeń, i tylko jedna para przeżyła, przy czym jedno cielę jest odchowane sztucznie. Śmiertelność cieląt żubrów jest bardzo mała w porównaniu do innych dużych dzikich kopytnych.

Podczas rui zaobserwować można zachowania seksualne. Wtedy byk liże krowę, depta przednimi nogami ziemię, stara się oddzielić krowę w rui od stada i asystuje jej bez przerwy, nie tracąc czasu na jedzenie czy odpoczynek aż do momentu kopulacji. Podczas sezonu rozrodczego samce są aktywne i agresywne, atakują inne samce, a nawet cielęta czy ludzi, w niewoli niszczą ogrodzenia. Samce asystują krowie będącej w rui przez kilka dni. Często ją obwąchują, wydając charakterystyczny odgłos zwany chruczeniem. W tym czasie odpędzają inne byki, najczęściej ciekawskie młode osobniki.

Samica cieli się nocą lub wcześniej rano, a przed wycieleniem opuszcza na kilka dni stado i powraca już z cielęciem. Izolacja od innych żubrów pozwala matce i cielęciu nawiązać silną indywidualną więź. Żubrzyce są bardzo dobrymi matkami – ich relacje z cielęciem są bardzo rozwinięte. Po wycieleniu samica troskliwie zajmuje się dzieckiem – wylizuje je dokładnie, strzeże. Młode pozostaje blisko matki. Ssanie rozpoczyna się na sygnał matki lub cielęcia. Matka przywołuje cielę wydając charakterystyczny głos, na które ono natychmiast przybiega. Podczas ssania cielę stoi równoległe do boku matki i szybko macha ogonkiem.

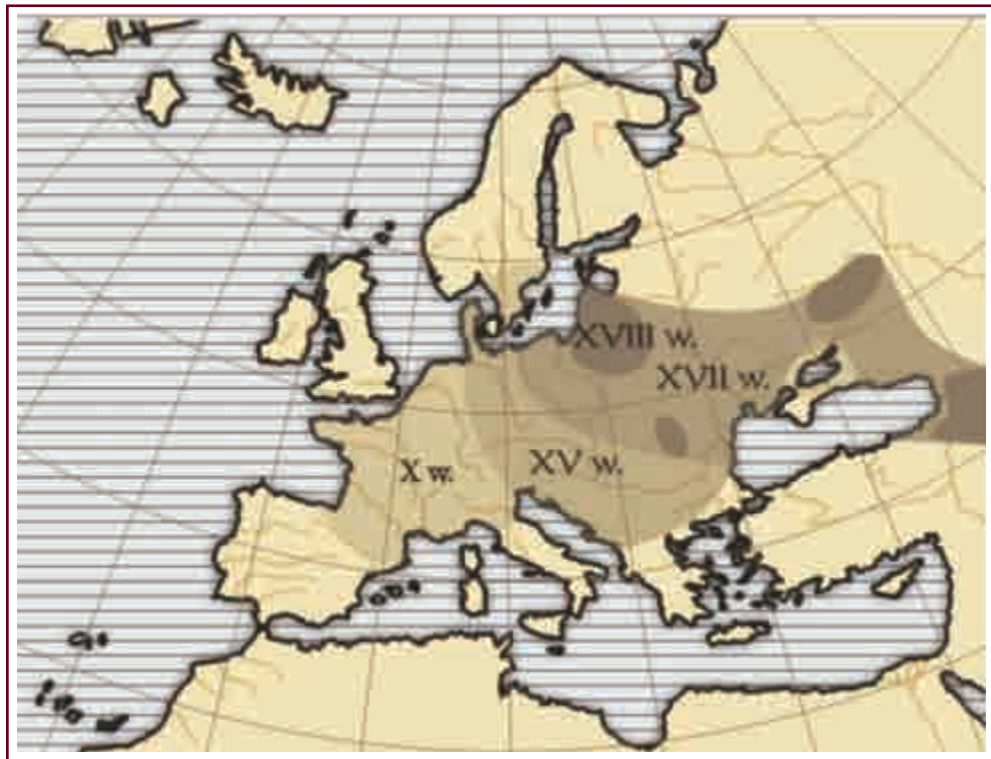
fot. Janusz Sochacki

Historia gatunku

W czasach historycznych żubry występowały w leśnych rejonach zachodniej i środkowej Europy, na północ aż do Szwecji, a na zachód aż do Kaukazu. W tych czasach gatunek podzielony był na trzy podgatunki: żubr nizinny (*Bison bonasus bonasus*), żubr kaukaski

(*Bison bonasus caucasicus*) oraz żubr węgierski (*Bison bonasus hungarorum*). Do VI w. żubr przetrwał w Anglii, do XII wieku w Szwecji, a do XV w. we Francji. W Siedmiogrodzie żubry węgierskie utrzymywały się do końca XVIII wieku, gdy bezpowrotnie wyginęły. Żubry nizinne utrzymywały się w Prusach Wschodnich do połowy XVIII wieku; do tego czasu można też znaleźć żubry jeszcze w Saksonii, w kilku leśnych kompleksach Polski, a ostatnią ostoją tego podgatunku jest Puszcza Białowieska. Żubry kaukaskie utrzymywały się w górach Kaukazu do początków XX wieku.

Historyczny zasięg gatunku

W Polsce od XI wieku żubry występowały jedynie w większych kompleksach leśnych i były już od tego czasu chronione jako zwierzyna królewska. W XV wieku zwierzęta te występowały w Puszcach Niepołomickiej, Białowieskiej i lasach w okolicach Sandomierza. Słynne były łowy króla Władysława Jagiełły przed bitwą z Zakonem Krzyżackim, a także Augusta III Mocnego. Jednym z pierwszych aktów prawnych uwzględniających ochronę żubrów (jak i turów, bobrów i innych gatunków) były „Statuty Litewskie” wydane przez Zygmunta Starego w 1532 roku. Zygmunt August ogłosił prawo karzące śmiercią za zabicie żubra. Późniejszy król Władysław IV wprowadził ścisłą ochronę lasów królewskich, a do nich należała Puszcza Białowieska.

Po utracie niepodległości Puszcza znalazła się pod zaborem rosyjskim, ale kolejni carowie kontynuowali proces ochrony żubrów; już w 1803 roku nakazując okolicznym chłó-

fot. Jan Jerzy Karpiński

Samiec 229 Plisch prekursor nizinnych żubrów po przyjeździe do Białowieskiego rezerwatu w 1936 roku (ze zbiorów Białowieskiego Parku Narodowego).

pom dokarmianie zwierzyny zimą. To car rosyjski podarował parę żubrów księciu von Pless z Pszczyny, co stało się początkiem niezwykle ważnej dla zachowania żubrów hodowli.

Pierwsze dokładne zapisy stanu żubrów datują się od początku XIX wieku. Od 1800 roku cała zwierzyna Puszczy Białowieskiej była rokrocznie inwentaryzowana i podawaną liczbę żubrów można uznać za bardzo wiarygodną. W połowie XIX wieku notowany był maksymalny stan gatunku, bo aż 1878 osobników. W tym okresie gwałtownie wzrasta pogłowie innych dużych ssaków kopytnych w Puszczy; zaczyna brakować pokarmu dla tak dużej liczby zwierząt roślinożernych, a ślady zniszczeń drzewostanu widoczne są do dzisiaj. Kilka lat później głównie z powodu przegęszczenia spada liczebność populacji. I tak w 1860 roku w Puszczy było 1447 żubrów. Na początku XX wieku populacja żubrów liczy 710 zwierząt i na podobnym poziomie utrzymuje się do sierpnia roku 1915. Jednak już pół roku później w Puszczy znajduje się tylko około 170 przedstawicieli gatunku *Bison bonasus bonasus*. Do tego gwałtownego spadku przyczyniły się armie różnych krajów, które w Puszczy Białowieskiej zapatrują się w prowiant, a żubr jest gatunkiem najłatwiejszym do upolowania. Na początku 1919 roku notowane są jedynie ślady czterech zwierząt, a wiosną (12 kwietnia) znalezione zostały pozostałości ostatniej skłusowanej krowy. Był to koniec ostatniego wolnego stada żubrów nizinnych.

fot. Jan Jerzy Karpiński

Brama do rezerwatu Żubrów w Białowieży – zdjęcie z 1936 roku (ze zbiorów Białowieskiego Parku Narodowego).

fot. Jan Jerzy Karpiński

Samice 211 PUSTOLKA i 226 PUSTELNICA przed wyjazdem do Szwecji w 1935 roku (ze zbiorów Białowieskiego Parku Narodowego).

Idea ratowania gatunku rodzi się w wielu krajach, a po raz pierwszy jest prezentowana na Międzynarodowym Kongresie Ochrony Przyrody w Paryżu w 1923 roku przez polskiego przyrodnika Jana Sztolcmana. Zaapelował on o utworzenie międzynarodowej organizacji dla ochrony żubra. Efektem jego wystąpienia było założenie Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra skupiającego przedstawicieli 16 krajów. Najbardziej aktywną rolę pełnili przedstawiciele Polski i Niemiec.

Statut Towarzystwa obejmował utrzymanie żubrów poprzez planowaną hodowlę i rozprzestrzenienie do jak największej liczby hodowli. Pierwszym zadaniem, jakie nowo powstałe Towarzystwo postawiło przed sobą była inwentaryzacja wszystkich żyjących w ogrodach zoologicznych i prywatnych zwierzyńcach żubrów. Stwierdzono, że populacja gatunku liczy jedynie 54 osobniki o ustalonym pochodzeniu: 29 samców i 25 samic. 39 z tych zwierząt pochodziło od osobników wcześniej odłowionych w Puszczy Białowieskiej. Dla nich założono Księgę Rodowodową.

Do Polski żubry wróciły w pierwszych latach działalności Towarzystwa. Początkowo sprowadzono parę o numerach rodowodowych i imionach: 96 GATCZYNA i 101 HAGEN do poznańskiego ogrodu zoologicznego. Obecność tych osobników miała bardzo duże znaczenie dla rozwoju idei ratowania żubra w naszym kraju. Pod koniec lat 20. ubiegłego wieku sprowadzono do Białowieży dwie siostry 93 BISERTE i 161 BISKAYE oraz byka 163 BORUSSE. Byk 163 BORUSSE był potomkiem KAUKA-

Podobną historię ma ostatnie wolne stado żubrów kaukaskich, gdzie zawierucha wojenna także poczyniła zniszczenia. W latach dwudziestych ubiegłego wieku na wolności nie został ani jeden żubr. Jedyne żubry jakie pozostały to zwierzęta przebywające w zwierzyńcach i ogrodach zoologicznych.

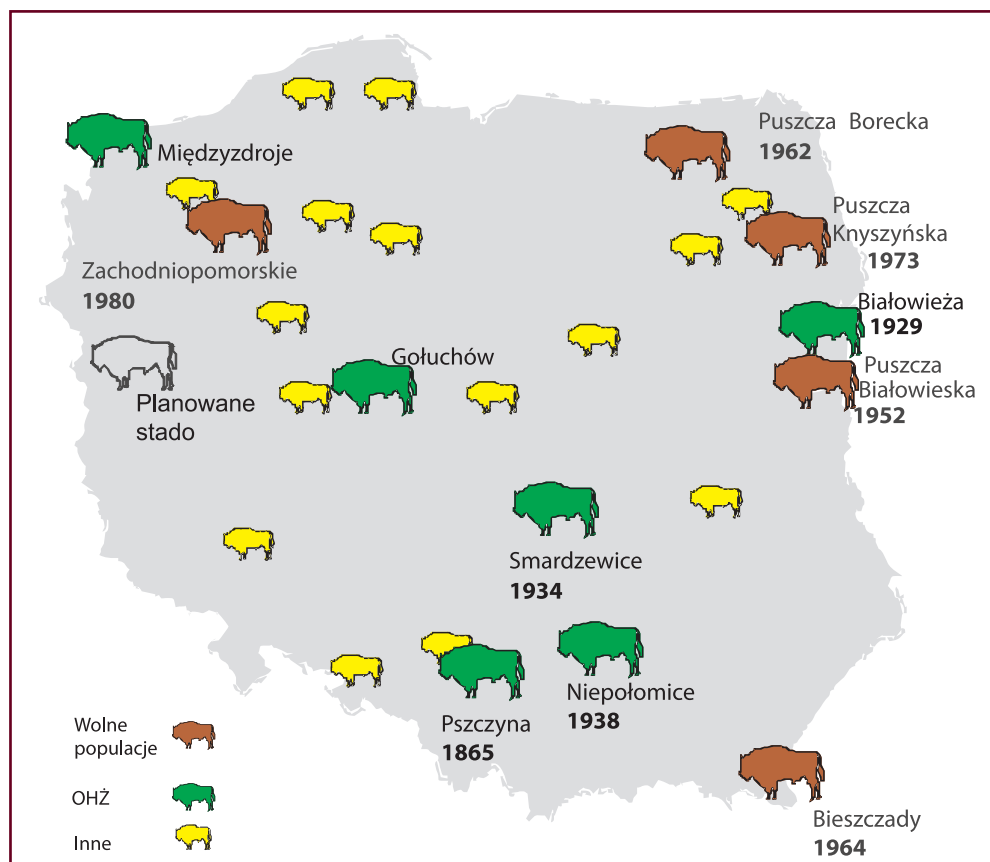
fot. Wanda Olech

susa, czyli mieszańcem między podgatunkami. Głównym celem, jaki stawiała sobie hodowla białowieska była hodowla czystych żubrów nizinnych i w tym celu sprowadzono ze Sztokholmu w 1935 roku samca 186 BJORNSON. Niestety byk ten padł po walce z BORUSSE. Sprowadzony później z Pszczyny samiec 229 PLISCH miał bardzo duże znaczenie w hodowli białowieskich żubrów, gdyż pozostawił po sobie liczne potomstwo.

Po II wojnie światowej według danych z Księgi Rodowodowej żyły 103 żubry (43 samce, 60 samic), z czego 44 (20,24) w Polsce. Najliczniejsze były dwie hodowle: w Białowieży (15 żubrów) i w polskiej już Pszczynie (20 osobników). Pozostałe żubry znajdowały się w Niepołomicach (5 żubrów) i ogrodzie zoologicznym w Łodzi (4 osobniki). Od tego czasu polska hodowla żubrów rozwija się znakomicie. Dała ona początek wielu hodowlom zagranicznym, w latach 1946–1994 wyeksportowano ponad 240 żubrów.

Wielkość populacji i jej rozmieszczenie

Obecnie w naszym kraju przebywa najwięcej przedstawicieli tego gatunku – 1224 osobniki, które w większości żyją na wolności w pięciu populacjach. Prawie 200 zwierząt żyje

w niewoli, w dwudziestu dwóch stadach, w Ośrodkach Hodowli Żubrów, w ogrodach zoologicznych i zagrodach prywatnych. Te zwierzęta stanowią bazę restytucyjnej hodowli żubra *ex situ*.

Na świecie, a właściwie w Europie populacja gatunku liczy około 4400 osobników, z których 2700 przebywa w wolnych stadach – oprócz naszego kraju w Rosji, na Białorusi, Słowacji, Litwie, Ukrainie. Zarówno w Niemczech, Rumunii, jak i w Danii istnieją plany reintrodukcji żubra i mamy nadzieję, że uda się je zrealizować w najbliższych latach.

Genetyka żubra

Po zbadaniu rodowodów żubrów okazało się, że wszystkie obecnie żyjące wywodzą się od 12 założycieli (Tab. 1). Jeden z założycieli to 100 *KAUKASUS* – przedstawiciel podgatunku kaukaskiego, pozostałe 4 samce i 7 samic to żubry nizinne. Potomstwo żubra kaukaskiego, czyli mieszańce między podgatunkami, stanowi linię białowiesko-kaukaską. Czyste żubry nizinne stanowią linię białowieską lub niziną. Niestety nie wszyscy z 11 założycieli podgatunku nizinnego pozostawili potomstwo podgatunkowo czyste, cztery samice: 35 *PLEWNA*, 46 *PLACIDA*, 95 *GARDE* i 96 *GATCZYNA* dały potomstwo jedynie mieszańcowe. Linia nizinna wywodzi się więc tylko od 7 założycieli. Wspomnieć należy o linii pszczyńskiej, wywodzącej się jedynie od pary założycieli (42 *PLANTA* i 45 *PLEBEJER*). Ponieważ ta mała liczebnie linia należy do podgatunku żubrów nizinnych często jest ujmowana razem. W rezerwacie Żubrowisko w Pszczynie i zagrodzie w Pszczyńskim Parku linia ta jest kultywowana i zwierzęta do niej należące mają imiona rozpoczynające się na PL.

Lista założycieli gatunku żubr

Numer rodowodowy	Imię	Płeć	Rok urodzenia i śmierci
42	PLANTA	F	1904–1931
45	PLEBEJER	M	1917–1937
87	BILL	M	1913–1929
89	BILMA	F	1913–1939
15	BEGRÜNDER	M	1903–1919
16	PLAVIA	F	1906–1932
147	BISMARCK	M	1925–1934
100	KAUKASUS	M	1907–1925
96	GATCZYNA	F	1911–1932
95	GARDE	F	1907–1922
35	PLEWNA	F	1912–1922
46	PLACIDA	F	1918–1926

Linia białowiesko-kaukaska jest otwarta, co oznacza, że potomek przedstawicieli dwóch różnych linii będzie należał do linii białowiesko-kaukaskiej. Linia nizinna jest zamknięta, gdyż tylko potomek pary żubrów nizinnych należy do tej linii. Z tego powodu w niewoli wzrastała dysproporcja pomiędzy liczebnością obu linii na korzyść białowiesko-kaukaskiej.

W Polsce oprócz Bieszczad hodowane są żubry należące do czystej linii nizinnej, linii o bardzo ograniczonej puli genów, więc omówiona zostanie genetyczna problematyka dotycząca tej właśnie linii.

Podstawowym problemem jest bardzo niska zmienność genetyczna gatunku, a szczególnie linii nizinnej, gdyż wywodzi się ona tylko od siedmiu założycieli. Dodatkowo udział i znaczenie założycieli jest różny, najwięcej bo prawie 90% stanowią geny PLANTY i PLEBEJERA. Kolejna para założycieli 87 BILL i 89 BILMA ze Sztokholmu reprezentowana w linii nizinnej przez dwie córki sprowadzone do Białowieży (93 BISERTA i 161 BISKAYA) ma udział około 4%. Wśród potomstwa pozostałej trójki założycieli (15 BEGRÜNDER, 16 PLAVIA i 147 BISMARCK) jedynie jedna samica 524 BESTE pozostawiła po sobie potomstwo w linii białowieskiej, a udział tych założycieli jest równy 7,2%.

fot. Janusz Sochacki

Reasumując – właściwie nie 7 a 5 żubrów dało początek linii białowieskiej: 42 PLAN-TA, 45 PLEBEJER, 93 BISERTA, 161 BISKAYA, 524 BESTE. Wśród nich jest tylko jeden samiec, i tylko kopia jego chromosomu Y istnieje u samców linii nizinnej. Zatem wszystkie samce pod względem tego chromosomu są klonami.

Kolejnym problemem jest inbred. Mała liczebność populacji i niewielka liczba jej założycieli powoduje, że kojarzone są ze sobą zwierzęta spokrewnione. Skutkiem takich kojarzeń jest inbred, czyli narastanie homozygotyczności. Statystycznie inbred jest zjawiskiem niekorzystnym, gdyż powoduje obniżenie poziomu sił witalnych zwierząt.

Żubry są bardzo wysoko zinbredowane, szczególnie w linii nizinnej. Średnio ponad 40% ich genotypu jest homozygotyczna. Jednocześnie u żubrów nie obserwuje się silnych przejawów depresji inbredowej, nie ma zaburzeń w rozrodzie, śmiertelność jest niewielka. Może skutkiem homozygotyczności jest niska odporność na choroby i akceptowanie pasożytów charakterystycznych dla innych kopytnych.

Koniecznym działaniem jest „odświeżanie krwi”, czyli sprowadzanie mniej spokrewnionych osobników do hodowli. W ciągu ostatnich 10 lat przywieziono dwa samce, pierwszy przyjechał do Pszczyny 8908 RAMON z niemieckiego Stendal, a ostatnio 11109 GIRUKAS z Litwy. Pierwszy pozostawił potomstwo rozprzestrzenione obecnie w kilku krajowych stadach, a na efekty obecności drugiego musimy jeszcze poczekać.

fot. Janusz Sochacki

Podsumowanie

Poszczególne etapy restytucji żubra stawiały sobie inny cel. Początkowo najważniejszym było zwiększenie liczebności populacji i stworzenie jak największej liczby ośrodków hodowli rezerwatowej i stad wolnych. Etap ten nie jest zakończony, ale zależny od możliwości znalezienia dla żubrów nowych ośrodków zamkniętych lub miejsc, w których mogłyby przebywać stada wolne. Obecna populacja żubrów rejestrowana w Księdze Rodowodowej liczy ponad 4400 zwierząt w prawie 215 stadach zamkniętych i 33 hodowlach wolnych. Począwszy od stada białowieskiego utworzonego w 1952 roku, żubry są reintrodukowane, ale nadal liczebność gatunku nie jest

wystarczająca. W stadach w niewoli prowadzony jest koordynowany program hodowli. Obecnie dla dużej części populacji w niewoli realizowany jest program hodowlany łączący zasady programów prowadzonych w ogrodach zoologicznych przez EAZA (Europejskie Stowarzyszenie Ogrodów Zoologicznych i Akwariów) i zaangażowanie hodowców. Program ten polega na stałej ocenie genotypu, planowaniu przemieszczeń między stadami w Europie i na ogromnym zaangażowaniu hodowców w doskonalenie metod

opieki nad żubrem, gwarantujących mu komfort fizyczny i psychiczny. Hodowcy są zrzeszeni w EBCC (Centrum Ochrony Żubra) prowadzonym przez Stowarzyszenie Miłośników Żubrów. Głównym ośrodkiem jest Warszawa.

Wanda Olech

Autorka jest genetykiem i koordynatorem programu ochrony żubra w Polsce i Europie

Dodatkowe informacje dostępne są na stronach: www.zubry.sggw.pl oraz www.bison-ebcc.eu

fot. Janusz Sochacki

European bison *Bison bonasus*

European bison (wisent) is the largest terrestrial mammal of Europe. Sexual dimorphism in this species is very distinct. The characteristic features of bison silhouette are its powerful hump and low-set head. The opinion that it is slow and sluggish animal is unjustified – it can jump over two-meter fence and run very fast for short distances.

In its diet dominate grass and herbaceous plants. The daily dose contains more than 30 kg of biomass. European bison also like to debark trees, especially in late winter. Winter is the time when bison are supplementary fed. In breeding centers food is given also in summer.

Social life of E. bison takes place in groups – females, calves and young animals form mixed groups, while the males form so called bachelor groups or roam the forest alone. The guide of the mixed group is older and experienced cow.

The rutting season of E. bison lasts from August to September. At that time, adult males join mixed groups. Calves are born after nine months of pregnancy. For calving, females leave the herd for few days. Such behavior is connected with establishing a strong bond between mother and the calf.

After World War I, E. bison was at the edge of extinction – remained then, only 54 animals in enclosures. The natural populations from the Białowieża Forest and the Caucasus Mountains become extirpated. The appeal for saving the species was put forward during the Nature Conservation Congress in Paris in 1923. Created then, the International Society for the Protection of European Bison, successfully managed to save the species. The European bison belongs to species with very low genetic diversity therefore it is necessary to manage its gene pool also in captivity.

Present European conservation program for the species is conducted by the Warsaw University of Life Sciences.

fot. Mieczysław Hławiczka

KSIĘGA RODOWODOWA ŻUBRÓW

Międzynarodowe Towarzystwo Ochrony Żubra założyło w 1924 r. Księgę Rodowodową Żubrów i była ona pierwszą tego typu ewidencją indywidualną dla dzikiego gatunku. Przed II wojną światową Księgę prowadzono w Niemczech, a po wojnie zajęła się nią Polska i prowadzi ją do dziś, w Białowieskim Parku Narodowym. Wspomnieć należy zasługi doktora Jana Żabińskiego – pierwszego powojennego i wieloletniego redaktora Księgi.

Najważniejszym zadaniem Księgi Rodowodowej jest dbałość o czystość gatunkową, stąd w jakichkolwiek programach ochrony mogą brać udział wyłącznie żubry pochodzące z ośrodków, które z Księgą współpracują i są w niej zarejestrowane. Do Księgi Rodowodowej wpisywane są indywidualnie wszystkie żubry czystej krwi, których rodzice zostali wcześniej zarejestrowani w Księdze, rodzące się w zagrodach, a dla stad wolnych rejestruje się jedynie ich liczebność. Każdy żubr ma swój numer i imię, wpisuje się datę i miejsce jego urodzenia, numery i imiona rodziców oraz wszystkie informacje o przewożeniu osobnika między różnymi ośrodkami.

Od początku działania Księgi postanowiono każdej hodowli „przydzielić” litery rozpoznawcze, które miały rozpoczynać każde imię urodzonego w danym miejscu żubra.

fol. Mieczysław Hławiczka

Ośrodek hodowli w Białowieży, a później wszystkie polskie hodowle dostały „PO” dla czystych żubrów nizinnych i „PU” dla osobników z linii białowiesko-kaukaskiej. Pszczyna – w owym czasie niemiecka – miała „PL” jako litery rozpoznawcze dla swoich żubrów. Obecnie w rezerwach i ogrodach zoologicznych w Polsce są tylko żubry nizinne i ich imiona zaczynają się na PO, czasami na PL. Żubry czystej krwi ale o nieznanym rodowodzie, pochodzące ze stada wolnościowego – dostają imiona na KA. Nie jest obecnie łatwo znaleźć w polskim języku nazwy, które nie były wykorzystywane i od osób nadających imiona wymaga to niemałej wyobraźni i pomysłowości. Księga Rodowodowa prowadzi rejestr wykorzystanych nazw, co ułatwia hodowcom wybór nowych imion. Popularne, szczególnie w ostatnich latach jest ogłaszanie konkursów na znalezienie odpowiedniego imienia.

Pierwszy tom Księgi

Pierwszy spis żubrów (Das Zuchtbuch) sporządził Goerd von der Groeben, działający w strukturze Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra (MTOŻ). W zestawieniu ujęto wszystkie żubry żyjące na dzień 1 stycznia 1931 r. oraz ich nieżyjących przodków i krewnych. Lista ta objęła 171 zwierząt, w tym 65 żyjących. Zarejestrowane żubry podzielone były na cztery linie:

- „białowieską” – żubry pochodzące z Puszczy Białowieskiej, wyróżnione czerwoną czcionką,
- „pszczyńską” – żubry urodzone w Pszczynie w hodowli utworzonej w 1865 r. poprzez przywóz z Puszczy Białowieskiej kilku zwierząt, wyróżnione niebieską czcionką,
- „kaukaską” – zwierzęta posiadające krew samca 100 KAUKASUS, jedynego przedstawiciela nieistniejącego już podgatunku kaukaskiego, wyróżnione zieloną czcionką,
- żubry pochodzące z ogrodów zoologicznych, zwierzęta reprezentujące mieszane potomstwo różnych linii hodowlanych, wyróżnione czarną czcionką.

Podział zapoczątkowany w pierwszym spisie nie był kultywowany i obecnie wydzielane są zasadnicze dwie linie żubrów: nizinna (białowiecka) – żubry podgatunku nizinnego, oraz białowiecko-kaukaska, zwierzęta posiadające „dolew krwi” żubra kaukaskiego. Pozostałe podziały i dodatkowe wyróżnienia okazały się zbędne na dalszym etapie rozwoju Księgi Rodowodowej Żubrów.

Aktualne zasady rejestracji w Księdze Rodowodowej Żubrów

Cechami identyfikującymi osobnika są 3 elementy: płeć, numer rodowodowy i nazwa (imię). Nazwa wydrukowana tłustym drukiem oznacza żubra linii białowieckiej (nizinnej). Nazwa wydrukowana cienkimi wersalikami oznacza żubra linii białowiecko-kaukaskiej.

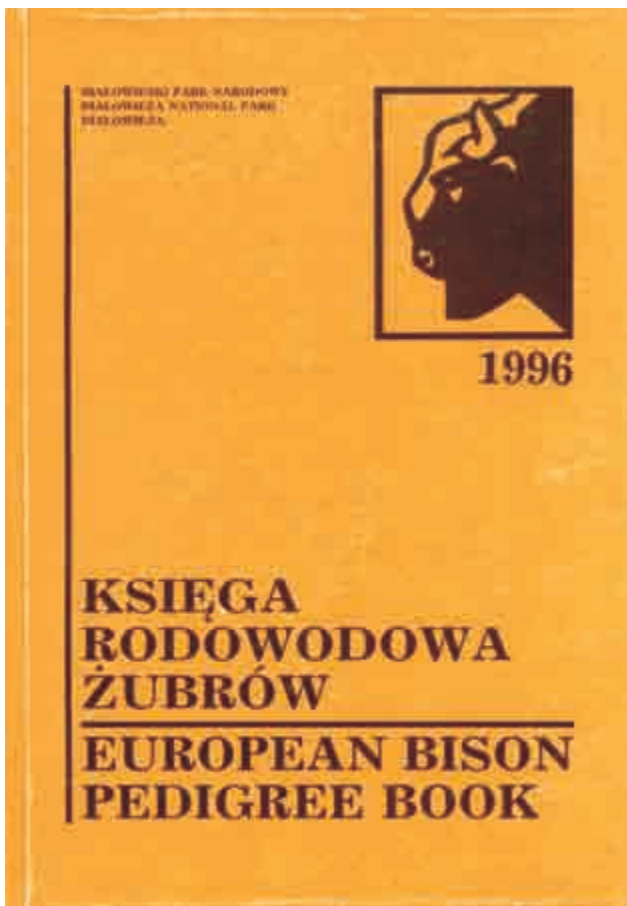
Każdy żubr pojawia się po raz pierwszy w Księdze w tabeli „*Urzędowy rejestr żubrów czystej krwi urodzonych w roku ...*”, kiedy dostaje swój numer rodowodowy.

Przemieszczenia żubrów między hodowlami i kolejnymi właścicielami, jak i inne zdarzenia, dokumentowane są w tabeli „*Zmiany stanu żubrów w roku ...*”.

Tabela „*Spis wszystkich żyjących żubrów na dzień 31 grudnia ... roku*” zawiera

imienne zestawienie wszystkich żubrów żyjących na koniec danego roku kalendarzowego w podziale na poszczególne kraje i hodowle.

Tabela „*Światowy stan żubrów czystej krwi na dzień 31 grudnia ... roku*”, otwierająca każdy zeszyt Księgi, zawiera jedynie dane liczbowe dla wszystkich stad – zagrodowych oraz wolnych (których nazwy drukowane są wersalikami). Hodowle posiadające wyłącznie żubry nizinne – oznaczono czcionką pogrubioną.

fot. Janusz Sochacki

Współpraca z właścicielami żubrów

Stały kontakt z właścicielami i hodowcami żubrów, pośrednikami w handlu i wymianie zwierząt stanowi podstawę pracy redakcji KRŻ. Zasadą jest prowadzenie bezpośredniej korespondencji z właścicielami żubrów. Właściciel powinien na bieżąco informować redakcję o wszelkich zmianach w hodowli (urodzenia, upadki, zakup i sprzedaż zwierząt).

Na koniec 2010 r. zarejestrowano w skali światowej 4400 żubrów czystej krwi. Pod względem liczby żubrów przoduje 5 krajów: Polska, Białoruś, Niemcy, Ukraina i Rosja. Około 61% ogółu żyjących żubrów bytuje w wolnych stadach.

Zespół specjalistów skupionych w Grupie Żubra (Bison Specialist Group) przy Species Survival Commission IUCN opracował światową strategię restytucji. W kilku krajach powstały podobne programy – w Polsce jest to „Strategia ochrony żubra (*Bison bonasus*) w Polsce, 2007”. Obecnie prowadzony jest program EBCC (European Bison Conservation Center) w Warszawie. Programy te oraz próby koordynacji działań w skali Europy stwarzają dobrą perspektywę do dalszej poprawy sytuacji żubra, jako gatunku nadal zagrożonego w swym istnieniu.

Pojawiającym się od czasu do czasu problemem będącym często konsekwencją ignorancji, jest praktyka łączenia zwierząt rodowodowych z osobnikami bez certyfikatów, niezarejestrowanych w Księdze. Grupa osobników pozostających poza rejestracją jest z reguły skutkiem nieutrzymywania przez takie hodowle kontaktów z redakcją KRŻ. Listy, monity, wysyłanie zeszytów Księgi i wykorzystywanie pośrednictwa osób zaufania w poszczególnych krajach często nie dają rezultatu. Problem urasta do istotnego zagrożenia czystości krwi żubrów w hodowlach pozostających dłuższy czas poza współpracą z Księgą. Usuwanie takich hodowców z rejestrów Księgi stało się już często stosowaną praktyką, nie rozwiązuje jednak realnego zagrożenia, ponieważ niepewne rodowodowo osobniki mogą, mimo to, stawać się obiektem obrotu i trafiać do nieświadomych zasad restytucji hodowców. Stwarza to ponadto pole do nadużyć – np. sprzedaży mieszańca o eksterierze zbliżonym do żubra czystej krwi i realną groźbę zniszczenia w ten sposób dobrze prowadzonego rodowodowe-

go stada. Z tego względu bardzo ważne jest propagowanie wiedzy na temat konieczności rejestracji w Księdze, jako warunku koniecznego do udziału w jakichkolwiek programach czy projektach ochrony żubra.

Innym przykładem nieprawidłowości decyzji hodowlanych jest łączenie w zagrodach tego samego właściciela żubrów z obydwu linii hodowla-

nych. Czasem ma miejsce wprowadzenie osobnika linii białowieskiej do stada żubrów linii białowiesko-kaukaskiej, gorzej, gdy dzieje się odwrotnie. W tym drugim przypadku potomstwo będzie należeć do linii białowiesko-kaukaskiej i następuje wypieranie linii białowieskiej na rzecz żubrów linii białowiesko-kaukaskiej, co stanowi niewątpliwą stratę z punktu widzenia ochrony zmienności genetycznej gatunku. Oddzielna hodowla każdej linii jest zaleceniem światowego Action Plan dla żubra i wynika z potrzeby właściwej ochrony puli genowej gatunku.

Istotnym niebezpieczeństwem, zagrażającym rzetelności danych gromadzonych i publikowanych w Księdze, jest utrata identyfikacji osobników. Ma to miejsce najczęściej w dużych zagrodach, zwłaszcza w okresach, kiedy zmienia się personel zajmujący się żubrami lub zwierzęta w sezonie letnim długo nie odwiedzają paśników. W porę zgłoszony fakt nierozróżniania określonych osobników pozwala redakcji zarejestrować pomyłone zwierzęta pod nazwą gatunkową (*Bison bonasus*). Traci się wprawdzie część danych genealogicznych w hodowanym stadzie, pozostaje jednak gwarancja, że hodowca dysponuje zwierzętami czystej krwi.

fot. Antoni Piasecki

Baza danych Księgi Rodowodowej Żubrów i zasady jej udostępniania

Redakcja Księgi Rodowodowej Żubrów od 1991 r. mieści się w Białowieży, w siedzibie Białowieskiego Parku Narodowego. Adres pocztowy i elektroniczny redakcji:

Księga Rodowodowa Żubrów, Redakcja,
Białowieski Park Narodowy,
Park Pałacowy 11,
17-230 Białowieża
e-mail: ebpb@bpn.com.pl

Baza danych Księgi Rodowodowej Żubrów była gromadzona w zmiennych warunkach przez wiele lat. Składają się na nią różnego rodzaju dokumenty głównie w postaci konwencjonalnych maszynopisów, zdjęć, notatek, ale również rękopisów i plików w formie elektronicznej, archiwizowane na płytach CD. Główne typy dokumentów, to:

- kartoteki poszczególnych hodowli, obejmujące zestawienia roczne i korespondencję dwustronną od czasów istnienia redakcji, w tym korespondencja pocztą elektroniczną,
- materiały archiwalne MTOŻ (*Internationale Gesellschaft zur Erhaltung des Wisents*) ze zbiorów dr Erny Mohr, przekazane redakcji w latach 60. ub. wieku. Materiały te do czasu opracowania i digitalizacji nie są udostępniane,
- archiwalne egzemplarze Księgi Rodowodowej Żubrów i inne wydawnictwa,
- komputerowa baza danych dotycząca poszczególnych żubrów i hodowli.

Jan Raczyński

Autor jest biologiem i pełni funkcję Redaktora KRŻ od dwudziestu lat

The European Bison Pedigree Book

European Bison Pedigree Book was established in 1924 and currently is edited by the Białowieża National Park. The main task of the Book is to take care about the purity of the species, hence only registered centers which collaborate with the Book, may participate in officially recognized conservation programs. The information on every individual in the Book, includes the number of the animal, its name, gender, date of birth and death, information about its parents, current breeder and all former owners. In the first volume of Pedigree Book published in 1931, four E. bison groups were distinguished – from Białowieża, Pszczyna, Caucasus, and Zoological Gardens.

Currently, obligatory is the division into two lines – Lowland (bold font in Book) and Lowland-Caucasian. Work of editors of the Book is based upon close collaboration with owners and breeders. Information gathered in this way is used in the conduct of species' conservation program in Europe (EBCC).

The European Bison Pedigree Book database contains vast historical information about International Society for the Protection of European Bison, individual animals and breeding centers.

fot. Mieczysław Hławiczka

OŚRODEK HODOWLI ŻUBRÓW BIAŁOWIESKIEGO PARKU NARODOWEGO W BIAŁOWIEŻY

Puszcza Białowieża – ostatni fragment pierwotnej puszczy na Niżu Europejskim – jest nierozzerwalnie związana z żubrami. Żyły tu na swobodzie do 1919 roku, tu rozpoczęto odtwarzanie tego ginącego gatunku i tu ponownie zaczęto wypuszczać na wolność urodzone w Ośrodku Hodowli Żubrów zwierzęta.

Puszcza Białowieża jest znana jako miejsce bytowania ostatniej naturalnej populacji żubrów nizinnych, zwanych też białowieżskimi. Wpływ na to miały nie tylko walory przyrodnicze, ale także opieka i ochrona królów polskich i carów rosyjskich. W XIX wieku żubry były wysyłane z Puszczy jako podarunki carskie do wielu państw Europy, co pozwoliło w późniejszych latach na restytucję tego gatunku. Liczebność białowieżskiej populacji żubra aż do wybuchu I wojny światowej wahała się od około 350 do 1900 osobników, a tuż przed wojną odnotowano 727 osobników. Żubry, które nie mają w naturze naturalnych wrogów, na skutek wieloletniej opieki człowieka utraciły właściwy dystans do niego i jako pierwsze padły ofiarą wojny. Ostatni żubr w Puszczy Białowieżskiej

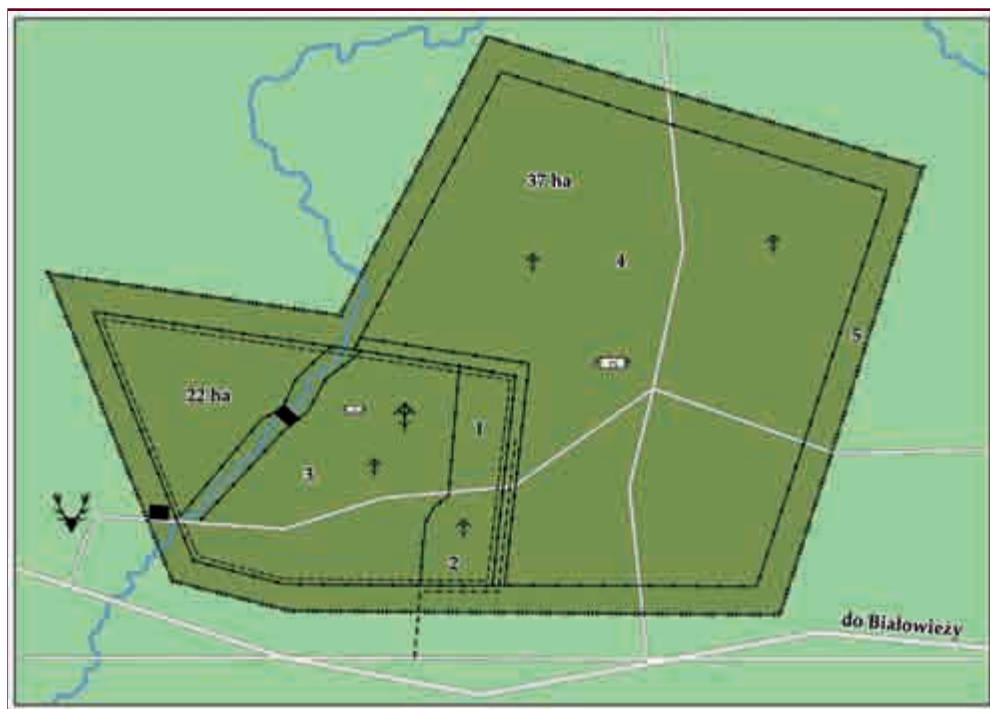

fol. Archiwum BPN

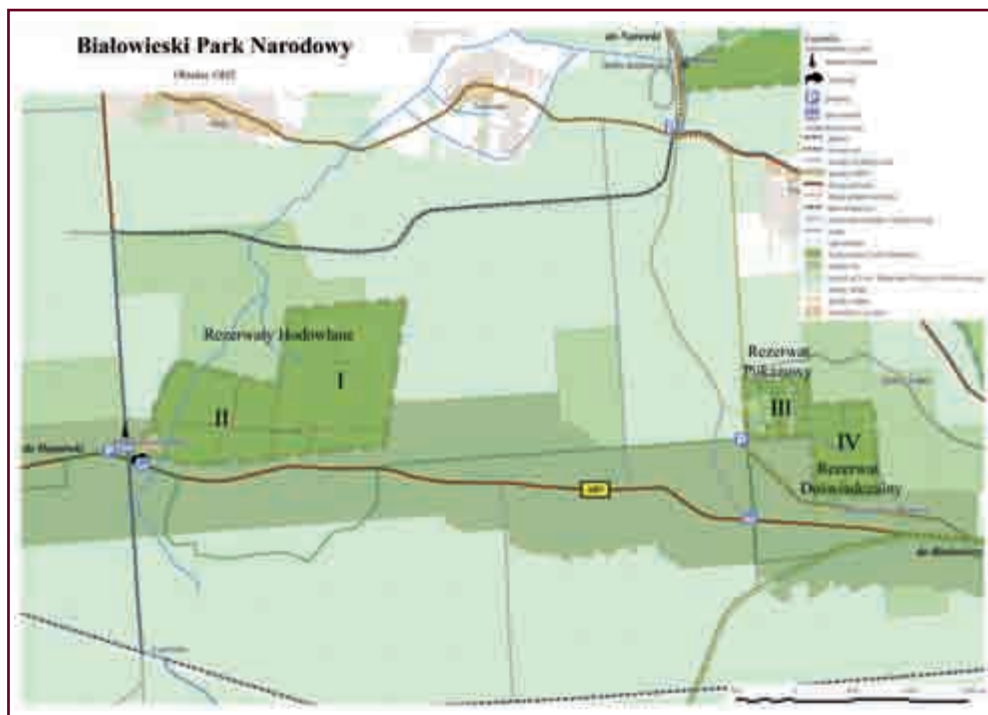
zginął wiosną 1919 roku. Ocalały tylko zwierzęta przebywające w hodowlach zamkniętych, ich liczba w 1924 r. wynosiła 54 osobniki, z czego tylko 3 w Polsce. Żubry wróciły do Puszczy dopiero w 1929 roku.

Historia ośrodka

W 1929 roku w Puszczy Białowieskiej przy drodze łączącej Białowieżę z Hajnówką utworzono zwierzyńiec o powierzchni 22 ha podzielony na trzy zagrody, dużą i dwie małe, który stał się jednym z najważniejszych ośrodków restytucji żubrów w Europie. Zwierzyńiec otoczony był dwumetrowym płotem z trzyciałowych desek, a ze specjalnej trybuny można było oglądać żubry. Trzy lata później zwierzyńiec powiększono dobudowując od strony północno-wschodniej nową, 37-hektarową zagrodę. Po II wojnie światowej rozpoczęto budowę nowego obiektu o powierzchni ok. 123 ha, graniczącego bezpośrednio ze starym rezerwatem. Łączna powierzchnia obu rezerwatów oraz wchodzącej w ich skład Osady Zwierzyńiec wynosiła 203,23 ha. Rezerваты w związku z ich przeznaczeniem nazwano rezerwatami hodowlanymi lub rezerwatem „Żubrów”. W 1988 r. z jednego z nich wyłączono ok. 42 ha z przeznaczeniem na dokarmianie żubrów ze stada wolnego.

Stary rezerwat hodowlany. Źródło: Grochmalnicki (1933), kopia.

ryc. W. Klimuk

Rezerwat OHŻ Białowieża

Obecny rezerwat pokazowy, o powierzchni 27,76 ha, powstał z inicjatywy prof. Tadeusza Vetulaniego i początkowo służył jako miejsce prowadzenia badań nad odtworzeniem rasy dzikich koni zwanych tarpanami. W lutym 1936 r. przywieziono do Białowieży 6 prymitywnych koników zakupionych we wschodniej Polsce i umieszczono je w ówczesnym leśnictwie Gródki. W lipcu 1937 r. koniki przeniesiono do nowo wybudowanego rezerwatu i rozpoczęto prace nad ich restytucją. W 1955 r. wydzielono w nim jedną zagrodę dla żubrów i udostępniono obiekt turystom. W 1951 r. dobudowano nowy rezerwat, tzw. doświadczalny, o powierzchni 43,26 ha, bezpośrednio przylegający do pokazowego, w którym Zakład Badania Ssaków PAN w Białowieży prowadził w latach 1958–1976 badania nad krzyżowaniem żubra z bydlęm domowym. Obecnie rezerwat ten pełni rolę bezpośredniego zaplecza rezerwatu pokazowego. Łączna powierzchnia rezerwatów wynosi 71,02 ha i nosi nazwę rezerwatu pokazowego lub rezerwatu „Tarpanów”.

Rezerwat „Żubrów” wraz z rezerwatem „Tarpanów” utworzyły Ośrodek Hodowli Rzadkich Zwierząt (OHRZ). Nazwa OHRZ istniała do 1965 roku, kiedy to po raz pierwszy pojawiła się nazwa Ośrodek Hodowli Żubrów (OHŻ). Obie nazwy (OHŻ i OHRZ) funkcjonowały wymiennie przez kolejne 10 lat. Od 1975 roku pozostała tylko nazwa Ośrodek Hodowli Żubrów – jednostka Białowieskiego Parku Narodowego obejmująca swoim zakresem działania cztery rezerwaty zamknięte i wolną populację żubrów w Puszczy Białowieskiej.

Położenie

Ośrodek Hodowli Żubrów, o powierzchni 274,25 ha, położony jest w południowo-wschodniej (polskiej) części Puszczy Białowieskiej i wchodzi w skład gruntów Białowieskiego Parku Narodowego. Administracyjnie obiekt znajduje się w województwie podlaskim, powiecie hajnowskim i gminie Białowieża.

Dzieli się na:

- rezerwat hodowlany (tzw. rezerwat „Żubrów”) o pow. 203,23 ha,
- rezerwat pokazowy (tzw. rezerwat „Tarpanów”) o pow. 71,02 ha.

Specyfika OHŻ sprawia, że funkcjonuje tu odrębny podział gospodarczy na kwatery (zagrody), rozdzielone systemem korytarzy, które z reguły spełniają funkcje dróg transportowych.

Podział gospodarczy ośrodka jest ściśle związany z potrzebami hodowlanymi, naukowo-dydaktycznymi, ochronnymi i turystycznymi. Rezerwat „Tarpanów” służy przede wszystkim celom turystycznym, dlatego też w celu ułatwienia obserwacji zwiedzającym kwatery podzielono na zagrody pokazowe i polany widokowe.

W obu rezerwach dominują drzewostany starszych klas wieku (powyżej 80% drzewostanów ponad 100-letnich).

Rezerwat „Żubrów” jest niedostępny dla zwiedzających, a jego podstawowym zadaniem jest hodowla i ochrona stada podstawowego żubrów oraz służenie badaniom naukowym.

Brama
do rezerwatu
hodowlanego
(nr 1)

fot. J. Dockiewicz

Początek hodowli

Za początek hodowli białowieskiej uznaje się przywóz 19 września 1929 roku samca M 163 BORUSSE, mającego domieszkę krwi żubra kaukaskiego, pochodzącego z hodowli niemieckiej, wraz z żubrobizonem KOBOLD, pochodzącym z Danii. W październiku tego

163 BORUSSE
przywieziony
w 1929 r.
(ze zbiorów
Białowieskiego
Parku
Narodowego)

roku sprowadzono czystej krwi żubrzącę F 93 BISERTĘ i żubrobizonkę FAWORYTĘ, a w roku następnym żubrzącę czystej krwi F 161 BISCAYĘ oraz żubrobizonkę STOLCE – wszystkie zwierzęta pochodziły ze Szwecji. W 1935 roku żubrobizony zostały przewiezione z Białowieży do rezerwatu w Smardzewicach. Kolejne żubry przywieziono do Białowieży w czerwcu 1931 r., były to pochodzące z prywatnej hodowli von Beyme'go w Niemczech M 101 HAGEN i F 96 GATCZYNA, które niestety nie odegrały żadnej roli w restytucji, gdyż wkrótce padły ze starości. Rozmnażanie białowieskiej (nizinnej) linii żubrów stało się możliwe dopiero od kwietnia 1936 r., kiedy to przywieziono do Białowieży 3-letniego samca M 229 PLISCHA z Pszczyny. To właśnie byki: PLISCH, BORUSSE oraz dwie samice: BISERTA i BISCAYA odegrały kluczową rolę w restytucji żubrów w Białowieży.

Byk PLISCH został ojcem 45 cieląt, wśród których 14 (5 samców i 9 samic) to żubry nizinne, biorące udział w dalszej restytucji podgatunku. W 1939 r. w rezerwach białowieskich przebywało 16 żubrów, w tym 7 czystych nizinnych oraz 9 linii nizinno-kaukaskiej. W czasie działań wojennych w rezerwacie przyszło na świat 26 cieląt, z czego padło 9. W miarę zbliżania się frontu Niemcy wypuścili na wolność wszystkie żubry z rezerwatu.

163 BORUSSE
i 93 BISERTA
(ze zbiorów
Białowieskiego
Parku
Narodowego)

fot. J. Dockiewicz

Żubry w rezerwacie pokazowym

Hodowla w latach powojennych

Po zakończeniu działań wojennych okazało się, że w tym czasie zginęło 11 osobników. Wśród tych, które nie przeżyły znalazły się BORUSSE i BISCAYA. W Białowieży w 1944 r. było 17 żubrów, z czego 4 osobniki linii białowieskiej i 13 linii kaukasko-nizinnej. Prace hodowlane prowadzone w białowieskim ośrodku miały na celu nie tylko powiększenie stanu liczbowego żubrów, ale także wyeliminowanie z Białowieży wszystkich żubrów z domieszką krwi żubra kaukaskiego. W latach 1946–1949 wywieziono 22 żubry tej linii, zaś ostatni żubr kaukaski został przekazany do zoo w Warszawie we wrześniu 1950 r.

fot. J. Dockiewicz

PODDANA (1993) i POMOLOGIA (1995)

Pomyślny rozwój hodowli restytucyjnej żubrów w Białowieży stał się podstawą do utworzenia hodowli wolnej. W polskiej części Puszczy Białowieskiej pierwsze żubry zostały wypuszczone na wolność w 1952 r., zaś pierwsze cielę urodziło się w roku 1957. W latach 1952–1966 wypuszczono z rezerwatów na wolność 38 żubrów. Od 1967 roku zaprzestano wypuszczania nowych osobników. Kolejne wypuszczenie 4 żubrów – byków miało miejsce w 2004 roku, jednakże nie

fot. A. Stachurski

**PODRÓŻNIK
(1993)**
przywieziony
ze Smardzewic
w 1998 r.

fot. A. Stachurski

**POKRYWKA
(1998)**
w rezerwacie
nr 2

zdało egzaminu ze względu na konieczność eliminacji 3 z nich z powodu zmian chorobowych. W latach 2007–2008 wypuszczono następne żubry (13 młodych samców), które znacznie lepiej przystosowały się do nowych warunków.

Do końca 2010 roku, w białowieckim Ośrodku Hodowli Żubrów przyszło na świat ponad 2500 cieląt, z czego 533 (245,288) w rezerwach zamkniętych.

Z rezerwatów odłowiono i wysłano 198 (94,104) żubrów, a 316 (123,193) z terenu hodowli wolnej w Puszczy Białowieskiej. Łącznie odłowiono i wysłano 514 (217,297) żubrów, przyczyniając się do tworzenia nowych hodowli w Polsce i wielu krajach świata.

Widok na rezerwat pokazowy

Dzisiaj

W białowieskim Ośrodku Hodowli Żubrów możliwe jest utrzymywanie 3 grup rodzinnych przy założeniu, że liczebność wszystkich żyjących żubrów w Ośrodku nie może przekroczyć 30–35 osobników.

Dwie grupy rodzinne przebywają w rezerwatach hodowlanych – niedostępnych dla odwiedzających Białowieski Park Narodowy, a jedna w rezerwacie pokazowym. Znajduje się w nim grupa 10 żubrów, dla których przeznaczone są 4 centralnie położone zagrody o łącznej powierzchni

6,24 ha. Grupa składa się z 9-letniego samca POSTOJA, 5 samic (najstarsze to 14-letnie POLWITA i PONTYJKA) oraz ich potomstwa (4 cieleta).

Ponadto w wydzielonej zagrodzie przetrzymywane są czasowo żubry odławiane z wolnej populacji w Puszczy Białowieskiej, przeznaczone do wysyłki celem wzbogacenia innych hodowli lub utworzenia nowych (w tym hodowli prywatnych), zgodnie z wytycznymi *Strategii ochrony żubra (Bison bonasus) w Polsce* (2007). Działania te są koordynowane przez krajowego koordynatora programu ochrony żubrów w Polsce.

fot. I. Zacharewicz

fot. Archiwum BPN

Ośrodek Hodowli Żubrów, zarządzany przez nadleśniczego OHŻ, podzielony na hodowlę zamkniętą i wolnościową, jest jednostką organizacyjną Białowieskiego Parku Narodowego podlegającą bezpośrednio pod zastępcę dyrektora Parku. Nadleśniczemu OHŻ podlega łącznie 24 pracowników, w tym m.in. lekarz weterynarii, leśniczowie, podleśniczowie, hodowcy.

Nie tylko żubry

Żubr jest gatunkiem wzbudzającym największe zainteresowanie turystów zwiedzających rezerwat pokazowy, lecz dużą atrakcją stanowią także inne gatunki zwierząt, przetrzymywane w warunkach ekspozycyjnie zbliżonych do naturalnych. Na terenie rezerwatu obejrzeć można rodzime gatunki ssaków żyjących w Puszczy Białowieskiej. W zagrodach pokazowych przebywają (stan na 31.12.2010 r.): stado 8 koników polskich, 5 wilków, ryś, 4 sarny, 2 łosze, 3 żubronie, 5 dzików oraz 5 jeleni. Wszystkie zwierzęta utrzymywane w rezerwacie pokazowym w ciągu dnia przebywają w tzw. zagrodach pokazowych, zaś na noc przepuszczane są do większych zagród, co pozwala zwierzętom na odpoczynek.

Rezerwat pokazowy jest udostępniony do zwiedzania

- w okresie od 15 kwietnia do 15 października codziennie, w godzinach od 9.00 do 17.00;
- w pozostałym okresie od wtorku do niedzieli włącznie, w godzinach od 8.00 do 16.00.

Żubronie

fot. M. Szymura

Ludzie związani z działalnością ośrodka

W czasie ponad 80-letniej historii istnienia hodowli żubrów w Puszczy Białowieskiej, przez Ośrodek Hodowli Żubrów BPN przewinęło się kilkudziesięciu pracowników zajmujących się bezpośrednio żubrami, jak też wielu pracowników nauki, dzięki którym żubry zostały uratowane od całkowitej zagłady.

Oto niektórzy z nich.

Jan Potoka – strażnik łowiecki, hodowca żubrów, znawca sygnałów myśliwskich, doskonały gawędziarz, pracę rozpoczął od budowy zagród dla mającej dopiero powstać w Puszczy Białowieskiej hodowli. Słynął też z tego, że z żubrami żył za pan brat. Potrafił wejść do zagrody z władcami puszczy, nie obawiając się, że mogą zrobić mu krzywdę. Rozmawiał z nimi, a one go słuchały. Tej sztuki do dziś nie udało się dokonać żadnemu ze strażników. Najpierw pracował jako zwyczajny strażnik, później starszy strażnik-hodowca, opiekujący się stadem żubrów na wolności. Potrafił bardzo zajmująco opowiadać o przyrodzie Puszczy Białowieskiej, której niewątpliwie był dużym znawcą. O wywiady z nim zabiegali renomowani dziennikarze prasowi, radiowi i telewizyjni.

Konstanty Kozak – leśniczy, hodowca białowieskich tarpanów (koników polskich). Pracę rozpoczął w lesie, później przeniósł się do tartaku. W roku 1935 został dozorcą-hodowcą tarpanów. Po wojnie, w 1954 roku K. Kozak został awansowany na leśniczego i od tego czasu zaczął się opiekować także żubrami. Będąc już na emeryturze, z pasją zajmował się przewodnictwem turystycznym. Należał do grona najaktywniejszych przewodników białowieskich.

Wiaczesław Demiaszkiewicz – doktor nauk weterynaryjnych. W latach 1940–1975 sprawował opiekę hodowlaną i lekarsko-weterynaryjną nad białowieskimi żubrami. Zgromadził wiele ciekawych spostrzeżeń na temat swoich podopiecznych. Jako pierwszy w Polsce rozpoznał u ludzi wirusowe zapalenie mózgu przenoszone przez kleszcze i opisał jego przebieg w „Polskim Tygodniku Lekarskim” (24/1952).

Julian Ścibor-Marchocki – inżynier, pierwszy kierownik Ośrodka Hodowli Rzadkich Zwierząt (od 1 lipca 1956 do końca 1963 r.). Był pilnym obserwatorem życia żubrów na wolności i jednocześnie gospodarzem dość intensywnie prowadzonej wtedy hodowli zagrodowej. Był nie tylko administratorem Parku, lecz także autorem 5 publikacji, w których opisał proces rozwijania się hodowli żubra w Polsce oraz jego życie na wolności w Puszczy Białowieskiej.

Włodzimierz Pirożnikow – leśnik, wyśmienity gawędziarz, przewodnik turystyczny i myśliwy. W latach 1962–1987 był kierownikiem Ośrodka Hodowli Żubrów Białowieskiego Parku Narodowego. W 1962 roku rozpoczął pracę w Białowieskim Parku Narodowym na stanowisku kierownika Ośrodka Hodowli Rzadkich Zwierząt (późniejszego OHŻ). Za jego kadencji stado na wolności powiększyło się z 56 do 235 osobników. Przebudowano i zmodernizowano także pokazowy rezerwat żubrów. Bardzo szybko zgłębił wiedzę o swych podopiecznych – żubrach i tarpanach, a także o Puszczy

fot. Archiwum BPN

czy Białowieskiej. Mając talent gawędziarski i znając doskonale język rosyjski i angielski, bardzo często był przydzielany przez kolejnych dyrektorów BPN do oprowadzania po Puszczy różnych osobistości z kraju i zagranicy, także głów koronowanych. **Zbigniew A. Krasiński** – doktor nauk weterynaryjnych, adiunkt naukowo-badawczy w Białowieskim Parku Narodowym. Po skończeniu studiów na Wydziale Weterynaryjnym w Warszawie, w 1961 wraz z żoną Małgorzatą rozpoczął pracę w Białowieży. Całe swoje życie poświęcił poznawaniu zwyczajów żubra, jego biologii i związków ze środowiskiem. Państwo Krasińscy są autorami około 200 publikacji dotyczących żubrów, w tym wydanej w 2004 r. Monografii Przyrodniczej – „Żubr”. Po przejściu na emeryturę w dalszym ciągu aktywnie współpracuje z Ośrodkiem Hodowli Żubrów, prowadząc m.in. monitoring stada wolnego żubrów w Puszczy Białowieskiej.

Działalność naukowa w OHŻ

Ośrodek Hodowli Żubrów BPN aktywnie współpracuje z wieloma instytucjami prowadzącymi badania nad żubrami, m.in. z Zakładem Badania Ssaków PAN w Białowieży, SGGW w Warszawie, Akademią Medyczną w Białymstoku, Uniwersytetem w Białymstoku, Instytutem Rozrodu Zwierząt i Badań Żywności PAN w Olsztynie, Uniwersytetem Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, Uniwersytetem Rzeszowskim, Instytutem Parazytologii im. W. Stefańskiego PAN w Warszawie, a także z Rutgers University (New Jersey, USA).

Aktualnie realizowanych jest tu 14 projektów naukowo-badawczych.

Na podstawie badań prowadzonych w białowieskim OHŻ napisano 16 prac doktorskich i 8 prac magisterskich.

fot. D. Weichbrodt

Trio: żubry i autor rozdziału

*Jerzy Dackiewicz
Autor jest leśnikiem
i pełni od 1987 roku funkcję
Nadleśniczego Ośrodka
Hodowli Żubrów
Białowieskiego Parku
Narodowego.*

Informacje na temat białowieskich żubrów można też znaleźć na stronie Białowieskiego Parku Narodowego: www.bpn.com.pl

The European Bison Breeding Center in Białowieża National Park

E. Bison Breeding Centre in Białowieża is one of the most important centers for the species' restitution. Activity of this Centre allowed to restore the specie again into the Białowieża Forest – place associated with those animals for centuries. The Bison Breeding Centre in Białowieża was founded in 1929, and currently covers an area of 274.25 hectares. Most of the area (203.23 ha) belongs to breeding reserve ("The Reserve of Bison") and remaining 71.02 ha takes up the Exhibition Enclosure ("The Reserve of Tarpan"). In total 533 calves (245 males, 288 females) were born in Białowieża reserves by the end of 2010. Many E. bison born in Białowieża were sent to breeding centers within the country as well as abroad. In this number, 198 bison (94.104) originated from Bison Breeding Centre in Białowieża and 316 (123.193) from free living population of Białowieża Forest. Almost 1/3 bison exported from Poland come from Białowieża, and more than half of them left progeny in other breeding centers.

The Bison Breeding Centre in Białowieża cooperates with numerous universities and scientific institutions. There are also educational activities organized by the Centre.

fot. Archiwum BPN

OŚRODEK HODOWLI ŻUBRÓW W NIEPOŁOMICACH

Ośrodek Hodowli Żubrów w Niepołomicach, jako jedyny z opisanych tu ośrodków, nie jest udostępniony do zwiedzania. Położony w malowniczej Puszczy Niepołomickiej służy hodowli żubrów linii białowieskiej i jest bardzo ważną placówką dla restytucji gatunku. Od roku 1938, kiedy zamieszkały w nim pierwsze zwierzęta, wysłano stąd do różnych hodowli w kraju i za granicą ok. 160 żubrów.

Puszcza Niepołomicka, położona w widłach rzek Wisły i Raby z licznymi zakolami i starorzeczami Wisły stanowiła niegdyś trudno dostępny teren porośnięty starodrzewiem, gdzie w obniżeniach terenu panował dąb i olsza czarna z lipą, a na wywyższeniach – sosna. Sąsiedztwo Krakowa i obfitość zwierza sprawiały, że w przeszłości stanowiła ulubione miejsce wypoczynku i polowań polskich królów. Dziś, choć zwierzostan już nieco inny, a i drzewostany mocno odmienione – w wielu miejscach dostrzec możemy jej puszczański charakter. I być może ta właśnie tradycja sprawiła, że w 1936 roku podjęta została decyzja o budowie ośrodka z przeznaczeniem do hodowli żubrów – niemal w samym jej sercu.

fot. Janusz Sochacki

Początki niepołomickiej hodowli

Żubr pojawił się tutaj w 1938 roku, kiedy to z Białowieży – po ukończeniu budowy ośrodka – przybyły: byk PUK i krowa PUSTA, stanowiąc początek tu-tejszej hodowli. Ośrodek, ogrodzony drewnianym, pełnym płotem z dębowymi słupami podzielony wówczas był na dwie kwatery bytowe i kwaterę gospodarczą, z której wyodrębni-no izolatkę. Na kwaterze gospodarczej znajdowała się stróżówka, wieża widokowa, stodoła oraz studnia, a na kwaterach bytowych – paśnik i wodopój.

W okresie przedwojennym „żubrownia” pełniła również rolę ośrodka widokowego. Bilety sprzedawano w stróżówce, a z wieży można było oglądać żubry. Już w 1939 roku urodził się tu pierwszy żubr płci żeńskiej, któremu nadano imię PULLE.

Wojna przerwała działanie ośrodka. Żubry zostały wywiezione, a w ich miejsce pojawiły się dziki i daniele.

Do Niepołomic żubry powrócili w 1946 roku i były to dwie krowy, dwa cielęta i jeden byk – wszystkie pochodziły z Białowieży. W 1947 roku przybyły kolejne, w liczbie 6 osobników – również z Białowieży. Jednak najbardziej znaczący „powrót” miał miejsce w 1948 roku – gdy przyjechał do Puszczy pierwszy jej mieszkaniec tego gatunku – byk PUK. Tak rozpoczęła się powojenna historia Ośrodka Hodowli Żubrów w Puszczy Niepołomickiej.

fot. Bogusław Miłynarczyk

Brama wjazdowa

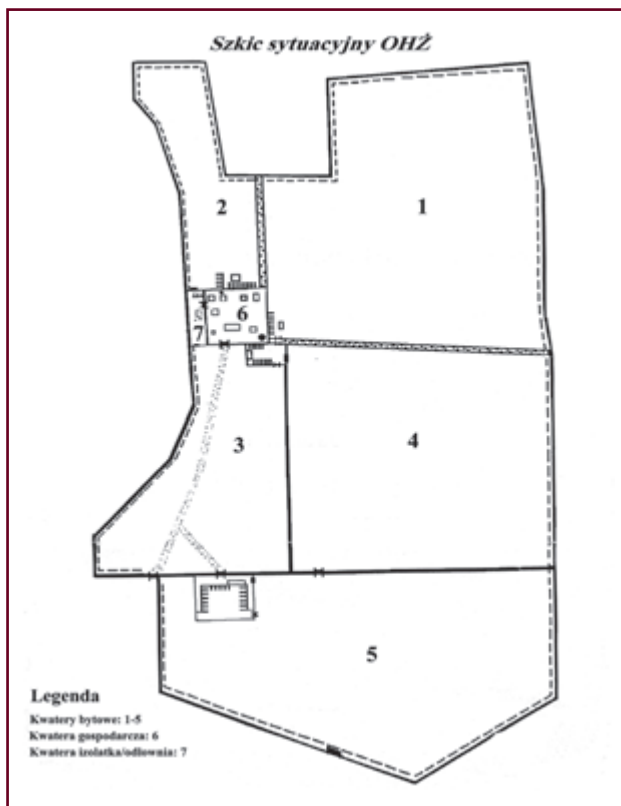
Od żubrów kaukaskich – do białowieskich

Hodowla szybko się powiększała. Na początku 1954 roku w ośrodku bytowało już 28 żubrów. Jednak na skutek epizootii pryszczycy padło w tym samym roku aż 9 żubrów łącznie, w tym m.in. byk Puzon, który był ojcem 29 cieląt. Jakby dla równowagi urodziło się wówczas 9 cieląt, z których wszystkie – pomimo bardzo niesprzyjających warunków – przeżyły. Być może dzięki temu możliwe było odbudowanie w nieodległej Pszczynie w 1955 roku stada, które w całości padło na skutek pryszczycy. Przekazano tam do 1956 roku z Niepołomic razem 6 żubrów – krów, cieląt i jednego byka.

fot. Bogusław Miłynarczyk

Szkic sytuacyjny OHŻ w Niepołomicach

Początkowo w Niepołomicach hodowano wyłącznie żubry linii nizinno-kaukaskiej. Zmiany zaczęły się w 1976 roku, kiedy to sprowadzone z Białowieży oraz z Pszczyny żubry zapoczątkowały hodowlę linii białowieskiej. W 1978 roku przybył także z Białowieży do niepołomickiego stada bodaj najpopularniejszy byk – KADER. Niestety jego „popularność” związana była ze śmiercią, bo zginął tragicznie podczas kręcenia zdjęć do filmu „Biała wizytówka” na dziedzińcu Pszczyńskiego Zamku. W tym też okresie żubry linii nizinno-kaukaskiej zostały całkowicie wyeliminowane z niepołomickiej hodowli.

W 1982 roku pojawiła się tajemnicza choroba żubrów, objawiająca się silną biegunką, w wyniku której szybko odwodnione i osłabione żubry padały. Trwała ona z krótkimi przerwami do 1986 roku, a liczba padłych wówczas zwierząt wyniosła 11. Być może w następstwie podjętych działań profilaktycznych polegających m.in. na izolacji osobników z objawami chorobowymi, rygorystycznym przestrzeganiu zaleceń i wymogów weterynaryjnych – choroba ustąpiła i już w 1987 r. nie stwierdzono żadnych objawów chorobowych u zwierząt.

W historii niepołomickiego ośrodka trzykrotnie dokonywano eliminacji z hodowli wyselekcjonowanych żubrów, zgodnie z zezwoleniem Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. Ostatnia eliminacja z dalszej hodowli 9 wytypowanych przez Komisję żubrów miała miejsce w 1996 r. i łącznie liczba wyeliminowanych z hodowli żubrów wynosi 19 sztuk. Żubry te poddawane były szczegółowym badaniom.

Wieża widokowa

Struktura stada wg stanu na koniec 2010 roku przedstawiała się następująco:

12 samców, w tym 4 najmłodsze – urodzone w 2009 r. oraz 15 samic – w tym jedna najmłodsza – urodzona w 2009 roku. Najstarszy żubr żyjący w niepołomickim ośrodku to krowa o imieniu POLMEGA urodzona 21.05.1992 roku, a więc skończyła już dziewiętnaście lat. Żubry w naszym ośrodku noszą dość ciekawe imiona, zgodne co prawda z regułami – jednak co do genezy ich powstania można by snuć daleko idące domysły: POLANNA, POLIWENA,

POLSAWA, POLJAR, POLSAT, POLIMAR, POLDZIA, a wiele z nich bez wątplenia związane jest czy to z osobami, czy zjawiskami, czy chociażby miejscami – POSZYNA – to zwyczajowa nazwa miejsca w Puszczy Niepołomickiej, gdzie m.in. znajduje się żubrowisko.

Od założenia ośrodka minęło już ponad 70 lat. W tym czasie urodziło się tu ponad 255 żubrów. Żubry z niepołomickiego ośrodka przemieszczane były nie tylko do ośrodków w Polsce, ale i do wielu krajów Europy.

fot. Bogusław Młynarczyk

Opieka nad zwierzętami

Ubóstwo naturalnej bazy żerowej na terenie ośrodka sprawia, że konieczne jest dokarmianie żubrów. Średniorocznie, w odniesieniu do stada, którego liczebność oscyluje wokół średnio 25–30 osobników zużywane są następujące ilości karmy: siano – 60 ton, mieszanki zbóż – 40 ton, okopowe – 30 ton, co w przeliczeniu na dzienną dawkę dla jednego żubra daje siana 7–8 kg, zboża 5–6 kg, okopowe 3–4 kg. Dodatkowo w okresie wiosenno-letnim dowożona jest zielonka w postaci skoszonej trawy oraz świeżych gałęzi drzew liściastych (głównie dębu i osiki). Charakter hodowli oraz wielkość ośrodka (75,85 ha) determinują liczbę żyjących tu żubrów na poziomie około 25 szt. Liczba ta niemal każdego roku zmienia się, głównie na skutek narodzin młodych żubrów, jak i przemieszczeń do innych ośrodków.

fot. Bogusław Młynarczyk

Dosyć ważnym problemem jest ciągłość lasu na terenie ośrodka. Na niemal 70% powierzchni znajduje się sosnowy drzewostan z domieszką dębu szypułkowego i miejscami grabu w wieku 160 lat. Sosna weszła już w stadium naturalnego rozpadu i fragmentarycznie zaczęły tworzyć się halizny. Ze względu na ilość żubrów nie byłoby zasadne wyłączenie pojedynczych kwater na okres kilkudziesięciu lat – aby drzewostan wszedł w fazę drągowiny (w miarę odporną na uszkodzenia powodowane przez żubry), dlatego w miejscach silnie przerzedzonych można by wprowadzać gatunki szybko rosnące w zmieszaniu kępowym i zabezpieczać je grodzieniami.

Bieżąca działalność ośrodka sprowadza się w zasadzie do ciągłej, właściwej opieki nad istniejącym stadem. Organizacja pracy opiera się na sprawdzonym od lat schemacie i potrzebach żubrów. Karma zadawana jest w godzinach porannych (ok. 9⁰⁰) w obrębie kwater karmowych odrębnych dla byków i krów z cielętami. Jest to w zasadzie jedyna pora dnia, kiedy to możliwe jest bliskie spotkanie z żubrem, gdyż po tej porze rozchodzą się po terenie właściwych kwater bytowych i na tak dużej powierzchni porośniętej – rzadkim co prawda – drzewostanem bywają zupełnie niewidoczne, nawet z istniejącej do dziś wieży widokowej. Wszystkie czynności związane z obsługą wykonywane są przez zewnętrzną firmę świadczącą usługi na rzecz nadleśnictwa i polegają one m.in. na: przygotowaniu rozdrobnionych ziaren zbóż i kukurydzy, buraków pastewnych, ziemniaków, marchwi, otrębów pszennych i zadaniu ich żubrom do specjalnie przygotowanych koryt karmowych, uzupełnieniu siana w paśnikach. Zwykle wykonują te zadania 2–3 osoby. Jedynie w okresie suszenia i zbioru siana wzrasta ich liczba ze względu na potrzebę szybkiego wykonania pracy.

Nadzór weterynaryjny prowadzony jest od wielu już lat przez tego samego lekarza weterynarii (zajmującego się także zwierzętami krakowskiego zoo), którego praca polega na systematycznym (raz w miesiącu) przeglądzie zdrowotnym stada żubrów. W przypadkach konieczności udzielenia pomocy – przybywa na każde wezwanie.

fot. Bogusław Miynarczyk

Historia i ludzie

Historia ośrodka to oprócz historii żubrów – również historia ludzi. Zarówno tych, którzy nim kierowali, jak i tych, którzy bezpośrednio zajmowali się żubrami wykonując codzienne czynności. Wspomnieć trzeba, że od początku istnienia ośrodka opiekowali się nim niepołomiccy leśnicy. Byli to leśniczowie leśnictwa, w zasięgu którego zlokalizowane było żubrowisko: Stanisław Siedlecki – do wybuchu wojny; po odzyskaniu niepodległości do 1948 – inż. Brudziana, a do 1955 r. Marian Kłapowski. W 1955 roku, zarządzeniem ówczesnego Ministra Leśnictwa w sprawie ośrodków hodowli zwierząt rzadkich powołany został do życia Ośrodek Rzadkich Zwierząt w Niepołomicach – kierownikiem został Tadeusz Ewert pełniąc tę funkcję do 1974 roku. Kolejnym kierownikiem do 1978 r. był Bogdan Neyman.

Decyzją Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, w 1979 r. Ośrodek Hodowli Rzadkich Zwierząt przekazany został w zarząd Ojcowskiemu Parkowi Narodowemu, a obowiązki kierownika do 1998 roku pełnił Stanisław Wiktorowicz. Od początków istnienia żubrowiska kolejni kierownicy mieszkali w osadzie Poszyna – w samym sercu Puszczy. Warunki spowodowane lokalizacją były dość trudne, o czym może świadczyć chociażby fakt, że elektryczność do ośrodka „dotarła” dopiero na początku lat 70. ubiegłego wieku i to za sprawą małej elektrowni wodnej zlokalizowanej na płynącym obok potoku Traczówka. Dopiero w roku 1982 kablem ziemnym doprowadzono stałe zasilanie prądem.

W tym okresie ośrodek był stale rozbudowywany: o nowe dwie kwatery bytowe o łącznej powierzchni 26 ha, modernizowano istniejącą infrastrukturę, wymieniono istniejące drewniane ogrodzenie na betonowe, wybudowano nowe magazyny paszowe. W tym też czasie borykano się z wieloma problemami związanymi bezpośrednio z żubrami.

Kolejny etap niepołomickiego ośrodka rozpoczął się w 1998 r., kiedy to Nadleśnictwo Niepołomice po wtórnie przejęło w zarząd żubrowisko. Można stwierdzić, że sytuacja została nieco uproszczona, gdyż dotychczasowy zarządca Ojcowski Park Narodowy z siedzibą w Ojcowie miał bez wątpienia utrudnione zadanie chociażby ze względu na odległość dzielącą Ojców od Niepołomic.

Nawiązanie współpracy z NFOŚiGW zaowocowało podpisaniem umów na dofinansowanie ośrodka i dzięki temu w latach 1997–2010 wykonano modernizację kwater karmowych z wymianą gruntu, remont całej infrastruktury (ogrodzenie, paśniki, wodopoje, budynki gospodarcze, budynek mieszkalny) oraz dokonano zakupu niezbędnych do sprawnego funkcjonowania ośrodka maszyn i urządzeń.

Podsumowanie

Ośrodek Hodowli Żubrów w Niepołomicach ze względu na swoją lokalizację, konfigurację kwater bytowych oraz charakter hodowli nie jest udostępniany do zwiedzania, nie prowadzi też działalności edukacyjnej – co często powoduje niezręczne sytuacje. Długoletnie jego istnienie zakorzeniło wśród ludzi przeświadczenie, że każda turystyczna wycieczka do Puszczy musi wiązać się ze spotkaniem z żubrem. W połączeniu z niejednokrotnie pojawiającymi się w różnych przewodnikach, bez naszej wiedzy, mapek z naniesioną lokalizacją ośrodka i niezwykłą popularnością lasów Puszczy Niepołomickiej – powoduje to konieczność bardzo częstego tłumaczenia zmęczonym (bo można dotrzeć tu tylko pieszo lub rowerem) turystom, że nie zostaną wpuszczeni na teren ośrodka.

To zainteresowanie i niektóre reakcje podpowiadają nam, że może warto byłoby pomyśleć w przyszłości o jakiejś formie zaprezentowania tego pięknego zwierzęcia jakim jest żubr.

fot. Bogusław Młynarczyk

*Bogusław Młynarczyk
Autor jest leśnikiem i pracownikiem
Nadleśnictwa Niepołomice*

European Bison Breeding Centre in Niepolomice

E. Bison Breeding Centre in Niepolomice is localized in the old Niepolomicka Forest and is very important institution for the restitution of the species, currently breeding only the Lowland line. The Centre was founded in 1936, and two years later first European bison were imported there from Białowieża. Since its' founding, more than 255 E. bison were born in the Center. For a long time both lines were bred there, but since the end of the 70s of last century only animals belonging to Lowland line are living in Niepolomice. Wisent born in Niepolomice enriched not only other Polish breeding centers (Smardzewice, Pszczyna, Borecka Forest, Bieszczady Mountains), but also European herds – about 160 animals. Bison Breeding Centre in Niepolomice due to its location, the configuration of pens and the character of breeding is not adapted for sightseeing, nor it is not involved in educational activities.

fot. Bogusław Miynarczyk

REZERWAT „ŻUBROWISKO” W PSZCZYNIE- -JANKOWICACH

Rezerwat „Żubrowisko” leży w województwie śląskim, w południowo-wschodniej części lasów pszczyńsko-kobiórskich, stanowiących duży zwarty kompleks leśny, rozcięty jedynie przelotowymi drogami i liniami kolejowymi. Na terenie obecnego rezerwatu od blisko 150 lat prowadzona jest hodowla żubrów. Jest to najstarsza na świecie zamknięta hodowla tych zwierząt – szczególnie ważna z uwagi na rolę, jaką odegrała w restytucji zagrożonego zagładą gatunku.

Historia

Historia żubrów w Puszczy Pszczyńskiej rozpoczęła się w roku 1865, kiedy to ówczesny właściciel tutejszych lasów, Jan Henryk XI Hochberg, książę von Pless otrzymał od cara rosyjskiego Aleksandra II w zamian za 20 jeleni szlachetnych 4 żubry białowieskie (1 byka i 3 krowy). Żubry dojechały transportem kolejowym i trafiły do przygotowanej w murckowskim lesie zagrody.

fol. Zbigniew Ryś

fot. Zbigniew Ryś

Zagroda ta położona była około 30 km na północny zachód od terenów później przeznaczonych dla ich hodowli, dokąd zostały przemieszczone zimą 1877/78. Tu do stada w latach od 1880 do 1900 dołączyły dwa byki i pięć krów, które to zwierzęta łącznie z pierwszą czwórką uważane są za dwunastkę założycieli pszczyńskiej linii hodowlanej.

Hochbergowie słynęli z nowocześnie prowadzonej gospodarki leśnej, znane były również ich pasje łowieckie. Niewątpliwie podstawowym powodem wsiedlenia żubrów w pszczyńskie lasy było podniesienie prestiżu i tak już sławnego na Europę tutejszego łowiska. Jan Henryk XI nie mógł sobie zdawać wtedy sprawy z tego, jaką rolę w przyszłości odegrają potomkowie sprowadzonych przez niego zwierząt w uratowaniu żubra przed totalną zagładą.

Hodowla rozwijała się zgodnie z zamierzeniami i z czasem żubr stał się obiektem królewskich łowów. Polowania na żubry zarezerwowane były wyłącznie dla najbardziej znamienitych gości – polował na nie w Pszczyńskiej Puszczy między innymi cesarz niemiecki Wilhelm I.

fot. Zbigniew Ryś

W roku 1914 liczebność stada wynosiła 56 osobników, a najwyższy w historii hodowli stan liczebny osiągnięty został w roku 1918 i wyniósł 74 żubry. Dobre czasy dla żubra minęły wraz z zawieruchą wywołaną I wojną światową, fatalny był też dla żubrów czas kolejnych Powstań Śląskich. W lasach pszczyńskich w końcu 1922 roku ocalały zaledwie 3 żubry. Były to 2 byki: 5-letni PLEBEJER, 3-letni PLATON, oraz 18-letnia krowa PLANTA. Dramatyczna sytuacja dotyczyła wówczas wszystkich nielicznie istniejących jeszcze hodowli żubrów. Pozostały przy życiu przeważnie pojedyncze osobniki, głównie w rozproszonych po całej Europie ogrodach zoologicznych.

fot. Zbigniew Ryś

Znaczenie pszczyńskich żubrów

Katastrofalne zagrożenie zagładą gatunku dostrzeżone zostało podczas Międzynarodowego Kongresu Ochrony Przyrody w Paryżu w roku 1923. Utworzone w tym samym roku Międzynarodowe Towarzystwo Ochrony Żubra zainicjowało rozpoczęcie skoordynowanych działań na rzecz ratowania gatunku. Nieoceniony wkład w proces restytucji gatunku wniosły dwa pszczyńskie żubry – PLANTA i PLEBEJER. W skład liczącej zaledwie 12 osobników grupy założycielskiej, z której wywodzi się cała współczesna populacja żubra, oprócz PLANTY i PLEBEJERA weszły również dwie inne krowy urodzone w Pszczynie – PLAVIA i PLACIDA. W linii nizinnej, wywodzącej się zaledwie z siedmiu ocalałych żubrów, aż 3 pochodzą z Pszczyny (PLANTA, PLEBEJER i przebywająca od 1919 r w berlińskim zoo PLAVIA).

fot. Zbigniew Rys

Byk PLISCH – potomek PLANTY i PLEBEJERA odegrał ogromną rolę w odtworzeniu stada białowieckiego, pozostawiając po sobie bardzo liczne, bo liczące aż 48 osobników potomstwo.

Do czasu wybuchu kolejnej wojny w pszczyńskim ośrodku następował proces stopniowej odbudowy stada, i tak w roku 1939 stado liczyło już 24 żubry. W czasach II wojny światowej niemieckie władze okupacyjne wy-

wiozły do Niemiec 9 żubrów, 14 padło lub zostało skłusowanych. W chwili zakończenia wojny w lasach pszczyńskich żyło 17 żubrów. Umieszczono je w 3-hektarowej zagrodzie, którą dwa lata później powiększono do 40 ha.

Powstanie Rezerwatu Hodowli Żubrów

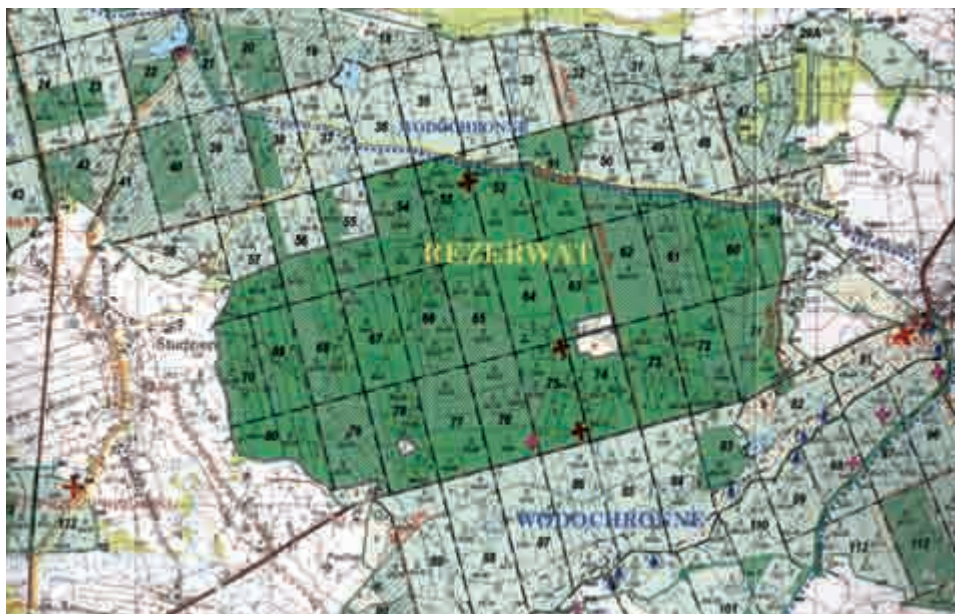
W roku 1948 utworzony zostaje z inicjatywy Dyrekcji Lasów Państwowych Okręgu Śląskiego Rezerwat Hodowli Żubrów, a opiekę nad stadem obejmuje Józef Hławiczka. Rozpoczyna się kolejny pomyślny okres dla pszczyńskiego stada. Duży przyrost umożliwia przekazywanie żubrów do powstających nowych hodowli w Polsce oraz zasilanie hodowli krajowych i zagranicznych.

Tragiczny okazał się rok 1953. Epidemia pryszczycy spowodowała całkowitą zagładę pszczyńskiego stada. W ciągu niespełna miesiąca zginęły wszystkie żubry, umierając kolejno na oczach bezsilnych wobec choroby opiekunów.

Rok po tych wydarzeniach rozpoczęto odtwarzanie stada sprowadzając żubry z Białowieży, Smardzewic, Niepołomic i Wrocławia. Dziesięć lat później, w roku 1964 sprowadzono z Białowieży 8 żubrów linii pszczyńskiej pochodzących w prostej linii od żubrów wywiezionych tam w latach 1947–1952. Obecnie prowadzona hodowla nadal rozróżnia dwie zasadnicze linie hodowlane:

- PL – żubry czystej linii pszczyńskiej wywodzącej się w prostej linii od PLANTY i PLEBEJERA,
- PO – żubry linii białowieskiej i mieszanej pszczyńsko-białowieskiej.

Pszczyńskie stado żubrów hodowane jest obecnie na terenie liczącego 742 hektary rezerwatu, tzw. Żubrowiska. Wcześniej odtworzona od podstaw hodowla funkcjonowała jako Ośrodek Hodowli Żubrów w strukturach jednostek powołanych do ochrony

Plan rezerwatu „Żubrowisko”

przyrody. OHŻ stanowił jednostkę zamiejscową najpierw Babiogórskiego, a później Ojcowskiego Parku Narodowego.

Niewątpliwym osiągnięciem z tego okresu była zakończona pełnym sukcesem odbudowa stada, jednak hodowla borykała się ciągle z problemami finansowymi. Wieloletni kierownik OHŻ – mgr inż. Czesław Dolata wraz z kilkusobową załogą ośrodka robili wszystko, co było możliwe w ówczesnych realiach, ale niszczały obiekty hodowlane i infrastruktura ośrodka. Dopiero po formalnym nadaniu statusu rezerwatu dla obszaru wyznaczonego dla hodowli żubrów oraz przejęciu hodowli przez Lasy Państwowe, o co zabiegano, także przy udziale specjalnie powołanego zespołu ekspertów, rozpoczął się nowy etap w historii pszczyńskich żubrów.

Ostatnia dekada

Główne cele, jakie wyznaczyli sobie nowi opiekunowie stada, były następujące:

- odbudowa zniszczonej infrastruktury hodowlanej,
- obniżenie bardzo wysokiego wskaźnika inbredu,
- poprawa bazy pokarmowej dla żubrów,
- unormowanie zasad finansowania hodowli i zadań z nią związanych,
- umożliwienie udostępnienia do zwiedzania części rezerwatu.

W pierwszej kolejności odbudowane zostało południowe ogrodzenie rezerwatu, przebiegające wzdłuż ruchliwej szosy z Pszczyny do Bierunia. Był to etap najważniejszy z punktu widzenia zagrożenia dla zwierząt ze strony pojazdów mechanicznych, jak i dla podróżnych jadących szosą przez jankowicki las, ponieważ kolizja z ogromnym zwierzęciem mogłaby skończyć się tragicznie nie tylko dla żubra. Przeprowadzono szereg gruntownych remontów i napraw. Zbudowana została zagroda kwarantannowa dla umożliwienia wprowadzenia do stada zwierząt przywożonych z innych hodowli w celu „wymiany krwi” w pszczyńskim stadzie.

Warto zaznaczyć, że podstawowe obiekty hodowlane zachowały historyczny styl i charakter, i nadal dobrze służą prowadzonej hodowli.

Przez długi okres do pszczyńskiego stada nie został wprowadzony żaden żubr. Bardzo bliskie spokrewnienie zwierząt może powodować degenerację osobniczą stada, może też powodować obniżenie odporności zwierząt.

Od chwili przejścia rezerwatu przez Nadleśnictwo Pszczyna nawiązana została ścisła współpraca z prof. Wandą Olech, koordynującą już wtedy zasadnicze działania hodowlane w większości hodowli europejskich. W wyniku przeprowadzonych przez nią analiz wytypowane zostały byki, optymalne pod względem przydatności genetycznej dla zasilenia pszczyńskiego stada. Z Niemiec, z ogrodu zoologicznego w Stendal sprowadzono w 2001 r. 3-letniego byka RAMONA (nr 8908). RAMON został ojcem łącznie 21 cieląt, z których szczególnie cenne są pozostawione w stadzie krowy dające nadzieję na szersze rozprzestrzenienie przejętych od ojca genów.

fot. Zbigniew Ryś

Aktualny stan stada

W rezerwacie „Żubrowisko” żyje łącznie 38 żubrów (stan na dzień 31 stycznia 2011 roku).

Liczące 33 żubry stado podstawowe bytuje swobodnie na ponad 700-hektarowym obszarze obecnego rezerwatu. Aktualnym wodzem w stadzie, a jednocześnie jedynym reproduktorem jest 11-letni byk PLISZAJ o numerze rodowodowym 9368. Jest to jednocześnie najstarszy i najpotężniejszy byk w stadzie. Najstarsza obecnie krowa PLATURA o numerze rodowodowym 8544 ma 14 lat i jest matką dziesięciorga potomstwa. W stadzie podstawowym znajdują się również 1 byk i 4 krowy – potomkowie byka RAMONA. Przeciętny wiek stada podstawowego wynosi 5 lat. W stadzie znajduje się 15 samców i 18 samic. Stado podstawowe bytuje w wyłączonej z udostępniania zasadniczej części rezerwatu „Żubrowisko”.

Druga, mniejsza część stada znajduje się w udostępnionej do zwiedzania południowo-zachodniej części rezerwatu. Na powierzchni blisko 10-hektarowej zagrody pokazowej prowadzona jest hodowla żubrów wyizolowanej czystej linii pszczyńskiej. Hodowla ta jest swego rodzaju eksperymentem genetycznym w zakresie badania wytrzymałości gatunku na długotrwałą izolację małej liczby osobników. Reproduktorem jest aktualnie 9-letni byk PLEO o numerze 9762. Oprócz niego stado tworzą: krowy PLUGONKA, PLASTYKA, PLADORA i jałówka PLAMKA. Średni wiek tej części pszczyńskiego stada wynosi 9 lat.

Organizacja pszczyńskiego rezerwatu

Rezerwat „Żubrowisko” od 1 stycznia 2003 roku zarządza Nadleśnictwo Kobiór, które w obecnym kształcie obejmuje większość powierzchni byłych Nadleśnictw Pszczyna i Kobiór. Hodowla żubrów i gospodarka rezerwatowa podporządkowana jest zadaniom leśnictwa Międzyrzecze. Pracą leśnictwa kieruje doświadczony leśniczy Wojciech Tęsiowski. W realizacji powierzonych leśnictwu zadań pomagają dwaj podleśniczowie, a do realizacji prac związanych bezpośrednio z hodowlą żubrów zatrudnionych jest trzech pracowników stałych.

Dla zapewnienia stadu profesjonalnej opieki weterynaryjnej nadleśnictwo współpracuje z lekarzem weterynarii – dr. Mieczysławem Hławicką. Jego wieloletnie doświadczenie jako lekarza opiekującego się

fot. Zbigniew Ryś

Ośrodek Edukacji Ekologicznej
„Pszczynskie Żubry”

fot. Zbigniew Ryś

Wiata w Ośrodku Edukacji Ekologicznej
w Pszczynie

fot. Zbigniew Ryś

żubrami podparte jest wiedzą praktyczną, jaką nabył od swego ojca, który w latach 1948–1976 kierował pszczyńskim ośrodkiem.

W ostatnim dziesięcioleciu rośnie znaczenie prowadzonej przez Nadleśnictwo Kobiór hodowli, nie tylko w kraju, ale również poza jego granicami. Z rezerwatu w latach 2000–2010 wyjechały do innych ośrodków łącznie 62 zwierzęta, z czego 13 do hodowli zagranicznych – na Słowację, Węgry, a także do Francji i ostatnio do najdalej na zachód zakładanej hodowli tego gatunku w północnej Hiszpanii.

W styczniu 2011 roku do Białowieskiego Parku Narodowego przekazany został potomek RAMONA i POTAWY – byk POTAN (nr 11051), co jest ważnym wydarzeniem z uwagi na historyczne powiązanie pszczyńskiej i białowieskiej hodowli.

Działalność ośrodka

Od momentu przejścia hodowli żubrów przez Lasy Państwowe, oprócz realizacji bieżących zadań związanych z prowadzoną hodowlą, podejmowane były liczne inicjatywy dotyczące szeroko rozumianej problematyki żubra. Już w maju 2000 roku w Pszczynie odbyła się krajowa konferencja hodowców żubrów i naukowców, która zaowocowała nawiązaniem trwałych kontaktów i następnymi spotkaniami służącymi wymianie doświadczeń w różnorodnych działaniach służących żubrowi.

Losy pszczyńskich żubrów i ich znaczenie w restytucji gatunku znalazły swoje miejsce w publikacji Jerzego Parusela „Żubry pszczyńskie”, wydanej przez Agencję Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej w roku 2004.

W roku 2008 nakręcony został z inicjatywy Nadleśnictwa Kobiór film „Żubrowisko”, będący kompendium wiedzy historycznej i praktycznej dotyczącej prowadzonej hodowli.

W opracowaniu wydanej przez Stowarzyszenie Miłośników Żubrów publikacji „Hodowla żubrów – poradnik utrzymania w niewoli” udział wzięły dwie osoby związane z pszczyńską hodowlą – wieloletni opiekun stada mgr inż. Wojciech Tęsiorowski oraz lekarz weterynarii dr Mieczysław Hławiczka.

Jednym z celów, dla których powołany został rezerwat, jest prowadzenie badań naukowych. Aktualnie, na bazie rezerwatu prowadzone są dwa przewody doktorskie.

Problematyka związana z hodowlą żubra w rezerwacie „Żubrowisko” była przedmiotem jednej pracy magisterskiej, dwie kolejne są w trakcie opracowywania.

Nadleśnictwo współpracuje z Katedrą Zoologii i Łowiectwa Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie. Co roku odbywają się tu specjalistyczne ćwiczenia terenowe dla studentów tej uczelni.

fot. Zbigniew Ryś

Zajęcia dydaktyczne

Ośrodek „Pszczyńskie Żubry”

Dla umożliwienia szerokiego dostępu do wiedzy o największym leśnym zwierzęciu, jakie żyje współcześnie w europejskich lasach, a także o roli jaką odegrała pszczyńska hodowla żubrów utworzony został przez Nadleśnictwo Kobiór Ośrodek Edukacji Ekologicznej „Pszczyńskie Żubry”. Głównym obiektem ośrodka jest zabytkowa leśniczówka, historycznie związana z hodowlą żubrów w tutejszych lasach. W budynku tym znajduje się profesjonalnie wyposażona sala, umożliwiająca prowadzenie zajęć edukacyjnych. W sąsiedztwie budynku zbudowana została wiata widokowa, z perspektywą na blisko 10-hektarową zagrodę pokazową, w której podziwiać można w naturalnych warunkach stado pszczyńskich żubrów. Dokoła zagrody prowadzi ścieżka edukacyjna, na której prezentowane są różne aspekty dotyczące życia lasu.

Ośrodek „Pszczyńskie Żubry” funkcjonuje od maja 2006 roku. Jego otwarcie połączone zostało z konferencją pod hasłem „Perspektywy rozwoju populacji żubrów” z udziałem hodowców z kraju i z zagranicy. W swej kilkuletniej historii ośrodek był miejscem wielu ważnych spotkań i zdarzeń.

Zasadniczym jednak celem pozostaje rzetelne prowadzenie trwającej tu już blisko 150 lat hodowli żubrów.

fot. Zbigniew Ryś

Ludzie ...

Bez zaangażowania i determinacji wielu osób, zainicjowana przez Jana Henryka XI Hochberga hodowla żubrów w Pszczyńskiej Puszczy nie przetrwałaby zapewne do współczesnych czasów. W powojennej historii przez najdłuższy okres, bo aż przez 28 lat hodowlą zarządzał Józef Hławiczka, który przejął żubry od leśniczego Karola Samka. Józef Hławiczka przekazał hodowlę swemu następcy Eugeniuszowi Tarczewskiemu, który prowadził ją przez następnych 6 lat. W roku 1982 hodowlę przejął Czesław Dola, który stadem bezpośrednio opiekował się aż do przejścia na emeryturę w grudniu 2002 roku. Stado w dobrej kondycji, mimo trudnych warunków ekonomicznych w jakich funkcjonowała hodowla, przejęte zostało w roku 1998 przez Nadleśnictwo Pszczyna, a hodowla podporządkowana została leśniczemu leśnictwa Międzyrzecze – Wojciechowi Tęsiorowskiemu, który od grudnia 2002 bezpośrednio nią zarządza. W tym ostatnim okresie ugruntowany został aktualny stan rezerwatu „Żubrowisko” i zasady prowadzenia w nim współcześnie hodowli żubrów.

Postacią szczególną w działalności pszczyńskiego ośrodka jest osoba lekarza weterynarii, związanego z żubrami od dzieciństwa. Doktor Mieczysław Hławiczka – syn wieloletniego opiekuna stada, praktycznie wychował się pośród żubrów. Od ukończenia studiów w roku 1970, stale związany z pszczyńską hodowlą, jest pasjonatem fotografii przyrodniczej, a swoim ogromnym doświadczeniem praktycznym służy żubrom w wielu hodowlach.

fot. Mieczysław Hławiczka

fot. Mieczysław Hławiczka

Pracownicy Nadleśnictwa Kobiór związani z hodowlą żubrów aktywnie uczestniczą w działalności służącej dalszemu podnoszeniu statusu żubra. Nadleśniczy – mgr inż. Piotr Tetla pełni funkcję wiceprezesa Stowarzyszenia Miłośników Żubrów. Nadleśnictwo posiada też swego reprezentanta w Radzie Merytorycznej Księgi Rodowodowej Żubrów. Ponadto jednostka uczestniczy w tworzeniu struktur European Bison Conservation Center – organizacji koordynująco-doradczej o zasięgu międzynarodowym.

Dojazd do ośrodka nie nastręczy żadnych problemów. Jadąc z Katowic na południe drogą krajową nr 1, przed wjazdem na przedmieścia Pszczyny skręcić należy w kierunku Bierunia, gdzie po przejechaniu około 5 km dojeżdżamy do kompleksu leśnego i do południowej granicy rezerwatu „Żubrowisko”. Tu przy odrobinie szczęścia od razu zobaczyć można króla puszczy, w pokazowej zagrodzie zlokalizowanej w sąsiedztwie zabytkowej leśniczówki, będącej obecnie głównym obiektem Ośrodka Edukacji Ekologicznej „Pszczynskie Żubry” przy Nadleśnictwie Kobiór. Ta stosunkowo duża, bo licząca blisko 10 ha zagroda obejmuje zaledwie mały fragment rezerwatu, ale daje możliwość zobaczenia rodziny żubrów w warunkach bardzo zbliżonych do naturalnych.

Zbigniew Ryś

*Autor jest leśnikiem i pełni funkcję
Zastępcy Nadleśniczego Nadleśnictwa Kobiór*

Reserve “Żubrowisko” in Pszczyna-Jankowice

First European bison were brought to Pszczyna Forest in 1865, as a gift from Russian Tsar Alexander II, to Prince von Pless – owner of the Forest. Thus the world's oldest bison breeding centre began its activity. Bison from Pszczyna played a huge role in the restitution of the species threatened with extinction. In the founding group for the species, counting just 12 individuals, apart from PLANTA and PLEBEJER (living in Pszczyna) were two cows PLAVIA and PLACIDA (born in Pszczyna). Within the Lowland line, three out of seven rescued animals came from Pszczyna. Bull PLISCH – descendant of PLEBEJER and PLANTA, played important role in the reconstruction of the Białowieża herd. He was a father of 48 individuals there. Bison Breeding Centre in Pszczyna numbers 33 individuals of the Lowland line, bred on 742 hectares of reserve called “Żubrowisko”. In Pszczyna lives also the second, smaller herd (9 animals) of the Pszczyna line, within 10 hectares exhibition area, located in the southwestern part of the reserve. In 2006, Ecological Education Center called “Wisent of Pszczyna” was established by Forest Inspectorate Kobiór. That allowed for a broader access to the knowledge on the largest animal that lives today in European forests and the meaning of the Pszczyna Centre for E. bison breeding.

fot. Zbigniew Ryś

OŚRODEK HODOWLI ŻUBRÓW W SMARDZEWICACH

Lasy Spalskie były przez lata ulubionym miejscem polowań wielu władców, a w okresie międzywojennym często przebywał tu Prezydent RP Ignacy Mościcki, będący zapalonym myśliwym. W 1934 r. od Polonii kanadyjskiej otrzymał w darze kilka amerykańskich bizonów i z utworzonego wówczas zwierzyńca powstał istniejący obecnie Ośrodek Hodowli Żubrów.

Początki ośrodka

Umieszczenie ośrodka w Puszczy Piłlickiej (nazywanej też Lasami Spalskimi) w pobliżu wsi Spała, odległej o 9 km od Tomaszowa Mazowieckiego i około 115 km od Warszawy, nie było dziełem przypadku. Uroki Spały dostrzegły już władze carskie. W II połowie XIX w. powstała tu rezydencja, do której na polowania przyjeżdżali carowie Aleksander III i Mikołaj II. Gęste lasy były miejscem wspaniałych polowań również w okresie międzywojennym, a Spała stała się oficjalną rezydencją prezydentów Rzeczy-

fot. Katarzyna Mierzwa

pospolitej. Prezydent Ignacy Mościcki odwiedzał Spałę regularnie latem i zimą. Był miłośnikiem łowiectwa i corocznie z okazji święta św. Huberta, patrona myśliwych, organizował w lasach spalskich wielkie polowania.

Lasy w rejonie Spały znane były jeszcze przed założeniem ośrodka z innego powodu. W początkach lat trzydziestych nieopodal Smardzewic na powierzchni około 5 ha urządzono tzw. zajęczarnię, którą żywo interesował się Ignacy Mościcki. Połączono ją nawet z miejscowością Spała specjalną drogą.

Ośrodek został utworzony w 1934 r., w odległości około 100 m od zajęczarni, gdy do kraju dotarła wiadomość, że Polonia kanadyjska z okazji powołania do życia Światowego

Związku Polaków Zagranicą ofiarowała Prezydentowi Rzeczypospolitej Ignacemu Mościckiemu cztery bizony. „Najdostojniejszemu Gospodarzowi Rzeczypospolitej Dr. Ignacemu Mościckiemu z okazji stworzenia Światowego Związku Polaków Zagranicą w dowód serdecznego przywiązania i gorącej miłości Ojczyzny, Wychodźstwo Polskie w Kanadzie, z życzeniami by one wzbogaciły i rasowo uszlachetniły tak rzadki gatunek polskiej zwierzyny” – od tego uroczystego aktu, utrwalonego na ozdobnej karcie, zaczęła się historia Ośrodka Hodowli Żubrów w Smardzewicach.

fot. Katarzyna Mierzwa

Brama do OHŻ

Do Polski przywieziono bizony ze stada w Wainwright w stanie Alberta w Kanadzie: dwuletniego byka oraz trzy 3-letnie jałówki. Zbudowano dla nich zagrodę o powierzchni 31,02 ha w starym borze sosnowym z domieszką olsu i bogatym podszytem. Z tego okresu zachowała się wieża obserwacyjna, z której na swoje bizony spoglądał Ignacy Mościcki. Przetrwały też główna brama wjazdowa, stróżówka i mała dzwonnica.

Status ośrodka

Nazwa Ośrodek Hodowli Żubrów nie od razu była używana. W chwili zakładania mówiło się o nim po prostu zwierzyniec. Ponieważ w miejscowości Spała prezydent Ignacy Mościcki miał swoją rezydencję, więc dodano słowo Spała i przez pewien czas ośrodek nosił nazwę Zwierzyniec Spała. Gdy do bizonów dołączyły żubrobizony i otrzymano pierwszy przychówek, zaczęto coraz częściej używać

fot. Katarzyna Mierzwa

Aleja między zagrodami

nazwy Rezerwat Żubrów Spała. Nazwa rezerwatu Spała figuruje w Księdze Rodowodowej Żubrów (Berichte der Internationale Gesellschaft zur Erhaltung des Wisents), wydanej w Niemczech przed II wojną światową. Nazwa Smardzewice pojawiła się w Księgach dopiero po wojnie.

Do końca 1975 r. ośrodek administrowany był przez Zarząd Ochrony Przyrody Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego w Warszawie i wówczas nosił nazwę

Ośrodek Hodowli Rzadkich Zwierząt. Używana, choć bardzo rzadko, była również nazwa Ośrodek Hodowli Żubrów w Książu. Nazwa wywodziła się od obrębu leśnego Książ, na terenie którego położony jest ośrodek.

W 1976 r. ośrodek hodowlany został oddany pod zarząd Kampinoskiego Parku Narodowego. Otrzymał wtedy używaną do dziś nazwę Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach.

fot. Katarzyna Mierzwa

Od bizonów do żubrów

W 1935 r. zagrodę podzielono na dwie części. W jednej z nich umieszczono bizony, a do drugiej wpuszczono żubro-bizony przywiezione z Białowieży. W latach 1929–30 do Białowieży trafiły 3 osobniki mające domieszkę krwi bizona. Starano się usunąć je jak najszybciej z hodowli białowieskiej, żeby nie stanowiły zagrożenia

fot. Katarzyna Mierzwa

dla czystości gatunku żubra. W miejsce przesiedlenia wybrano ośrodek w Smardzewicach. We wrześniu 1935 roku przywieziono do rezerwatu samicę STOLCE, a w listopadzie 1935 r. samicę MAJA. Pozostałe żubrobizony, samice FAWORYTA, BRZOSKA, BRAMKA przeniesiono do ośrodka pod koniec 1935 lub na początku 1936 r.

Pierwszym żubrem, bykiem przywiezionym do ośrodka z Białowieży 22 stycznia 1936 roku był PUCHACZ – jego rodzice wywodzili się z linii białowiesko-kaukaskiej. Jego ojcem był BORUSSE, zaś matką BISERTA. Drogim żubrem, przywiezionym również z Białowieży był byk PURYTANIN.

fot. Katarzyna Mierzwa

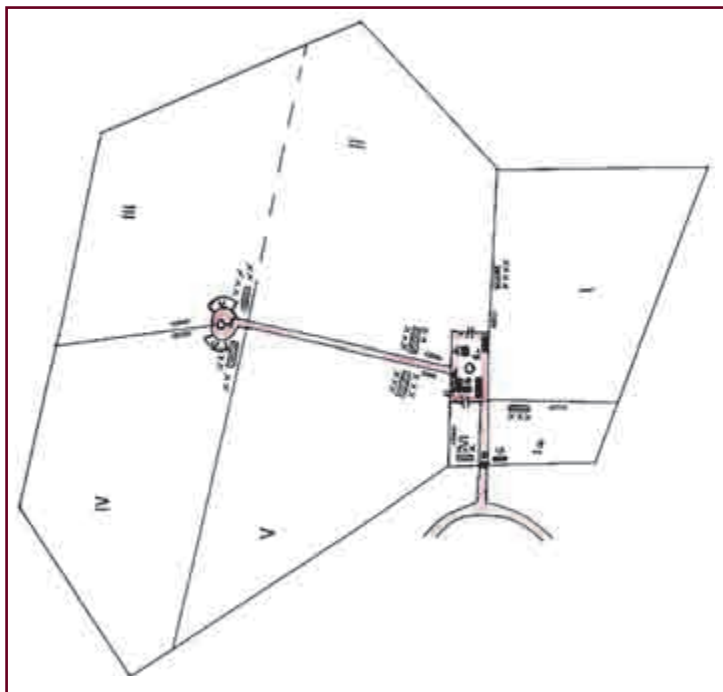
Groźne chwile przeżył ośrodek w 1938 roku, kiedy stwierdzono wystąpienie na jego terenie epizootii pryszczycy, bardzo zaraźliwej choroby wirusowej. Pierwsze objawy chorobowe u zwierząt zaobserwowano 16 sierpnia 1938 r. Na szczęście okazało się, że była to łagodna forma wirusa, na którą chorowało okoliczne bydło. Mimo to zachorowały wszystkie zwierzęta przebywające w rezerwacie, a więc 7 bizonów, 12 żubrobizonów i 2 żubry, ale po okresie ok. dziesięciu dni wyzdrowiały.

Wybuch wojny zniweczył dorobek Zwierzyńca Spała. Niemcy zlikwidowali rezerwat, a zwierzęta wywieźli do Rzeszy. Po wojnie ośrodek wykorzystywany był przez prawie trzy lata jako sierociniec dla zwierzęny płowej.

Powrót żubrów i sukcesy hodowlane

Pierwszego żubra przywieziono z Pszczyny dopiero w 1949 r. Był to samiec PLI, ale jeszcze w tym samym roku przekazano go do zoo w Warszawie. W listopadzie 1949 roku przywieziono z Pszczyny kolejne dwa byki: PLANTUSA i PLUDAKA. Przebywały one w Smardzewicach tylko przez pewien czas, podobnie jak przywiezione w 1950 roku z Pszczyny PLUSKACZ oraz z Niepołomic dwa byki PUSZEK i PURJAN.

Schemat OHŻ w Smardzewicach

W 1952 roku stado powiększyło się o 7 byków: cztery przybyły z Pszczyny (PUSZCZ, PŁAMIEC, PŁAWIK, PŁATER), a trzy z Niepołomic (PUTNIK, PUZYK, PUSZCZAN). Pierwsze samice dotarły do Smardzewic w 1954 r. – z Ośrodka Hodowli Żubrów w Niepołomicach przywieziono cztery krowy: PUTRĘ, PUDLARKĘ, PULONKĘ i PUSZYSTĄ. Żubrzyca PUDLARKA urodziła 30 listopada 1954 r. byczkę PURTAN (ojciec PUZON). Był on pierwszym cielęciem żubra urodzonym w Smardzewicach. Stan żubrów na koniec 1954 r. wynosił 11 osobników, w tym 5 samic. W 1956 roku urodziły się dwa kolejne żubrzęta.

W celu wyeliminowania z hodowli żubrów z linii białowiesko-kaukaskiej, w latach 1957–1958 wywieziono ze Smardzewic wszystkie samice, między innymi do Damerower Werder, nowego rezerwatu położonego nad jeziorem Muritz w płn.-wsch. Niemczech. Byk PŁAMIEC przekazany został do Białowieży, pozostałe samce posłużyły jako materiał do celów naukowych. Badania nad nimi prowadził Ośrodek Badań nad Żubrem w Warszawie.

W latach 1958–1970 w rezerwacie przebywało 6–18 samców. W tym okresie ośrodek był przeznaczony jako miejsce przetrzymywania nadliczbowych byków z innych rezerwatów.

Nowy etap w historii ośrodka zainicjowało przywiezienie z Białowieży 3 listopada 1971 r. czterech jałówek: PORZECZKI, POŁONINY, POŁAWY i PODLASIANKI. Wcześniej natomiast, 24 sierpnia 1971 roku przywieziono z OHŻ Pszczyna dwa byki hodowlane: PŁOKSA i PŁANTORA.

W 1973 r. urodziły się w ośrodku pierwsze cielęta linii nizinnej (białowieskiej), byczki: PORAJ (ojciec PŁOKS, matka POŁONINA) i POPŁON (ojciec PŁANTOR, matka POŁONINA). Oznacza-

ło to, że ośrodek wreszcie zaczął spełniać funkcje hodowlane. W latach 1975–76 z ośrodka usunięto ostatnie samice linii białowiesko-kaukaskiej. W marcu 1975 r. wysłano do Bieszczad dwa byki PUSZYSTEGO i PLUVIUSA, zaś ostatni żubr z tej linii PUNITER został przekazany w kwietniu 1976 roku do Ośrodka Badań nad Żubrem w Warszawie. Tak więc pod koniec 1976 roku wszystkie 10 żubrów, przebywających w ośrodku, należało do żubrów linii nizinnej.

fot. Katarzyna Mierzwa

W 1977 r. urodziły się trzy cielęta – wyłącznie samce. Ojcem wszystkich był PLAN-TOR, wysłany w kwietniu 1977 r. do rezerwatu pokazowego przy Ośrodku Kultury Leśnej w Gołuchowie. Jego miejsce zajął byk KABIR, przywieziony z Białowieży.

W latach 1979–86 w ośrodku corocznie rodziło się od 1 do 5 cieląt, a ojcem wszystkich był KABIR. W okresie od 1987 do 1992 r. corocznie rodziły się 1–2 młode, pochodzące po bykach POGRAF i POSĄG II.

W 1993 r. urodziło się 5 cieląt (3 samce i 2 samice), a reproduktorami nadal byli POGRAF i POSĄG II. W 1994 r. urodziło się tylko jedno cielę. Jego ojcem był byk POLUKS, sprowadzony w 1993 r. z Niepołomic. W 1995 r. urodziły się 3 cielęta: 1 samiec i 2 samice. Ojcem ich był byk POGAN.

Stan żubrów na dzień 31.12.1995 r. wynosił 8 byków i 9 krów, a hodowla w Smardzewicach została uznana za najlepszą hodowlę zamkniętą żubrów w Polsce.

Ogółem w latach 1973–2010 w ośrodku urodziło się około 85 żubrów czystej krwi nizinnej, co potwierdzono wpisem do Księgi Rodowodowej Żubrów.

O pochodzeniu żubra świadczy jego imię, np. te z linii białowieskiej – mają imiona rozpoczynające się na PO, z pszczyńskiej – na PL. Żubry o nieznanym rodowodzie, np. odłowione ze stada wolnościowego – dostają imiona na KA.

Struktura ośrodka

Obecnie Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach leży na terenie Spalskiego Parku Krajobrazowego, utworzonego 5 października 1995 roku. Zajmuje powierzchnię 72,4 ha. Część hodowlana obejmuje obszar 56 ha, na którym przebywają zwierzęta. Pozostały areal zajmuje gospodarstwo. Z prowadzonych obserwacji wynika, że najlepsze warunki do rozwoju na takim terenie ma stado liczące ok. 20 osobników dorosłych wraz z młodymi.

fot. Katarzyna Mierzwa

Ośrodek położony jest w starodrzewiu sosnowo-dębowym z domieszką brzozy, grabu i olszy. W podroście występuje leszczyna i kruszyna. Runo typu trawiastego, z borówką brusznicą i borówką czarną, poziomką, paprociami, jeżyną i pokrzywą dostarcza niewielkiej ilości paszy. Starodrzew powyżej 120 lat stanowi 70% drzewostanu.

Nieznaczny udział młodszych klas wieku uniemożliwia naturalną ciągłość trwania pokrywy drzewiastej na tym terenie. Dlatego też systematycznie od 2005 roku prowadzi się sztuczne odnowienia. Zakładane są gniazda, które są zalesiane, a następnie zabezpieczane przed żubrami solidnym płotem siatkowym wzmocnionym dodatkowo żerdziami. Takie zabezpieczenia umożliwiają bezpieczny wzrost nasadzeń. Założeniem odnowienia jest uzyskanie drzewostanu zróżnicowanego wiekowo i gatunkowo oraz zapewnienie trwania pokrywy drzewiastej na tym terenie przez kolejne lata.

fot. Katarzyna Mierzwa

Teren ośrodka podzielony jest na sześć zagród hodowlanych. Pięć ma po około 7 ha, jedna o najmniejszej powierzchni wykorzystywana jest jako zagroda weterynaryjna. Siódmą zagrodę, o powierzchni ok. 3 ha wydzielono w celach ekspozycyjnych, po otwarciu podwoi ośrodka dla zwiedzających w 2003 r.

Całość otoczona jest płotem drewnianym i siatkowym, który wyznacza granice zewnętrzne ośrodka. Poszczególne zagrody rozdzielone są również płotem siatkowym z barierami z rur. Łączna długość ogrodzeń wynosi blisko 6 kilometrów. W każdej z pięciu zagród hodowlanych znajdują się tzw. odłownie, do których wabione są zwierzęta przeznaczone na wywóz z ośrodka.

Każda zagroda wyposażona jest w paśniki, do których wyklada się siano, stanowiska karmowe, w których umieszcza się paszę (na przykład buraki pastewne,

fot. Katarzyna Mierzwa

śrutę itp.) oraz koryta wodopojowe zaopatrywane w wodę z własnego ujęcia. Na terenie ośrodka znajdują się ponadto dwie studnie oraz budynki gospodarcze.

W 2005 roku ośrodek rozpoczął daleko idącą modernizację istniejącej infrastruktury gospodarczej, m.in. wymieniono stare zniszczone ogrodzenia na nowe, bardziej solidne, usprawniono system stanowisk karmowych, zmieniono pokrycia dachowe: usunięto eternit i zastąpiono go gontem drewnianym i papowym. Przebudowano bramę wjazdową, a w dalszym etapie zmodernizowano magazyny paszowe i odłownię.

fot. Bernadetta Klimasz

Wieża
widokowa

fot. Katarzyna Mierzwa

Ludzie zasłużeni dla OŹ

Ośrodek to nie tylko zwierzęta, ale również ludzie. Ludzie, którzy niejednokrotnie całe swoje życie związali z jego działalnością. Pierwszym kierownikiem ośrodka w latach 1935–1948 był Stanisław Biernacki. Za sumienną pracę otrzymał on kilka odznaczeń i nagród z dedykacjami prezydenta I. Mościckiego. Po Stanisławie Biernackim kierownictwo rezerwatu przejął Tadeusz Kosiński. Obowiązki te pełnił od 1948 do 1973 roku. W latach 1973–2003 kierownikiem rezerwatu był inżynier leśnik Tadeusz Natkański. Od 2003 do chwili obecnej kierownictwo nad ośrodkiem sprawuje mgr inż. Katarzyna Mierzwa.

Od chwili powstania ośrodka jego pracownikami byli: Piotr i Stefan Zwoliński, Stanisław Mierzwa, Piotr Pawełek, Tadeusz Chryścielewski, Janina Palimąka, jej dwaj synowie Jerzy i Bogdan oraz Bela Padar i Janusz Benderz.

Pierwszymi dozorcami zwierzyńca byli Franciszek Mierzwa, Antoni Zieja i Stanisław Pęchorzewski.

Decyzją z dnia 30 października 1997 roku dyrektor Kampinoskiego Parku Narodowego mgr inż. Jerzy Misiak nadał Ośrodkowi Hodowli Żubrów w Smardzewicach, koło Tomaszowa Mazowieckiego w województwie łódzkim, imię Prezydenta RP Ignacego Mościckiego.

Żubry – bliżej

Od 2003 roku część żubrów odwiedzający ośrodek mogą oglądać w specjalnej zagrodzie. Dzięki wzajemnej współpracy Kampinoskiego Parku Narodowego oraz władz lokalnych i Nadleśnictwa Smardzewice utworzono ścieżkę edukacyjną prowadzącą od siedziby

fot. Janusz Sochacki

nadleśnictwa, gdzie znajduje się izba edukacyjna do Ośrodka Hodowli Żubrów. Na trasie ścieżki o długości ok. 3 km znajdują się dwie wiaty turystyczne oraz umieszczonych jest 15 tablic informacyjnych przybliżających bogactwo tutejszej fauny i flory. Ośrodek otwarty jest przez cały rok. Sezon turystyczny trwa od kwietnia do października. Atrakcją jest też podjechanie od parkingu do zagrody pokazowej bryczką, za niewielką opłatą.

Informacje na temat Ośrodka Hodowli Żubrów w Smardzewicach można znaleźć na stronie Kampinoskiego Parku Narodowego: www.kampinoski-pn.gov.pl

Ośrodek czynny jest:

- latem pn.–pt. w godz 9.00–16.00, so.–ndz. w godz 11.00–18.00
- zimą pn.–pt. w godz 9.00–15.00, so.–ndz. w godz 11.00–15.00
- wtorek jest dniem wolnym

*Katarzyna Mierzwa
Autorka jest leśnikiem i pełni funkcję kierownika
Ośrodka Hodowli Żubrów w Smardzewicach*

European Bison Breeding Centre in Smardzewice

E. Bison Breeding Centre at Smardzewice in Pilica Forest, was created in 1934, and was named "Zwierzyniec Spała". Initially, American bison donated by the Polish Community in Canada to President Ignacy Moscicki were bred there. Also hybrids of American and European bison were brought there. After years, thanks to collaboration with other breeding centers, all animals other than „pure blood” European bison were successfully removed from the Centre. Today in Smardzewice only European bison of Lowland line are bred. In 1995, E. Bison Breeding Centre in Smardzewice was considered the best captive breeding centre for E. bison in Poland. Smardzewice centre is located within the Spalski Landscape Park and covers an area of 72.4 ha. Some of animals living there are exhibited in enclosure available to the public. Since 1976, centre in Smardzewice is supervised by Kampinoski National Park.

fot. Elżbieta Martyniuk

ZAGRODOWA HODOWLA ŻUBRÓW W OŚRODKU KULTURY LEŚNEJ W GOŁUCHOWIE

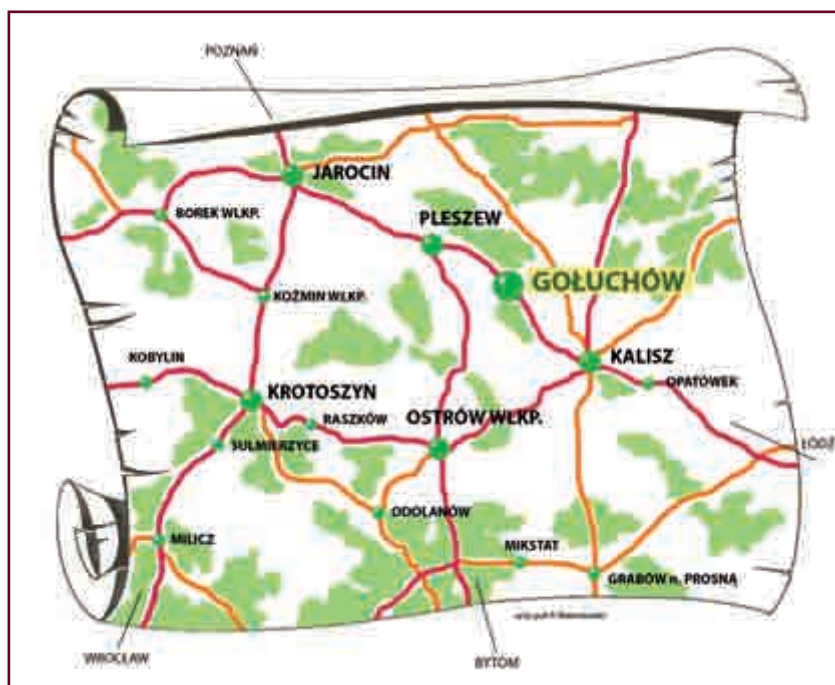
Zamknięta hodowla żubrów w Gołuchowie położona jest w niezwykłym miejscu – w zabytkowym zespole pałacowo-parkowym z XIX wieku. Pokazowa zagroda jest ważnym i cieszącym się dużym zainteresowaniem elementem Ośrodka Kultury Leśnej.

Powstanie zagrody żubrów

Ośrodek Kultury Leśnej w Gołuchowie leży w województwie wielkopolskim, w powiecie pleszewskim. Jest szczególną jednostką organizacyjną Lasów Państwowych. Funkcjonuje na terenie XIX wiecznej rezydencji magnackiej obejmującej zabytkowy zespół pałacowo-parkowy o powierzchni ok. 160 hektarów, w którym znajdują się liczne obiekty zabytkowe. Decyzja o lokalizacji zamkniętej hodowli żubrów w Gołuchowie zapadła w 1976 roku i miała bezpośredni związek z rozpoczętym procesem tworzenia przez Lasy Państwowe Ośrodka Kultury Leśnej. Zagroda położona jest w kompleksie leśnym przylegającym bezpośrednio do parku – arboretum i obejmuje powierzchnię ok. 20 ha ogrodzonego terenu.

fot. Janusz Sochacki

Projekt zagrody żubrów oraz odpowiednie ekspertyzy w oparciu o badania warunków bytowania tego gatunku został wykonany przez Biuro Studiów i Projektów Lasów Państwowych w Łodzi i akceptowany decyzją Departamentu Ochrony Przyrody Ministerstwa Leśnictwa z 28 czerwca 1976 roku. Dokument ten określił również, że żubry w Gołuchowie

wie będą kontynuacją linii białowieskiej i zgodnie z wymogami Księgi Rodowodowej Żubrów wszystkie imiona urodzonych tu zwierząt będą zaczynać się od liter PO. Inicjatywa lokalizacji oraz idea hodowli żubrów w Gołuchowie była popierana przez Okręgowy Zarząd Lasów Państwowych w Poznaniu, ze szczególnym zaangażowaniem ówczesnego zastępcy dyrektora OZLP dr. inż. Kazimierza Ratajszczaka.

fot. Archiwum OKL Gołuchów

Lokalizacja zagrodowej hodowli żubrów w bezpośrednim sąsiedztwie dawnej rezydencji magnackiej również nawiązuje do dawnej tradycji utrzymywania zwierzyńców w pobliżu lub w obrębie parku przypałacowego.

Rozwój hodowli

Budowa zagrody została zakończona w 1977 roku. Pierwsze żubry zasiedliły ją wiosną 1977 r.: 26 kwietnia z Białowieży przywieziono krowę POLIRĘ, 27 kwietnia z Pszczyny dwie krowy POLANĘ i PONTE, a 30 kwietnia z Ośrodka Hodowli Żubrów w Smardzewicach sprowadzony został byk PLANTOR. Z krótkich notatek z czasów zasiedlania zagrody wynika, że żubry zniosły podróż dobrze, zachowywały się spokojnie, natomiast już w zagrodzie byk PLANTOR – jak można przeczytać w sprawozdaniu – „galopował wzdłuż ogrodzenia, szarżował z podniesionym ogonem w stronę ludzi stojących za płotem”. W samym tylko Gołuchowie PLANTOR został ojcem 15 potomków.

fot. Danuta Piotrowska

Pierwsze narodzony żubr w Gołuchowie nastąpiły 8 maja 1977 r. Matką była PONTA, a ojcem byk POCHÓD; cielę płci żeńskiej otrzymało imię PODKÓWKA.

W czasie ponad trzydziestu lat istnienia zagrody w Ośrodku Kultury Leśnej w Gołuchowie urodziło się około 80 żubrów. W celu zachowania „czystości krwi” do Gołuchowa sprowadza się osobniki z innych hodowli np.:

POMOST (1984 – Smardzewice), POMERUS (1998 – Międzyzdroje), POLMIR (1993 – Niepołomice), PODOBAS (2003 – Smardzewice), POLNA II i POLA (2003 – Niepołomice). Żubry urodzone w Gołuchowie lub już nieprzydatne do dalszej hodowli ze względów genetycznych przekazywane są do innych ośrodków hodowlanych w kraju i za granicą, jak np. Nadleśnictwo Borki, Woliński Park Narodowy, ogrody zoologiczne. Na co dzień w gołuchowskiej zagrodzie przebywa 6–8 zwierząt, w tym jeden dorosły byk, 2–3 dorosłe krowy oraz młodzież urodzona w Gołuchowie.

Szczególnym wydarzeniem w stadzie żubrów są narodziny młodego mieszkańca zagrody. Rozpoczyna to procedurę nadania imienia. Tradycyjnie, od wielu lat wybór imienia jest wynikiem ogłoszonego w tym celu konkursu. Uczestnikami są najczęściej dzieci z okolicznych szkół, które przysyłają setki propozycji, oczywiście pod warunkiem, że imię zaczyna się od liter PO.

Specjalnie powołana komisja po sprawdzeniu aktualnej listy w Księdze Rodowodowej dokonuje wyboru i następuje uroczyste nadanie imienia w obecności laureatów konkursu. Zwycięzca konkursu i autorzy najciekawszych pomysłów otrzymują pamiątkowe dyplomy i drobne upominki.

fot. Danuta Piotrowska

fot. Danuta Piotrowska

Opieka nad żubrami

Żubry, jak wszystkie zwierzęta w zamkniętych hodowlach wymagają stałej opieki. Odbywa się to przez zaopatrzenie w karmę i jej przygotowanie, regularne karmienie, opiekę weterynaryjną, utrzymanie w należytym stanie ogrodzenia, stanowisk karmowych, obiektów gospodarczych, stały nadzór nad zagrodą i ruchem turystycznym. Zaopatrzenie w karmę wymaga zgromadzenia ok. 10 t mieszanki zbożowej, 6–7 t roślin okopowych (buraki pastewne, marchew), kilkuset kilogramów kasztanów i żołądźi, a także mieszanek mineralnych, soli oraz ponad 10 t siana. Siano pochodzi z koszonych polan parkowych i gromadzone jest staraniem ośrodka, natomiast zboże, okopowe i składniki mineralne dostarczane są przez dostawców zewnętrznych. Wszystkie czynności związane z karmieniem zwierząt i obsługą zagrody wykonują przeszkoleni do tego pracownicy.

Opieka weterynaryjna od początku istnienia zagrody sprawowana jest w sposób ciągły. Przez wiele lat żubrami zajmował się Zakład Higieny Weterynaryjnej w Poznaniu, a w jego imieniu prof. dr hab. Bronisław Kozakiewicz, który w roku 2000 ze względu na stan zdrowia zakończył współpracę z zagrodą w Gołuchowie. Po konsultacjach z Zakładem Higieny Weterynaryjnej w Poznaniu i Powiatowym Inspektoratem Weterynarii w Pleszewie nadzór weterynaryjny nad gołuchowskim stadem przejął lekarz weterynarii Kryspin Kuberka, współpracujący m.in. z Zakładem Parazytologii Katedry Chorób Wewnętrznych Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, którego przedstawicielem jest dr hab. Jarosław Pacoń. Dzięki stałej współpracy w tym zakresie gołuchowskie żubry znajdują się w dobrej kondycji fizycznej i zachowują zadowalający stan zdrowotny.

fot. Danuta Piotrowska

Zgodnie z zatwierdzonym projektem ogrodzona powierzchnia zagrody została podzielona na część gospodarczą obejmującą dyżurkę obsługi, dwa paśniko-magazyny, odłownię, piwnicę-magazyn, silos na kiszonkę, stanowiska karmowe, cztery kwatery o powierzchni kilku hektarów. W obrębie zagrody znajduje się również łąka o powierzchni ok. 1 ha, traktowana jako pastwisko dla żubrów. Ogrodzenie i obiekty gospodarcze dzięki stałej konserwacji i przeprowadzaniu bieżących remontów utrzymywane są w stanie ciągłej używalności. W wyniku współpracy i wymiany doświadczeń z innymi ośrodkami hodowli pojawia się konieczność modyfikacji stosowanych dotychczas rozwiązań w zakresie poprawy funkcjonalności użytkowania zagrody, zapewnienia lepszych warunków bytowania zwierząt i gospodarowania stadem, informacji turystycznej oraz obsługi ruchu turystycznego. W najbliższym czasie w ramach realizacji projektu „Ochrona *ex situ* żubra *Bison bonasus* w Polsce” zostanie przeprowadzona modernizacja odłowni i zagrody kwarantannowej, remont ogrodzenia i udoskonalenie rozwiązań funkcjonalnych.

Nauka, kultura, sztuka

Prowadzenie zagrodowej hodowli żubrów jest jednym ze statutowych zadań ośrodka, do których należą również prowadzenie muzeum leśnictwa, pielęgnacja i ochrona parku dendrologicznego i obiektów zabytkowych oraz działania związane z bezpośrednią edukacją leśną i przyrodniczą społeczeństwa. Pokazowa zagroda zwierząt jest istotnym elementem realizowanego przez ośrodek programu edukacji przyrodniczo-leśnej, który obejmuje m.in. zielone szkoły, zajęcia edukacyjne, tematyczne imprezy okolicznościowe, akcje ekologiczne i różnego rodzaju konkursy. Zajęcia

Rafał Walendowski
Żubr

Rafał
Walendowski
Żubry

edukacyjne prowadzone w formie lekcji terenowych obejmują m.in. takie tematy, jak „Spotkanie z lasem”, „Gatunki leśne z Polskiej Czerwonej Księgi”, „Ssaki leśne”. W ramach akcji ekologicznych należy wyróżnić coroczne zbieranie w parku żołądź i kasztanów na potrzeby zwierząt w zagrodzie.

Coraz większym powodzeniem cieszy się organizowany od wielu lat, w pierwszej połowie czerwca, festyn edukacyjny „Spotkanie z lasem”. Impreza adresowana do szkół podstawowych i gimnazjów przyciąga kilkuset uczestników. W programie przewidziane są konkursy, spektakle ekologiczne, zabawy dydaktyczne itp.

fot. Archiwum OKL

Spotkanie z lasem

Do zadań statutowych Ośrodka Kultury Leśnej należy również sprawowanie mecenatu nad twórczością artystyczną leśników oraz twórców, których dzieła inspirowane są lasem i przyrodą. Organizowane są różnego rodzaju plenery malarskie, rzeźbiarskie, fotograficzne, a efektem często są prace, dla których źródłem inspiracji twórczej były żubry. W ramach realizacji tego zadania organizowany jest cyklicznie Ogólnopolski Przegląd Twórczości Amatorskiej Leśników – tematyka związana z żubrami jest stałym elementem tej coraz bardziej popularnej imprezy.

Zagrodowa hodowla żubrów prowadzona przez Ośrodek Kultury Leśnej w Gołuchowie, która jest ważnym ogniwem w procesie restytucji żubra w Polsce i na świecie, przyczynia się do podkreślenia wielkiego zaangażowania leśników w bezpośrednią ochronę tego gatunku oraz ukazuje stałą obecność żubrów w historii i kulturze. Symbolem (znakiem logo) Ośrodka Kultury Leśnej w Gołuchowie jest żubr ze skrzydłami Pegaza.

Zwiedzanie

W celu uatrakcyjnienia zagrody pod względem turystycznym i edukacyjnym w oddzielnych kwaterach prezentowane są koniki polskie, daniela i dziki. Żubry w ciągu dnia przebywają w tzw. kwaterze dziennej, dostępnej dla zwiedzających, zlokalizowane są tutaj stanowiska karmowe. W nocy mogą przechodzić na teren całej zagrody oraz korzystać z ogrodzonej łąki.

Pokazowa zagroda udostępniona jest publicznie codziennie od świtu do zmierzchu. Przebywające w niej zwierzęta pozostają zawsze w zasięgu wzroku odwiedzających, którzy mają do dyspozycji podesty widokowe oraz ścieżkę spacerową wzdłuż czołowej linii ogro-

Brama
wejściowa

fot. Janusz Sochacki

dzenia. Przy trasie prowadzącej do zagrody została urządzona ścieżka edukacyjna, na której prezentowane są m.in. różne typy budek lęgowych dla ptaków, karmniki i poidła, sposoby ochrony upraw leśnych przed zwierzyną, zabezpieczenia mrowisk, paśniki dla zwierzyny oraz tablice poglądowe na temat ptaków i ssaków występujących w lesie. Zwiedzanie zagrody jest bezpłatne. Szacuje się, że rocznie odwiedza ją ponad 150 000 osób, największym powodzeniem cieszy się w pogodne weekendy oraz w okresie wakacji.

Zbigniew Kusza

Autor jest leśnikiem i pełni funkcję

Zastępcy Dyrektora OKL w Gołuchowie.

Dodatkowe informacje dostępne są na stronie internetowej Ośrodka Kultury Leśnej:
www.okl.lasy.gov.pl

The Forest Culture Centre in Gołuchów

The Forest Culture Centre in Gołuchów is a particular organizational unit of State Forests. It is located in the nineteenth century estate with an area of approximately 160 hectares. The mansion includes a complex of historic palace and park with numerous monuments. The decision for the localization of wisent breeding unit in Gołuchów was made in 1976. Since then, its management is one of the statutory tasks of the Center. The enclosure, adjacent to the park – arboretum, covers approximately 20 ha. In the enclosure, live 6–8 animals, including one adult bull, 2–3 adult cows and young born in Gołuchów. Wisent breeding was initiated in 1977 with two female bison from Pszczyna and one bull from Smardzewice. During over 30 years in Gołuchów about 80 E. bison were born. To improve touristic and educational attractiveness of the enclosure, in separate quarters presented are also Polish koniks, fallow deer and wild boars.

fot. Janusz Sochacki

ZAGRODA POKAZOWA ŻUBRÓW W WOLIŃSKIM PARKU NARODOWYM

Zagroda Pokazowa Żubrów, zwana „Żubrowiskiem” to jedno z najbardziej znanych miejsc na wyspie Wolin. Pełni ważną rolę hodowlaną i edukacyjną. Położona niedaleko Międzyzdrojów odwiedzana jest przez tłumy turystów – ok. 140 tys. rocznie – którzy docierają do niej pieszo malowniczym Zielonym szlakiem.

Jak się zaczęło

Wraz z powstaniem Wolińskiego Parku Narodowego (1960 r.) wielokrotnie wskazywano na potrzebę i możliwości restytucji żubra na wyspie Wolin. Jednak starania prof. Stanisława Zajączka nie spełniły się aż do połowy lat 70. ubiegłego wieku. Wówczas w efekcie kontynuacji procesu rozpraszania stad żubrów jako zabezpieczeniu przed epizootkami, podjęto decyzję o powstaniu kolejnego stada zamkniętego. Za utworzenie stada żubrów na Pomorzu odpowiedzialny był Okręgowy Zarząd Lasów Państwowych w Szczecinie. Pierwotną lokalizacją nowego, najbardziej wysu-

fol. Janusz Sochacki

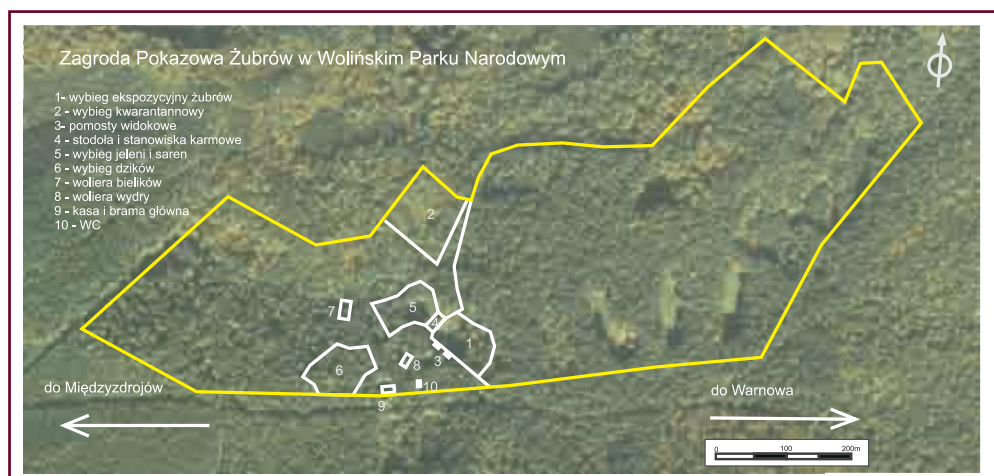

niętego na zachód kraju stada, zgodnie z decyzją Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, miały być lasy w okolicy Choszczna. Jednak zaangażowanie i upór ówczesnego dyrektora OZLP – Henryka Klimka, doprowadziły do wyboru miejsca osiedlenia żubrów na wyspie Wolin w Wolińskim Parku Narodowym. Zespół w składzie: prof. J. Urbański, lekarz weterynarii H. Pawlak oraz dyrektor Parku mgr. inż. S. Załańkowski wstępnie rozpatrywał dwie lokalizacje ośrodka: pierwsza była położona w centrum wyspy w pobliżu wsi Warnowo, druga – w lesie około 1,5 km na wschód od Międzyzdrojów. Wybrano tę drugą, przede wszystkim ze względu na sąsiedztwo znanego kurortu i możliwość wykorzystania żubrów jako atrakcji turystycznej. Nie bez znaczenia były też względy organizacyjne, takie jak łatwiejszy dozór i zaopatrzenie ośrodka w media.

Realizacja pomysłu

W pierwszej połowie roku 1976 wybudowano Zagrodę Pokazową Żubrów – ośrodek hodowli zamkniętej stada żubrów linii białowieskiej. Ośrodek położony na wzniesieniu morenowym około 800 m od linii brzegu morskiego obejmował wówczas obszar około 12 ha lasu. W jego granicach znalazł się fragment kompleksu starych ponad 100-letnich lasów sosnowo-bukowych, a także kilka małych polan wykorzystanych później jako poletka. Ogrodzenie obejmowało dwa wybiegi: mniejszy letni i większy zimowy wraz z 4 poletkami karmowymi, paszarnię, stodołę ze stanowiskami karmowymi oraz budynek zaplecza. Wszystkie obiekty wraz z ogrodzeniem o wysokości 2 m zbudowano z drewna. Do ośrodka doprowadzono podziemną linię energetyczną i wodociąg. Koszt budowy, w całości sfinansowanej przez OZLP w Szczecinie wyniósł około 2 mln złotych.

Pierwsze 4 żubry przywiezione zostały tutaj w lipcu 1976 roku. Odłowiono je ze stada żyjącego w ośrodku w Puszczy Boreckiej. Były to byk PODSKAKIEWICZ, krowa POMI-NA oraz jałówki: PODWYŻKA i POMPEA. Transport zniosły doskonale. Wypuszczenie żubrów

na wybieg stało się ważnym regionalnym wydarzeniem, a otwarciu klatek towarzyszyły najważniejsze osoby w województwie. Po przewiezieniu żubrów i ich aklimatyzacji zostały one udostępnione do oglądania – przy mniejszym wybiegu zbudowano pomost widokowy. Już w październiku 1976 roku na świat przyszło pierwsze od co najmniej 500 lat urodzone na Wolinie żubrzętko – jałówka POMORZANKA. Od tej chwili Zagroda Pokazowa Żubrów stała się jednym z najbardziej znanych miejsc na wyspie Wolin. Do końca 1976 roku zagrodę odwiedziło blisko 15 000 osób.

Struktura ośrodka

fot. Marek Dylowski

Przy paśniku

W granicach z roku 1976 ośrodek funkcjonował do końca lat 80. ub. wieku. Wówczas przeprowadzono pierwszą jego modernizację. Ogródzono nowy około 15-hektarowy obszar lasu z przeznaczeniem na powiększony tzw. zimowy wybieg, w miejscu starej stodoły (która spłonęła) wybudowano nową wraz z paśnikami, zmieniono zasady wykorzystania kwater, wybudowano podziemną piwnicę przeznaczoną na magazyn okopowych. W roku 1991 wybudowano nowy budynek zaplecza socjalnego i kasy. W latach 2000–2001 przepro-

wadzono kolejną modernizację ośrodka obejmującą modernizację budynków (zmiana pokryć dachowych na trzcinowe), budowę nowej bramy wejściowej, powiększenie wybiegu żubrów (do 20 ha), budowa wybiegu kwarantannowego (1,5 ha), budowa kom-

fot. Marek Dylawski

Brama wejściowa do zagrody

cych w ośrodku waha się od 3 (2009 r.) do 15 (lata 90.). Jako maksymalny optymalny stan liczebności stada przyjęto 12 osobników. W roku 2010 stado tworzyło 5 zwierząt: 12-letnia krowa POPITKA, trzy jałówki POLIKOSIA, POSAWA i POZOWA (rocznik 2006) oraz byczek POZNANIAK II (rocznik 2007).

pleksu wolier ekspozycyjnych (ptaki, wydra) i zaplecza rehabilitacyjnego ptaków oraz zmodernizowano wybiegi dzików, saren i jeleni.

Obszar ośrodka, nazwanego „Żubrowiskiem” obejmuje aktualnie 30 ha. Od tego czasu zaniechano uprawy poletek przekształcając je na trwałe pastwiska oraz wyłączono z użytkowania przez żubry pierwszy wybieg z roku 1976. Aktualne rozwiązania zapewniają pełne możliwości regulowania liczebności stada i izolowania (kwarantanny) wybranych osobników. Liczba żubrów żyją-

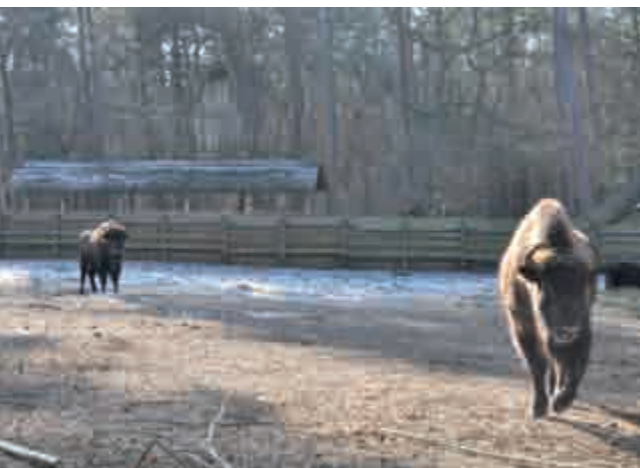
fot. Marek Dylawski

Byczek POZNANIAK II

Mieszkańcy zagrody

Wieloletnią tradycją „Żubrowiska” jest sposób nadawania imion urodzonym tutaj żubrom w drodze regionalnego konkursu ogłaszanego na antenie lokalnego radia. Imię wybierane jest przez słuchaczy, a nagrodą dla „chrzestnego” jest oczywiście darmowy bilet wstępu do ośrodka. Niewątpliwym wpływ na wybór imienia (koniecznie zaczyna-

jącego się na PO...) ma aktualna sytuacja gospodarczo-polityczna, pochodzenie a nawet moda. W ten sposób wybierano m.in. POCAHONTAS (bohaterka popularnej wówczas kreskówki), POPIWEK (po wprowadzeniu dodatkowego podatku) czy POGROM (zwycięstwo ruchu Solidarność w roku 1998). W ponad 35-letniej historii ośrodka przebywały w nim 63 żubry, z których blisko połowa urodziła się na Wolinie. Wśród żyjących tutaj były żubry szczególne. Jedną z ważniejszych była krowa PODWYŻKA, która trafiła tu w roku 1976 jako roczna jałówka i przeżyła 26 lat (padła w roku 2001 w wyniku nieodwracalnych zmian starczych). Byk PODZIW po przemieszczeniu do stada wolnościowego koło Mirosławca przeszedł blisko 200 km wytrwale kierując się do miejsca swoich urodzin (niedaleko Wolina zmienił jednak kierunek wędrówki na północno-wschodni). W tym czasie był najbardziej znanym zwierzęciem na Pomorzu Zachodnim. W roku 2004 cztery żubry (POKEMONKA, POWIZYTA, POJAWINKA i POWIEW) zostały przemieszczone na wyspę Uznam, gdzie zapoczątkowały pierwsze w północnych Niemczech stado linii białowieskiej w zagrodzie w Prätenow. Tym samym żubr po ponad 600 latach powrócił na wyspę Uznam.

fot. Marek Dylawski

Wybieg pokazowy

Nie brakowało też nietypowych zdarzeń. Istotnym w historii stada jest blisko dwutygodniowy okres jego wolności. Jesienią 1980 roku silny sztorm powalił wiele drzew, z których jedno zniszczyło ogrodzenie wybiegu. Wszystkie żyjące wówczas w nim żubry, a było ich 11, wyszły na wolność. Pomimo organizowanych obław i pędzeń (z udziałem wojska, milicji, leśników) zwierzęta nie zamierzały wrócić do ośrodka. Unikały kontaktu z ludźmi i penetrowały okolice. Dopiero zwabione smakochkami dały się zamknąć na wybiegu.

Hodowla żubrów

Uczestnictwo w hodowli zachowawczej żubra zobowiązuje Woliński Park Narodowy do przestrzegania jej zasad. Jedną z nich jest konieczność przemieszczania osobników, które nie powinny uczestniczyć w rozrodzie. W miarę możliwości żubry przewożone są więc do innych ośrodków hodowlanych. W ten sposób zwierzęta z wyspy Wolin trafiały w różne miejsca w Polsce, m.in. do Puszczy Boreckiej, Parku Niespodzianek w Ustroiniu, OKL w Gołuchowie, ogrodów zoologicznych w Chorzowie, Bydgoszczy, Poznaniu.

Również do stada trafiają osobniki z zewnątrz – najczęściej z Puszczy Białowieskiej i OKL w Gołuchowie. Ciekawa jest też wędrówka byka POWIEW, który po 4 latach pobytu w stadzie na wyspie Uznam powrócił do stada w Wolińskim Parku Narodowym, by następnie trafić do Puszczy Boreckiej.

fot. Janusz Sochacki

Żubry, z uwagi na ubóstwo biotopów w granicach wybiegów, muszą być w ośrodku w całości dokarmiane i pojone. Istniejące w granicach wybiegu zimowego 4 poletka wykorzystywane są do produkcji mieszanek zbożowych skarmianych na zielono. W paśniku podaje się żubrom siano, śrutowane mieszanki zbóż, okopowe oraz wysłodki buraczane. Przygotowanie i bieżąca obsługa stada jest zajęciem 1 hodowcy, okresowo (sianokosy) wspieranego przez pozostałych pracowników Parku. Do lat 90. hodowcą był S. Linkowski, a następnie J. Suchomski. Później ich rolę przejęli H. Pawliczak i M. Klauza.

Aktualnie żubrami opiekują się dwie osoby. Ich podstawowym obowiąz-

kiem jest codzienne przygotowanie karmy i karmienie żubrów (ranne około godz. 9–10 i popołudniowe około 17–18) i pozostałych żyjących tutaj zwierząt oraz bieżące utrzymanie urządzeń hodowlanych i obiektów. W składzie karmy dominuje siano i gałęzie drzew i krzewów liściastych, do których żubry mają nieograniczony dostęp. Ich uzupełnieniem jest mieszanka zbóż i roślin okopowych (buraki, ziemniaki) oraz warzywa i owoce. Woda z własnego ujęcia podawana jest do pojników wykonanych z topolowych kłód.

Ośrodek będący jednocześnie ośrodkiem dozorowanym ma zapewnioną stałą obsługę weterynaryjną.

Atrakcja wyspy Wolin

Liczba odwiedzających ośrodek od chwili jego powstania systematycznie wzrastała, aż do 155 000 w roku 2005. Aktualnie utrzymuje się na poziomie około 140 000 osób rocznie. Taka wysoka frekwencja wiąże się m.in. z postępującym rozszerzaniem funkcji Zagrody Pokazowej Żubrów o elementy edukacyjne, rehabilitacyjne i naukowe. Jednak najczęściej wskazywana i wyraźnie akcentowana przez odwiedzających ośrodek (szcze-

fot. Marek Dylawski

Wnętrze zagrody

gólnie wśród dzieci) jest możliwość kontaktu z żywymi „eksponatami”. Z biegiem lat w granicach ośrodka powstają wybiegi dla dzików, saren i jeleni oraz woliery ptaków i wydry. Żyjące w nich zwierzęta są wraz z żubrami podstawową atrakcją „Żubrowiska”. Część z trafiających tutaj chorych lub rannych zwierząt po zakończonej sukcesem rehabilitacji wypuszczana jest na wolność – są to głównie ptaki. Te, które nie mogą powrócić na wolność pozostają w wolierach jako stała ekspozycja edukacyjna. Obiekty na terenie „Żubrowiska” były również zapleczem realizowanego programu restytucji puchacza.

Zagrodę Pokazową Żubrów w Wolińskim Parku Narodowym odwiedziło od chwili jej powstania już ponad 3 mln osób. Dla wszystkich z nich obejrzenie żubrów było podstawowym celem wyprawy „z nadmorskiej plaży do wnętrza wolińskiego lasu”. Tak znaczącym wpływem na zachowanie się turystów pochwalić się może niewiele stad zwierząt.

Ośrodek można odwiedzać od maja do września we wszystkie dni tygodnia, oprócz poniedziałków, w godzinach od 10 do 18, w okresie od października do kwietnia od wtorku do soboty w godzinach od 8 do 16. Wstęp jest płatny: bilety normalne 5 zł, bilety ulgowe 3 zł. Istnieje możliwość obsługi przewodnickiej lub przeprowadzenia zajęć edukacyjnych (konieczna jest wcześniejsza rezerwacja).

Do „Żubrowiska” można dotrzeć pieszo: Zielonym szlakiem z Międzyzdrojów od strony ul. Leśnej lub Zwycięstwa (około 1300 m) lub z parkingu „Kwasowo” przy drodze nr 102 (około 1500 m).

Informacje na temat „Żubrowiska” dostępne są też na stronie Wolińskiego Parku Narodowego: www.wolinpn.pl

Marek Dylawski
Autor jest leśnikiem i pracownikiem naukowym
Wolińskiego Parku Narodowego

The Exhibition Enclosure for European Bison in Wolinski National Park

The Exhibition Enclosure for E. bison in Wolinski National Park was established in 1976 as a breeding center for wisents of Lowland line. The enclosure is very popular because of near localization of the famous resort – Międzyzdroje. Annually it is visited by about 140 thousands of people. In addition to the breeding, enclosure it functions also as a centre of education, rehabilitation (for sick and injured wild animals) and research. During over 35-year history of its work, 63 E. bison were kept there, nearly half of them was born in Wolin. According to the rules of conservation breeding, individuals not involved in reproduction are transported to other centers. E. Bison from the Wolin island were placed in various enclosures in Poland, including Borecka Forest, Forest Park of Surprises in Ustronie, The Forest Culture Centre in Goluchow, Zoological Gardens in Chorzow, Bydgoszcz and Poznan. Also bison from other sites were transferred to the Wolin Breeding Centre- most of them came from the Bialowieska Forest and Gołuchów. Currently, in the exhibition enclosure stays five animals.

fot. Janusz Sochacki

STOWARZYSZENIE MIŁOŚNIKÓW ŻUBRÓW

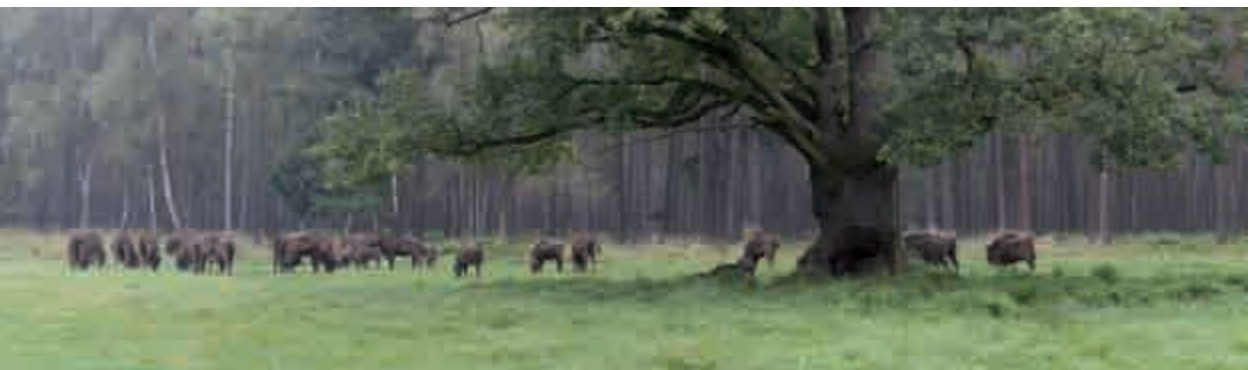

Stowarzyszenie Miłośników Żubrów (European Bison Friends Society) powstało w Warszawie 26 listopada 2005 roku z inicjatywy prof. dr hab. Wandy Olech, od ponad 25 lat zajmującej się śledzeniem rodowodów żubrów. Stowarzyszenie zrzesza ludzi, dla których żubr jest zwierzęciem ciekawym i bliskim. Trzon przyszłego Stowarzyszenia stanowiła grupa dwudziestu osób z terenu całej Polski. Podczas I Walnego Zgromadzenia Stowarzyszenia Miłośników Żubrów wybrano prezesa i zarząd oraz komisję rewizyjną. Prezesem SMŻ została prof. dr hab. Wanda Olech, która pełni tę funkcję do dziś. Uchwalono statut Stowarzyszenia, w którym zapisano jego cele: działalność edukacyjną, szkoleniową, doradczą, naukową, a także określono jego status jako organizację „non-profit”. Dzięki życzliwości władz Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie Stowarzyszenie Miłośników Żubrów wykorzystuje nieodpłatnie pomieszczenie w Katedrze Genetyki i Ogólnej Hodowli Zwierząt przy Wydziale Nauk o Zwierzętach.

Początkowo Stowarzyszenie liczyło 52 członków. Z roku na rok liczba ta powiększała się – do Stowarzyszenia przystępowało coraz więcej osób z kraju, ale zaczęto także pozyskiwać nowych sympatyków z zagranicy. Obecnie (2011 rok) Stowarzyszenie zrzesza

fol. Wanda Olech

fot. Janusz Sochacki

164 członków – w tym 6 wspierających i 19 osób z zagranicy. Stowarzyszenie Miłośników Żubrów kontynuuje tradycje Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra założonego w latach 20. ubiegłego wieku.

Najważniejsze działania SMŻ

- Przy wsparciu Stowarzyszenia Miłośników Żubrów w 2008 roku utworzono biuro doradcze dla hodowców żubrów pod nazwą European Bison Advisory Center (EBAC), które obecnie stanowi część Europejskiego programu ochrony żubra (EBCC). Głównym zadaniem biura jest objęcie wszystkich żubrów z krajowych i zagranicznych ośrodków zamkniętych skoordynowanym programem hodowli, doradztwo w zakresie wymiany osobników między ośrodkami i doboru zwierząt do kojarzeń w oparciu o analizy rodowodowe, by jak najefektywniej chronić zmienność genetyczną gatunku. Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w ramach wspierania działalności SMŻ umieściła, nieodpłatnie, na swoim serwerze stronę internetową EBAC.

fot. Janusz Sochacki

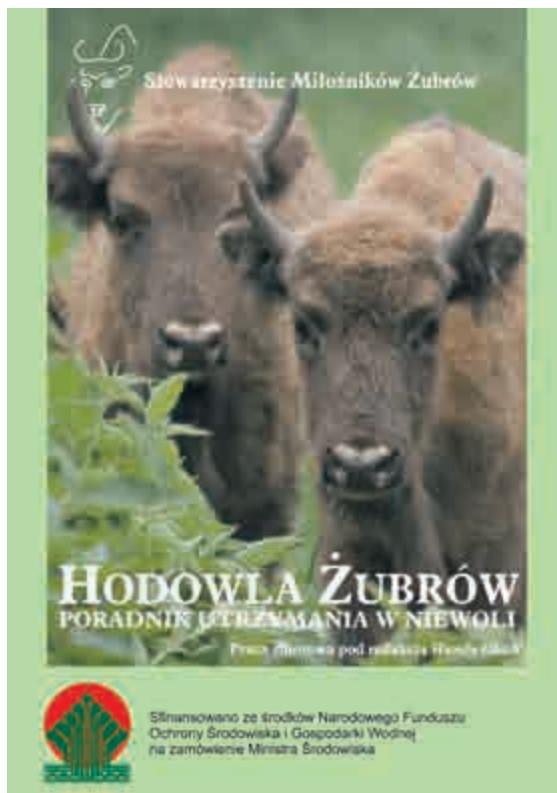
fot. Mieczysław Hławiczka

- Prowadzi szeroką działalność konsultacyjną dla hodowców krajowych i zagranicznych. Począwszy od 2007 roku, rocznie gościmy zainteresowane osoby z takich krajów jak: Holandia, Szwecja, Hiszpania, Francja, Węgry, Dania, Ukraina, Słowacja, Czechy, Rumunia. Współpracuje z hodowcami z Niemiec, Rosji, Białorusi i Austrii.
- W 2007 roku Stowarzyszenie podjęło się opracowania ekspertyzy zamówionej przez Ministerstwo Środowiska dotyczącej szczegółowych zasad prowadzenia hodowli restytucyjnej żubrów w niewoli. Wykonano szereg opracowań, z których niektóre pozwoliły wdrożyć „Strategię ochrony żubra *Bison bonasus* w Polsce”. Dokument o tej nazwie określa zadania stojące przed naszym krajem w dziele restytucji żubra i wskazuje, że Polska jest szczególnie odpowiedzialna za przetrwanie tego gatunku w Europie.
- W roku 2008 Stowarzyszenie wydało książkę pt. „Hodowla żubrów. Poradnik utrzymania w niewoli”. W publikacji zawarte są podstawowe informacje o żubrze, jego rozmieszczeniu i liczebności w Polsce, statusie prawnym tego gatunku i jego ochronie, przedstawiono także krajowy program koordynacji ochrony żubra. Ponadto zamieszczone są w niej wskazówki ściśle hodowlane, dotyczą-

ce wyposażenia zagrody, zasad żywienia, profilaktyki i transportu. Omówione jest także znaczenie Księgi Rodowodowej Żubrów.

- Pod patronatem Stowarzyszenia prowadzona jest wymiana żubrów między ośrodkami hodowlanymi w kraju i między zainteresowanymi państwami, mająca głównie na celu uniemożliwienie kojarzenia zwierząt w bliskim pokrewieństwie. Począwszy od 2007 roku w ramach tej działalności wyjechały z Polski żubry linii nizinnej do Füüzérkomlós i Nagykanizsa na Węgrzech, do Mimoň i Prachatic w Czechach, do Gery w Niemczech, do Panevėžys-Pašiliu na Litwie oraz do San Cebrián de Mudá w północnej Hiszpanii. Poza tym dokonano wymiany prowadzącej do rozdzielenia dwóch linii żubrów. I tak z niemieckiego Kropp wywieziono żubry linii nizinno-kaukaskiej w Bieszczady, w zamian za dostarczone z Polski żubry linii nizinnej; ze Szwajcarii, z Włoch i z Austrii przewieziono żubry białowiesko-kaukaskie do Vama Buzaului w Rumunii; z niemieckiej Gery zwierzęta linii nizinno-kaukaskiej przekazano do Parku Narodowego w Beskidzie Słowińskim na Ukrainie, a ze szwedzkiej Avesty do Vanatori Neamt Nature Park w Rumunii. Na bieżąco prowadzona jest oczywiście wymiana między ośrodkami hodowlanymi w kraju.

fot. Łukasz Połowski

Transport żubrów

Żubry po podróży

W każdym z tych przedsięwzięć hodowlanych Stowarzyszenie organizuje transport, który odbywa się pod czujnym okiem wykwalifikowanego konwojenta zwierząt – członka SMŻ.

fot. Łukasz Potawski

- W 2010 roku z inicjatywy Stowarzyszenia Miłośników Żubrów doszło w Warszawie do spotkania hodowców żubrów m.in. z Niemiec, Holandii, Rosji, Rumunii, Szwecji, Czech i Słowacji. Wynikiem tego spotkania było opracowanie wieloletniego projektu pod nazwą European Bison Conservation Center (EBCC – Centrum Ochrony Żubra). Centrum to będzie siecią służącą wzajemnym bezpośrednim kontaktom, szybkiemu przekazywaniu informacji między poszczególnymi krajami i będzie łączyć wszystkich ludzi różnych specjalności, którzy są mocno zaangażowani w ochronę żubrów w Europie. Tak podjęta inicjatywa z pewnością pomoże w podejmowaniu wielu decyzji dotyczących hodowli żubrów, m.in. w zakresie przekazywania między ośrodkami poszczególnych osobników. O projekcie można dowiedzieć się szerzej na stronie internetowej pod adresem: www.bison-ebcc.eu.

- Stowarzyszenie organizuje co roku ogólnopolskie konferencje naukowe dotyczące żubrów – z udziałem specjalistów z całej Europy. We wrześniu 2011 roku w Puszczy Boreckiej odbędzie się już dziewiąte takie spotkanie.

Spotkanie „Dookoła żubra” z prof. Franciszkiem Kobryńczukiem

- Od 2008 roku SMŻ wydaje co roku biuletyn naukowy pt. „Żubr i jego ochrona. Biuletyn” („European Bison Conservation Newsletter”). Na łamach biuletynu drukowane są prace oryginalne oraz referaty naukowe i przeglądowe wygłaszane podczas międzynarodowych konferencji poświęconych żubrowi.
- Dużym osiągnięciem było opracowanie płyty edukacyjnej dla uczniów gimnazjów. Płyta prezentuje historię gatunku *Bison bonasus* w formie filmu animowanego. Z płyty dzieci dowiadują się także jak żubr jest zbudowany, czym się odżywia, jak się zachowuje w różnych sytuacjach i jak można odróżnić samca od samicy. Ponadto uczniowie

wie zapoznają się z zagadnieniami restytucji, reintrodukcji oraz ochrony czynnej gatunku. Na płycie znajdują się również mapki prezentujące aktualne rozmieszczenie żubrów w Polsce i na świecie. Do prezentacji dołączona jest ścieżka dźwiękowa. W bieżącym roku (2011) staramy się pozyskać fundusze umożliwiające aktualizowanie płyty i wydanie jej w wersji obcojęzycznej: angielskiej oraz niemieckiej.

- Stowarzyszenie stara się rozpowszechniać wiedzę o żubrze poprzez uczestnictwo w różnych imprezach, np. w majowych Dniach SGGW w Warszawie oraz sierpniowych Dniach Żubra w Lutówkach w Bieszczadach. Podczas tych imprez Stowarzyszenie organizuje swoje stoisko, gdzie szeroka publiczność ma możliwość zasięgnąć podstawowych informacji o gatunku, jego losach na przestrzeni wieków i aktualnej ochronie. Istnieje możliwość zapoznania się z budową czaszki żubra, uzyskania danych o liczbie i rozmieszczeniu zwierząt w Polsce i na świecie. Dla odwiedzających, zarówno dzieci, jak i dorosłych, są do rozwiązania testy o żubrze, dla najmłodszych przygotowane są malowanki, które cieszą się niezwykle dużym zainteresowaniem. Najciekawsze z prac zamieszczane są na stronie internetowej Stowarzyszenia. Oprócz tego istnieje oczywiście możliwość nabycia pamiątek żubrowych: koszulek, kubków, magnesów z podobizną żubra i innych drobiazgów.

Stoisko SMŻ
podczas
Dni SGGW
w Warszawie

Stoisko
Stowarzyszenia
podczas
Dnia Żubra
w Lutówkach

O działalności Stowarzyszenia Miłośników Żubrów można dowiedzieć się ze strony internetowej (www.smz.waw.pl). Jest na niej zamieszczony statut, bieżące informacje z życia Stowarzyszenia, wydawnictwa, galeria zdjęć żubrów i fotoreportaże z konferencji organizowanych przy współudziale Stowarzyszenia. Istnieje także możliwość pobrania deklaracji członkowskich (członków zwyczajnych oraz wspierających), ponieważ Stowarzyszenie jest otwarte dla wszystkich, bez względu na wykonywany zawód, którym nie jest obojętny los największego ssaka Europy jakim jest żubr.

fot. Wanda Olech

Działalność Stowarzyszenia Miłośników Żubrów wymaga pewnych nakładów finansowych. Same składki członków nie wystarczyłyby na pokrycie wydatków związanych z ochroną żubra. Dlatego jedną z działalności Stowarzyszenia jest pozyskiwanie funduszy. Jak do tej pory udało nam się pozyskać sponsorów. Są nimi:

Bank PeKaO S.A.

Szkoła Główna Gospodarstwa
Wiejskiego w Warszawie

Tajwańskie Forestry Bureau

Wildlife Conservation Society z USA

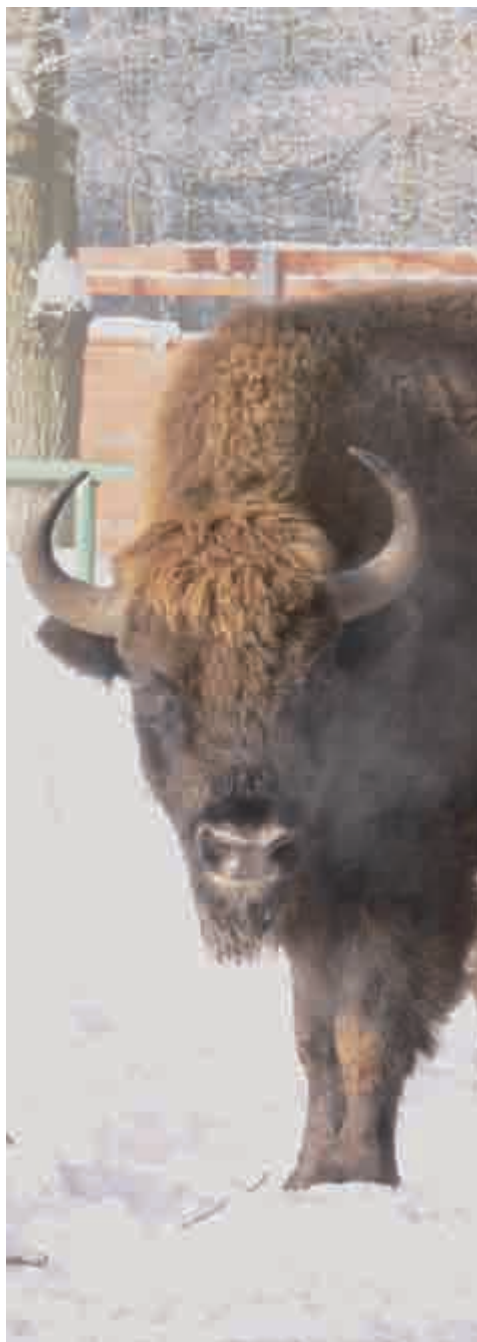
Large Herbivore Foundation

Lasy Państwowe

Magdalena Matuszewska
Stowarzyszenie Miłośników Żubrów

fot. Katarzyna Mierzwa

European Bison Friends Society

European Bison Friends Society (EBFS) was founded in Warsaw in November 2005 and associates people of various professions, personally interested and having strong feelings towards this species. The aim of the Society, which is non-profit organization, is to conduct educational activities, training, consultancy and research. The most important achievements of the EBFS include the establishment of the European Bison Advisory Center (EBAC) in 2008 – an advisory agency for breeders. Currently EBAC is a part of the European Bison Conservation Centre (EBCC). Activities of EBFS focus also on the organization of scientific conferences on European bison – annual national meetings, with the participation of specialists from other European countries. At present (2011) the society counts 164 members – including 6 supportive fellows and 19 from abroad. European Bison Friends Society continues the tradition of the International Society for the Protection of European Bison, founded in the 20s of last century.

fot. Janusz Sochacki

OGRODY ZOOLOGICZNE I INNE ZAGRODY

Dzięki wystąpieniu delegata polskiego Jana Sztolcmana, wicedyrektora Państwowego Muzeum Przyrodniczego w Warszawie, na Kongresie Ochrony Przyrody w Paryżu powstało w 1924 r. Międzynarodowe Towarzystwo Ochrony Żubra stawiające sobie za cel uratowanie gatunku od zagłady. Pierwszym prezesem Towarzystwa został dr Kurt Priemel, dyrektor ogrodu zoologicznego we Frankfurcie nad Menem, gdzie znajdowała się siedziba MTOŻ. Zarząd Polskiego Oddziału Towarzystwa utworzono w Poznaniu, a przewodniczącym został dr Jan Grochmalicki, sekretarzem i skarbnikiem Sylwester Urbański, dyrektor naczelny Banku Ziemstwa Kredytowego w Poznaniu. Dzięki zaangażowaniu dyrektora ogrodu zoologicznego w Poznaniu, Kazimierza Szczerkowskiego, 5 kwietnia 1924 roku zakupiono za 12 500 marek parę żubrów od Heinricha von Beyme. Był to 13-letni samiec HAGEN syn KAUKASUSA i krowa GATCZYNA. W Poznaniu urodzili się byczek SCHARLATAN, przekazany do zoo w Warszawie, oraz jałówka SCHATULLE. Żadne z tych zwierząt nie pozostawiło potomstwa.

fot. Janusz Sochacki

Sprowadzenie do Polski żubrów miało duże znaczenie dla propagowania idei restytucji gatunku. Organizowana w 1929 roku w Poznaniu Powszechna Wystawa Krajowa dawała szansę przeprowadzenia szerokiej akcji propagandowej na skalę ogólnopolską. Podczas tej wystawy sąsiadujący ogród zoologiczny odwiedziło 700 tysięcy zwiedzających. Polskie społeczeństwo podziwiała dostojną parę króla puszczy i mogło się włączyć materialnie w akcję jego ratowania. Również w tym roku w poznańskim

zoo zorganizowano V Kongres Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra, w którym uczestniczyło wiele osobistości i znakomitych gości z kraju i zagranicy.

Para poznańskich żubrów została przekazana Ministerstwu Rolnictwa 28 czerwca 1931 i przewieziona do Białowieży do ośrodka restytucji tego gatunku. Obydwa żubry były już stare i wkrótce zakończyły swój żywot. Pomimo że nie pozostawiły po sobie potomstwa, to jednak odegrały znakomitą rolę w propagowaniu idei ochrony i ratowaniu żubra.

LINA, KASJOPEJA, KARA, KAMEA rozpoczęły sukcesy hodowlane. Łącznie w Poznaniu urodziło się 27 zwierząt, z których 10 wyjechało do innych hodowli w Polsce, Niemczech, Holandii i Danii. Aktualnie na wybiegu w nowym zoo w Poznaniu przebywa para żubrów: PORYK i POSTKA.

Więcej informacji na stronie: <http://www.zoo.poznan.pl>

Fot. Archiwum poznańskiego zoo

Krowa GATCZYNA z synem SCHARLATANEM

Ogród zoologiczny w Poznaniu brał udział w restytucji żubrów ponownie od 1971 roku, kiedy sprowadzono parę zwierząt linii białowiesko-kaukaskiej, wspomniane HAGEN i GATCZYNA. Dwa cielęta tej linii padły wkrótce po urodzeniu i dopiero zwierzęta odłowione z wolnego stada w Puszczy Białowieskiej KASZTELAN, KA-

fot. Antoni Piasecki

Miejski Ogród Zoologiczny w Warszawie dostał w 1929 roku byka SCHARLATANA z Poznania, ale samiec padł po roku. Później przez zoo przejeżdżały żubry jadąc do innych hodowli i dopiero na dłużej pozostała krowa POZIOMKA z Białowieży, do której w 1955 roku dołączył PLATER jadąc z Pszczyny przez Smardzewice. W kolejnym roku urodził się jedyny potomek tej pary – jałówka ZOLA. Później do Warszawy sprowadzono

kilka zwierząt linii białowiesko-kaukaskiej i w latach 1961–71 urodziło się siedem cieląt tej linii, z których trzy wyjechały do zagranicznych hodowli. W 1983 roku przyjechał z Pszczyny byk POZORYNY WRAZ z samicami PLONKĄ i POSPIESZKĄ. Samiec ten pozostawił 21 cieląt i dopiero w 2000 roku zastąpił go POLATLAS ze Smardzewic. Obecnie w stadzie w warszawskim zoo są dwie samice POLKA II i PORA II oraz dwa samce POMAGIER i POPCORN. Do tej pory w Warszawie urodziło się 39 cieląt, z których 19 wyjechało do innych hodowli w kraju i za granicę, z czego kilka na inne kontynenty – do Argentyny i RPA.

Warto zwrócić uwagę, że od 1947 roku przez kilkanaście lat Księga Rodowodowa Żubrów była prowadzona w warszawskim zoo, a redaktorem był dyrektor Jan Żabiński, który aktywnie propagował idee ochrony żubra.

Więcej informacji na stronie: <http://www.zoo.waw.pl>

fot. Mieczysław Hławiczka

Miejski Ogród Zoologiczny we Wrocławiu istnieje od lipca 1865 roku. Para żubrów – BESTE i PUK – przyjechała w roku 1942 i dwa lata później przyszedł na świat byczek o imieniu BRAK. Cała trójka w 1945 roku wyjechała do zoo w Łodzi. W latach 50. przewieziono kilka zwierząt, ale dopiero para PUMEKS i PUMIANKA pozostawi-

ła przychówek w latach 1961–64. Kolejne cielęta linii białowiesko-kaukaskiej przyszły na świat w latach 1971–73, a rodzicami byli urodzony we Wrocławiu ZOMBR i samica PUTNIA z Pszczyny. Od początku lat 80. we Wrocławiu przebywają żubry nizinne; obecnie stado złożone jest z samca o imieniu KALIGULA oraz samic PODUCHA i jeszcze

nie nazwanej jałówki urodzonej w 2010 roku. Łącznie w tym zoo urodziło się 16 cieląt, z których cztery wyjechały do innych hodowli.

Więcej informacji na stronie <http://www.zoo.wroclaw.pl>

fot. Wanda Olech

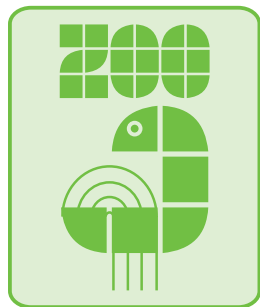

zwierząt z Białowieży i Puszczy Boreckiej, ale dopiero w 1979 roku doczekano się następnego cielęcia. Łącznie w zoo w Łodzi urodziły się 23 cielęta, z których 5 wyjechało do innych hodowli. Obecnie w stadzie są dwie samice POKRZYWNICA i POLIFOSKA oraz przywieziony z Duisburga samiec DUDU.

Więcej informacji na stronie: <http://www.zoo.lodz.pl>

Miejski Ogród Zoologiczny w Łodzi został utworzony w 1938 roku, a od 1945 roku gościł przez 4 lata samca PUKA z Białowieży. Samiec ten przyjechał z Wrocławia razem z krową BESTE i jej synem o imieniu BRAK. W 1955 roku przyjechał byk PŁAWIK z Pszczyny, a pięć lat później POBUDKA z Białowieży. Para ta miała jedną córkę ZOŁÓDKĘ, która padła w wieku roku.

W latach 1971–1978 przywieziono do Łodzi 10

Ogród zoologiczny w Krakowie przez dwa lata przetrzymywał samca z pszczyńskiej hodowli o imieniu PŁIK, do momentu jego wyjazdu do Berlina w 1944 roku. Takie chwilowe przetrzymywanie żubrów było potem praktykowane aż do połowy lat 60. Do krakowskiego ogrodu trafił słynny podróżnik PULPIT i tu razem samicą PUNITĄ byli rodzicami byka ZORRO II. Łącznie w Krakowie urodziło się 16 cieląt, z których jedynie dwa samce przeżyły więcej niż dwa

Samiec ZORTAN w krakowskim zoo

lata – ZORTAN w Krakowie i PULAS w Bieszczadach. Żubry w krakowskim zoo nie czuły się dobrze i dlatego zrezygnowano z ich prezentowania od 1997 roku, kiedy padł ostatni, o imieniu POLWIS.

Więcej informacji na stronie: <http://www.zoo-krakow.pl>

fot. A. Turczański

Miejski Ogród Zoologiczny „Wybrzeża” w Gdańsku-Oliwie otwarto w maju 1954 roku, a pierwszy żubr, samiec PUSZCZAN, pojawił się na jego terenie już w czerwcu 1954 roku. Kilka lat później przyjechała para ZOLA z Warszawy i POŁOT z Białowieży i w 1959 roku urodziło się pierwsze cielę ZOLIWA, a potem kolejne ZORRO, ZOGDA i ZOMAS. Następne cielęta rodziły się od początku lat 80., łącznie 22 osobniki, z których kilka pojechało do

innych stad. Aktualnie w ogrodzie przebywa stado złożone z ośmiu zwierząt o niewyszukanych imionach: POKRUSA, POKRUSA II, POMPA, POMPA II, POMPA III oraz samce PODRZUT, PODRZUT II i POMIDOR. Zwierzęta mają do swojej dyspozycji największą w ogrodach zoologicznych zagrodę o powierzchni aż 2,5 ha.

Więcej informacji na stronie: <http://www.zoo.gd.pl>

fot. Janusz Sochacki

Śląski Ogród Zoologiczny w Chorzowie sprowadził pierwsze żubry w 1962 roku. Łącznie urodziło się tu 16 cieląt, ale tylko cztery przeżyły więcej niż dwa lata. Żubry w Chorzowie nie czuły się najlepiej i zrezygnowano z ich hodowli. Ostatnia krowa wyjechała do Smardzewic w 2005 roku.

Więcej informacji na stronie: <http://www.zoo.silesia.pl>

fot. Mieczysław Hławiczka

Ogród Fauny Polskiej zlokalizowany jest w Bydgoszczy na terenie Leśnego Parku Kultury i Wypoczynku. Ogród został utworzony w 1978 roku i wtedy przywieziono parę żubrów KAPISZONA i POLEMIKĘ, która miała swoje pierwsze cielę POMONĘ II w 1981 roku. Od tego czasu urodziły się łącznie 24 cielęta, a aktualnie przebywa tam stado złożone z pięciu osobników: samic POLI, POSTÓJKI i PORINY oraz samca o imieniu PODRYW i jego syna urodzonego w 2010 roku.

Więcej informacji na stronie: <http://www.zoo.bydgoszcz.com>

Ogród Zoobotaniczny w Toruniu w 1995 roku sprowadził parę – samca POŚLIZGA i samicę PORCELANĘ z Bydgoszczy. Samica wkrótce padła i zastąpiła ją krowa POLEWKA z Gdańska. Od 2003 roku precyzyjni co dwa lata rodzi się w Toruniu cielę płci żeńskiej. Aktualnie para przebywa z córką urodzoną w 2011 roku, POMIŁKĄ. Wszystkie jałoweczki pojechały do innych ośrodków krajowych i zagranicznych. Więcej informacji na stronie: <http://www.zoo.torun.pl>

Samica KAWKA II z Puszczy Boreckiej. Łącznie urodziło się 7 cieląt, z których jedynie samica POSPIESZKA wyjechała do warszawskiego zoo.

Więcej informacji na stronie : <http://www.bialystok.pl/197-zoo/>

Inne hodowle

Akcent ZOO powstał w latach 60. XX wieku i znajduje się na terenie zabytkowego Parku Zwierzyniec w Białymstoku, ale żubry przetrzymuje od połowy lat 50. Aktualnie w ogrodzie przebywa para – samiec PORANNY II i samica KAWKA II z Puszczy Boreckiej.

Na terenie Miejskiego Zakładu Zieleni w Lesznie funkcjonuje Mini ZOO (<http://cms.halpress.eu>), w którym żubry przebywają od 1978 roku. Od tego czasu urodziło się pięć cieląt, a aktualnie przebywa tam samotnie krowa POJĘTNA.

Leśny Park Niespodzianek w Ustroniu (www.lesnypark.pl) ma powierzchnię około 16 ha i prezentuje faunę europejską. Żubry – samiec POZYTON i samica PONIA przyjechały w 2005 roku. Od tego czasu urodziły się trzy samce. Aktualnie w stadzie oprócz rodziców jest PODBESKIDEK. Starszy syn POTWOREK jedzie do Bałtowa.

Zagroda żubrów w zabytkowym parku w Pszczynie (<http://www.zubry.pszczyna.pl/>) powstała w 2008 roku. W malowniczym parku prezentowane są gatunki krajowej fauny, w tym żubry. Aktualnie przebywa w zagrodzie 6 osobników: PLISTA, PLAWIANT, PLACKA, PORCJA II, oraz młode samce urodzone w zagrodzie PLARIP i PLESSAR.

Prywatna zagroda żubrów w Kiermusach została otwarta w 2008 roku. Położona jest w dolinie Narwi nieopodal Tykocina na Podlasiu (www.kiermusy.com.pl). Na terenie zagrody przebywają trzy samice: POSESJA, KATIUSZA i KATJA w towarzystwie samca POWIJAŁA i cielęcia płci męskiej urodzonego w lipcu 2011 roku.

Ogród zoologiczny w Człuchowie (<http://www.odejewski.pl>) ma parę żubrów – słynnego POMPIKA z Białowieży i PODŁOTKĘ z Wrocławia, od listopada 2009 roku.

Zagroda dla żubrów malowniczo położona w Bałtowie (<http://www.juraparkbaltow.pl/>) zasiedlona przez żubry jest od maja 2011 roku. Przyjechały tu samice z Pszczyny – PONTJA i POLEJKA. Starsza PONTJA była cielna i po kilku tygodniach urodziło się cielę. Do stada dołączył POTWOREK z Ustronia.

Zagroda o powierzchni ponad 20 ha położona w Dolinie Charlotty w Strzelinku (<http://www.dolinacharlotty.pl/>) również od 2011 roku jest zasiedlona. W maju tego roku przywieziono trzy samice z Białowieży: POMPELĘ II, POWINOWATĄ i POROSŁĄ oraz byka o imieniu POWSTANIEC ze Smardzewic.

fot. Janusz Sordacki

Podsumowanie

Prezentacja żubrów w ogrodach zoologicznych i zagrodach pokazowych ma bardzo duże znaczenie edukacyjne. Niestety nadal dla większości naszego społeczeństwa żubr jest nieznanym zwierzęciem i jeżeli ktoś o nim słyszał, to kojarzy jedynie z Białowieżą. Wysiłek restytucyjnej hodowli spoczywa na wszystkich krajowych ośrodkach, a rola ogrodów zoologicznych jest niemożliwa do pominięcia. Zoo w Poznaniu, Warszawie, Wrocławiu i Łodzi od samego początku aktywnie wspierały ochronę żubra. W ostatnich latach powstają w Polsce nowe zagrody, w których zapewniony jest komfort bytowania stada żubrów i można podziwiać królewskie zwierzęta w naturalnych warunkach. Zagrody te uczestniczą w krajowym programie ochrony *ex situ*, dzięki czemu wzrasta bezpieczeństwo gatunku. Mapa kraju wypełnia się coraz licześniejszymi punktami i odwiedzanie żubrów nie wymaga wycieczki na wschodnie krańce Polski.

Wanda Olech

fot. Janusz Sochacki

Zoological gardens and other captive breeding centers

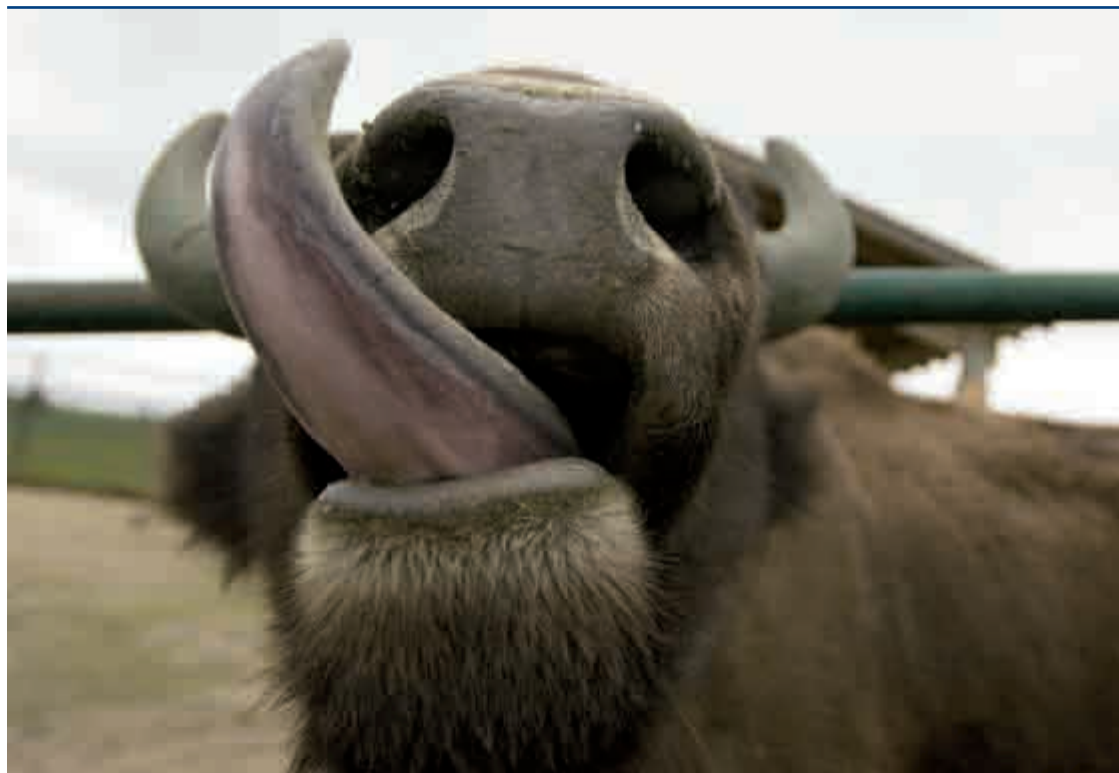
Zoological gardens and other captive breeding centers are very important for E. bison conservation in Poland. As early as in 1924, the Poznan Zoo brought in a pair of E. bison, to support and promote the need for saving this species. Other zoos became involved in this initiative with a large commitment. For several years, European Bison Pedigree Book was conducted by the Warsaw Zoo.

In the last few years there were established many comfortable enclosures for E. bison, also privately owned. In many parts of Poland possible is observation of bison herds, in natural conditions, living within the area from few to several tens of hectares. All herds within the country participate in the Ex situ Conservation Program coordinated by the Warsaw University of Life Sciences.

fot. Wanda Olech

Przydatne linki

fot. Fernando Moran

Białowiecki Park Narodowy

Nadleśnictwo Kobiór

Nadleśnictwo Niepołomice

Ośrodek Kultury Leśnej w Gołuchowie

Ośrodek Hodowli Żubrów Smardzewice

Międzyzdroje, Woliński Park Narodowy

Bieszczadzki Park Narodowy

Puszcza Knyszyńska

Zagroda Żubrów w Parku Pszczyńskim

Żubry Zachodniopomorskie

Informacje o żubrach w Polsce

Program ochrony żubra

Projekt „Kraina Żubra”

www.bpn.com.pl

www.katowice.lasy.gov.pl/web/kobior

<http://niepolomice.krakow.lasy.gov.pl>

www.okl.lasy.gov.pl

www.smardzewice.ovh.org/zubry/zubry.html

www.wolinpn.pl

www.bdpn.pl

www.pkpk.pl

www.zubry.pszczyna.pl

www.zubry.org

www.zubry.sggw.pl

www.bison-ebcc.eu

www.krainazubra.pl

Ochrona żubra in situ – cz. południowa

Ochrona żubra in situ – cz. półn-wschodnia

Ochrona żubra ex situ

Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody

Stowarzyszenie Miłośników Żubrów

Internetowa Encyklopedia Puszczy Białowieskiej

PeKaO SA

www.ochronazubra.rdlp-krosno.pl

www.projektinsitu.sggw.pl

www.projektexsitu.sggw.pl

www.iucn.org

www.smz.waw.pl

www.encyklopedia.puszcza-bialowieska.eu

www.pekao.com.pl

fot. Janusz Sochacki

Literatura

Bożik K. 2008. Żubry w Puszczy Knyszyńskiej. European Bison Conservation Newsletter 1: 125–131

Czołnik S. 2007. Pokazowa Zagroda Zwierząt Ośrodka Kultury Leśnej w Gołuchowie – praktyczne aspekty hodowli żubrów. In: Rola hodowli ex situ w procesie restytucji żubra. Praca zbiorowa. Gołuchów 53–56

Dackiewicz J. 2009. 80 lat restytucji żubrów w Puszczy Białowieskiej. European Bison Conservation Newsletter 2: 123–128

Gill J. 1999. Zarys fizjologii żubra. Wyd. Severus, Warszawa. 1–176

Graczyk R. 1987. European bison *Bison bonasus* L. 1758 in Wielkopolska. Annals of Agricult.Univer. Poznan. 173: 1–33

Grzegorzółka B., Olech W., Krasiński Z.A. 2004. Struktura genetyczna wolnych stad żubrów nizinnych w Polsce. Parki Narodowe i Rezerwaty Przyrody 23 (4): 665–677

Gwiżdż R., Młynarczyk B. 2008. Ośrodek hodowli żubrów w Niepołomicach. European Bison Conservation Newsletter 1: 110–116

Husowski M. Pieśń o żubrze, jego postaci, dzikości i o polowaniu na niego. Wyd. BPN Białowieża, 1994: 1–102

Kita J., Anusz K., Zaleska M. 2007. Choroby zakaźne zagrażające zwierzętom wolno żyjącym z uwzględnieniem zoonoz. In: Rola hodowli ex situ w procesie restytucji żubra. Praca zbiorowa. Gołuchów 39–46

Krasińska M., Krasiński Z.A. 2004. Żubr – monografia przyrodnicza. Warszawa – Białowieża, SFP „Hajstra”, 1–312

Krasińska M., Krasiński Z.A. 1994. Struktura przestrzenna populacji żubrów w polskiej części Puszczy Białowieskiej w latach 1976–1993. *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody* 13: 69–87

Krasińska M., Krasiński Z.A., Bunevich A.N. 1997. Zróżnicowanie wielkości grup mieszanых w populacjach żubra w zależności od wykorzystania ekosystemów w Puszczy Białowieskiej. *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody* 16: 55–66

Krasińska M., Krasiński Z.A., Bunevich A.N. 1999. Wolne populacje żubrów nizinnych w Puszczy Białowieskiej. *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody* 4.

Krasiński Z.A. 1994. Restytucja żubrów w Białowieży w latach 1929–1952. *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody* 13: 3–23

Krasiński Z., Raczyński J. 1967. The reproduction biology of European bison living in reserves and in freedom. *Acta theriol.* 12: 407–444

Kwarecka M. 2005. Rezultaty hodowli żubrów *Bison bonasus* w warunkach rezerwatowych w Polsce. SGGW Warszawa, praca magisterska.

Łopieńska M., Nowak Z., Charon K.M., Olech W. 2003. Ocena polimorfizmu wybranego regionu MHC w dwóch liniach genetycznych żubrów (*Bison bonasus* L.). *Zesz. Nauk. PTZ* 68: 17–24

Marszałek E. 2008. Kronika ośrodka hodowli żubrów w Nadleśnictwie Stuposiany. *European Bison Conservation Newsletter* 1: 105–109

Matuszewska M., Olech W., Bielecki W., Osińska B. 2004. Wpływ inbrodu na występowanie zmian układu rozrodczego samców żubrów. *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody* 23(4): 679–685

Mierzwa K. 2006. Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach: dawniej, dziś i w przyszłości. Perspektywy rozwoju populacji żubrów. wyd. ARTISCO, Goczałkowice-Zdrój: 15–20

Nowak Z., Olech W. 2008. Zmienność mikrosatelitarna w obrębie chromosomów płci u żubrów. *European Bison Conservation Newsletter* 1: 72–78

Olech W. 1998. Hodowla żubrów w Polsce (cz. 1 i 2). *Łowiec Polski* 8,9: 18–19; 15

Olech W. 2009. The changes of founders' numbers and their contribution to the European bison population during 80 years of species' restitution. *European Bison Conservation Newsletter* 2: 54–60

Olech W., 1997. Rola Ośrodków Hodowli Żubrów w proponowanym ogólnokrajowym programie hodowlanym dla hodowli zamkniętej. *Parki Nar. i Rez. Przyr.* 16: 71–81.

Olech W., 2002. Rola Polski w hodowli restytucyjnej żubrów na świecie. *Zesz. Nauk. PTZ* 60: 173–178.

Olech W., Perzanowski K. 2002. A genetic background for reintroduction program of the European bison in the Carpathians. *Biological Conservation* 108: 221–228

Olech W., Perzanowski K. 2007. Strategia ochrony żubra (*Bison bonasus* L.) w Polsce. Maszynopis, 1–28

Parusel J.B. 2004. Żubry pszczyńskie. Agencja rozwoju i promocji ziemi pszczyńskiej Sp. Z o.o. Pszczyna 1–38

Paszkiewicz R., Ryba M.S. 2000. Żubr w masywie Chryszczatej i Kraglicy. Był, jest... czy będzie. Cum tacet clamant, Warszawa 1–19.

Perzanowski K., Olech W. 2003. Uzupełnienie puli genetycznej bieszczadzkiej populacji żubra. *Roczniki Bieszczadzkie* 11: 269–272

Perzanowski K., Olech W. 2007. A future for European bison *Bison bonasus* in the Carpathian ecoregion?. *Wildlife Biology* 13: 108–112

Pucek Z., Belousova I.P., Krasieński Z.A., Krasieńska M., Olech W. 2004. European bison Current state of the species and an action plan for its conservation. IUCN, Gland pp” 1–98

Raczyński J. 2008. Księga Rodowodowa Żubrów – od początków do chwili obecnej. European Bison Conservation Newsletter 1: 87–104

Raczyński J. 1978. Żubr. PWRiL Warszawa: pp: 1–246

Sztych D. 2008. Kulturotwórcza rola żubra. European Bison Conservation Newsletter 1: 161–190

fot. Janusz Sochacki

Spis treści

Projekt POLiŚ „Ochrona <i>ex situ</i> żubra <i>Bison bonasus</i> w Polsce”	5
Żubr <i>Bison bonasus</i>	15
Księga Rodowodowa Żubrów	31
Ośrodek Hodowli Żubrów Białowieskiego Parku Narodowego w Białowieży . . .	37
Ośrodek Hodowli Żubrów w Niepołomicach	49
Rezerwat „Żubrowisko” w Pszczynie-Jankowicach	57
Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach	69
Zagrodowa Hodowla Żubrów w Ośrodku Kultury Leśnej w Gołuchowie	81
Zagroda Pokazowa Żubrów w Wolińskim Parku Narodowym	91
Stowarzyszenie Miłośników Żubrów	99
Ogrody zoologiczne i inne zagrody	109
Przydatne linki	119
Literatura	121

fot. Janusz Sodacki

fot. Janusz Sodracki

Katedra Genetyki i Ogólnej Hodowli Zwierząt jest jednostką naukową Wydziału Nauk o Zwierzętach SGGW w Warszawie. Zespół badawczy Katedry liczy 12 pracowników i 9 doktorantów. Badania prowadzone w Katedrze służą ocenie genetycznych i behawioralnych aspektów hodowli i ochrony zwierząt. Prowadzone są prace selekcyjne w populacjach zwierząt laboratoryjnych (myszy, owce) jak i stały monitoring populacji i stad zwierząt (żubry, fenki, muflony, przepiórki). Ocenie podlega struktura genetyczna populacji określana przy pomocy markerów morfologicznych i molekularnych, poziom spokrewnienia i inbrodu jako element oceny rodowodowej oraz zmienność cech ilościowych.

Zaplecze badawcze Katedry składa się z laboratorium genetyki molekularnej, myszarni i przepiórkarni doświadczalnych, herpetarium oraz pracowni komputerowych. Prowadzone zajęcia dydaktyczne obejmują zagadnienia genetyki zwierząt, statystyki i doświadczalnictwa, behawioru, zastosowania informatyki w hodowli oraz ochrony zasobów genetycznych zwierząt.

W Katedrze prowadzone są granty naukowe (granty MNiSW) oraz projekty finansowane ze środków unijnych:

Projekt „Nowoczesne metody ochrony zasobów genowych oraz aplikacja technik molekularnych w naukach przyrodniczych – cykl szkoleń” współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego i budżetu państwa w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

<http://geninfo.szkozenia.sggw.pl/>

Projekty dofinansowane w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i współfinansowane przez Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej:

- „Opracowanie krajowych strategii gospodarowania wybranymi gatunkami zagrożonymi lub konfliktowymi” (<http://gatunki.sggw.pl/>)
- „Ochrona *ex situ* żubra *Bison bonasus* w Polsce” (<http://projektexsitu.sggw.pl/>)
- „Ochrona *in situ* żubra w Polsce – część północno-wschodnia” (<http://projektsitu.sggw.pl/>)

Projekt „Sustainable Solutions for Small Ruminants” realizowany w ramach 7 Ramowego Programu Badawczego koordynowany przez Roslin BioCentre w Wielkiej Brytanii.

fot. Zbigniew Rys

Katedra Genetyki i Ogólnej Hodowli Zwierząt
Wydział Nauk o Zwierzętach SGGW

ul. Ciszewskiego 8, 02-786 Warszawa, tel. (49 22) 593-65-77, faks (48 22) 593 65 76,

e-mail: kgohz@sggw.pl

www: <http://animal.sggw.pl/jednostki/kgiohz>

fol. Mieczysław Hławiczka

**INFRASTRUKTURA
I ŚRODOWISKO**
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską
ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego
w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko

Dofinansowano ze środków Narodowego Funduszu
Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej